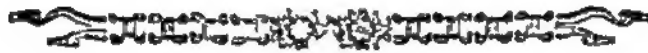
श्रेष्ठि देवचन्द्र लालभाइ जैनपुस्तकोद्धारे ग्रन्थाङ्कः ८४ ।

श्रीभावप्रभसूरिवर्यविरचितं

स्वोपज्ञटीकाविभूषितं

जैनधर्मवरस्तोत्र-गोधूलिकार्थ-सभाचमत्कारेति कृतित्रितयम् ॥

'चत्तारि अट्ठ दस दो य'विवरणादिपरिशिष्ट-प्रस्तावनादिसमलङ्कृतम् ।

संशोधकः—

गूर्जरदेशान्तर्गतसूर्यपुरवास्तव्यश्रीयुतरसिकदासतनुज एम् ए इत्युपाधि-विभूषितो न्यायकुसुमाञ्जल्यादिग्रन्थाना विवेचनात्मकभाषान्तर-कर्ताऽर्हतदर्शनदीपिकायाश्च प्रणेता हीरालालः ।

प्रसिद्धिकारकः—

जह्वेरीत्युपाह्व. साकरचन्द्रात्मजो जीवनचन्द्रः अस्य कोशस्यैक कार्यवाहक' ।

वीरात् २४५९] प्रथमसंस्करणे प्रतयः १२५० । [विक्रमात् १९८९

मूल्य रूप्यकत्रयम् ।

પ્રકાશક—
શેઠ દેવચંદ લાલભાઇ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર સંસ્થા માટે
શા૦ જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી.
શેઠ દેવચન્દ લાલભાઇ જૈન ધર્મશાળા,
બડેખાં ચકલા, ગોપીપુરા, સુરત.

મુદ્રકઃ—
રામચંદ્ર યેસૂ શેડગે, નિર્ણયસાગર પ્રેસ,
૨૬–૨૮ કાલબાદેવીરોડ, મુંબઈ.

ŚRĪ BHĀVAPRABHA SŪRI'S

Jainadharmavara stotra, Godhūlikartha and Sabhā chamatkāra

ALONG WITH

His own Commentaries

EDITED WITH

INTRODUCTION IN SANSKRIT

BY

Prof HĪRĀLĀL RASIKDĀS KĀPADIĀ, M A

EDITOR OF TATTVARTHADHIGAMASUTRA, ETC

PUBLISHED

BY

JIVANCHAND SĀKERCHAND JAVERI,

ONE OF THE HONORARY TRUSTEES OF

SHETH DEVCHAND LĀLBHĀI JAIN PUSTAKODDHAR FUND

First Edition] A D 1933 [1250 Copies

Price Rs 3-0-0

Published by Jivanchand Sakerchand Javeri, one of the honorary Trustees of Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakoddhar Fund, at Sheth Devchand Lalbhai Jain Dharmashala, Badekhan Chakla, Surat.

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the 'Nirnaya Sagar' Press, 26-28, Kolbhat Lane, Bombay.

समर्पणम्

सुविहितनामधेयाः सर्वानुयोगधरा. श्रीजैनशासनप्रभावका.
परमपूज्यास्तपोनिधय आचार्यप्रवरा.

श्री १००८ श्रीमद्विजयदानसूरीश्वराः !

भवत्पादानामगाधज्ञानस्य 'उपाध्यायश्रीमद्वीरविजयजीशास्त्रसङ्ग्रहा'-
दमूल्यपुस्तकानामविश्रान्तसंशोधनादिप्रयासाना चात्यनुप-
मसहाय मुहुर्मुहुर्लभमानाऽस्माक

श्रेष्ठि देवचंद लालभाइ जैनपुस्तकोद्धारसंस्था

पूज्यगुरुदेवा !

तस्यैतादृगल्पोल्लेखो भवत्पादानामुपकारप्रदर्शने नाल

त-
था-
पि

अस्य विश्वप्रदीपकज्ञानस्यैकमिम लघु मयूख भवादृशा
विमलकरकमले समर्प्यागतः कृतार्था भवामः ।

भवता विनम्रा सेवका —

सुरत-गोपीपुरा,
वि स १९८९
शरद्पूर्णिमा
ऑ क्टोबर सन् १९३३

जीवणचद साकरचद जवेरी
अन्ये मानदाः कार्यवाहकाश्च ।

समर्पण

સુવિહિતનામધેય, સર્વ અનુયોગધર, શ્રીજૈનશાસનપ્રભાવક
પરમ પૂજ્ય, તપોનિધિ, આચાર્યપ્રવર,

શ્રી ૧૦૦૮ શ્રીમદ્ વિજયદાનસૂરીશ્વરજી !

અમારી આ સસ્થાને, આપ પૂજ્યપાદના અગાધ જ્ઞાનની, અને
આપના દ્વારા "ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ વીરવિજયજી શાસ્ત્રસગ્રહ"–
માથી કિંમતી પુસ્તકોની તેમજ આપના સશોધનાદિ
પ્રયાસોની અનુપમ મદદ વારવાર મળતી રહી છે

તેની આટલી ટુકી નોંધ, આપ પૂજ્ય મહર્ષિના ઉપકાર
પ્રદર્શન માટે પૂરતી નથી

તથાપિ

આ વિશ્વ-પ્રકાશક જ્ઞાનના એક આ લેખુ કથને આપના
વિમલ કરકમળમા સમર્પણ કરી
અશત કૃતાર્થ થઇયે
છિયે.

આપના વિનમ્ર સેવકો,
જીવણચદ સાકરચંદ જવેરી
અને
અન્ય માનદ મત્રીઓ.

સુરત–ગોપીપુરા,
વિ મ ૧૯૮૯,
શરદ્પૂર્ણિમા
ઑકટોબર સને ૧૯૩૩

THE LATE
SHETH DEVCHAND LALBHAI JAVERI.

BORN 1853 A D SURAT — DIED 13TH JANUARY 1906 A D, BOMBAY

श्रेष्ठी देवचन्द लालभाई जहवेरी.

जन्म १९०९ वैक्रमाब्दे	निर्याणम् १९६२ वैक्रमाब्दे
कार्तिकशुक्लैकादश्यां (देवदीपावलीदिने)	पौषकृष्णतृतीयायाम् (मकरसंक्रान्तितिथौ)
सूर्यपूरे.	मोहमयीनगर्याम्.

Lakshmi Art, Bombay 8

શ્રીશાંતિમ્.

આમુખ

શેઠ દેવચદ લાલભાઇ જૈનપુસ્તકોદ્ધારે ગ્રથાક ૮૪ મા તરીકે શ્રીભાવપ્રભસૂરિવરવિરચિત (૧) શ્રીજૈનધર્મવરસ્તોત્ર, (૨) ગહુલિકાર્થ અને (૩) સભાચમત્કાર પ્રો હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા M A દ્વારા તૈયાર કરાવી બહાર પાડવામા આવ્યા છે

સદર ગ્રન્થ શ્રીમતી આગમોદયસમિતિ તરફથી પ્રસિદ્ધ કરવા વિચાર હતો, પરતુ સા અન્ય ગ્રથો ચાલુ હોવાથી શેઠ દે૦ લા૦ જૈન પુ૦ ફડમાથી આ ગ્રથ બહાર પાડ્યો છે, અને તેની અનુમતિ આપવા બદલ અમો આગમોદયસમિતિના કાર્યવાહકોનો આભાર માનિયે છિયે

શ્રીયુત હીરાલાલભાઇએ ગ્રન્થાદિ તથા કવિ આદિ સબધે પોતાના લેખમા ઉલ્લેખ કર્યો હોવાથી અત્ર તે સબધે કાઇ લખવાપણુ રહેતુ નથી

શ્રીયુત હીરાલાલભાઇનો લેખ સસ્કૃતમય હોવાથી કવિશ્રીના જીવનચરિત્ર આદિના જીજ્ઞાસુ ગૂજરાતી વાચકવૃન્દને શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ તરફથી બહાર પડેલ શ્રીભક્તામર-સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસગ્રહ (ભાગ ૧ ૨)ની પ્રસ્તાવના વાચવા વિનતિ છે

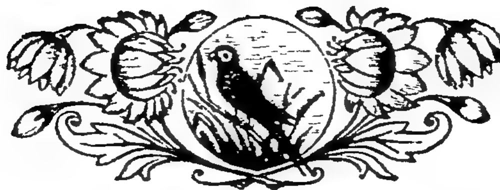
વિદ્વાન્ મુનિ મહારાજાઓએ તથા ભડારોના કાર્યવાહક મહાશયોએ હસ્તલિખિત પ્રતો આપવાની ઉદારતા દાખવી છે તે બદલ તેઓનો તેમજ અન્ય મદદ કરનારાઓનો અત કરણથી આભાર માનિયે છિયે

સુરત–ગોપીપુરા
સ ૧૯૮૯ શરદ્પૂર્ણિમા
ઑક્ટોબર સને ૧૯૩૩

લિ૦
જીવણચદ સાકરચદ જવેરી
તથા
અન્ય માનદ ટ્રસ્ટીઓ

विषयानुक्रमणिका

प्रस्तावना

"पूर्णानन्दमयं महोदयमयं कैवल्यचिद्दृङ्मयं
रूपातीतमयं स्वरूपरमणं स्वाभाविकीश्रीमयम् ।
ज्ञानोद्योतमयं कृपारसमयं स्याद्वादविद्यालयं
श्रीसिद्धाचलतीर्थराजमनिशं वन्देऽहमादीश्वरम् ॥"

प्रसिद्धिं नीयमानेऽस्मिन् ग्रन्थे मुख्यतया विराजति कृतित्रितयं श्रीभावप्रभसूरिवराणाम् । तत्रैकैका कृतिमुद्दिश्य यथासाधनं प्रस्तूयते परामर्शः । तावत् प्रारम्भे तार्किकचक्रचूडामणि-श्रीसिद्धसेनदिवाकरै रचितस्य कल्याणमन्दिरस्तोत्रस्य चतुर्थस्य चरणस्य [2]पूर्तिरूपेण

---

१ साम्प्रदायिकोऽयमुल्लेखः ।

२ जैनसाहित्ये विविधानि पादपूर्तिरूपाणि काव्यानि सन्ति, यथाहि—

(१) वीरभक्तामरम्, (२) नेमिभक्तामरम्, (३) सरस्वतीभक्तामरम्, (४) शान्तिभक्तामरम्, (५) पार्श्वभक्तामरम्, (६) ऋषभभक्तामरम्, (७) प्राणप्रियप्रारम्भिकाक्षरमयं नेमिभक्तामरम्, (८) दादापार्श्वभक्तामरम्, (९) श्रीजिनभक्तामरम्, (१०) प्रभुभक्तामरम्, (११) सूरीन्द्रभक्तामरम्, (१२) आत्मभक्तामरम्, (१३) श्रीऋषभदेवजिनस्तुतय , (१४-१५) कालुभक्तामरस्तोत्रे (कानमलप्रणीतं सोहनलालप्रणीतं च) ।

एतेषु प्रथमे द्वे भक्तामरपादपूर्तिरूपकाव्यसङ्ग्रहस्याद्ये विभागे प्रसिद्धिं नीते, तदधिकं तु द्वितीये विभागे । पञ्चममारभ्याष्टमं यावत् तृतीये विभागे प्रसिद्ध्यमानानि । एतानि सर्वाण्युद्दिश्य किमपि वक्तव्यं निवेदितं मया भक्तामर-कल्याणमन्दिरनमिऊणस्तोत्रत्रयस्य प्रस्तावनायां (पृ १३-१५), अत पिष्टपेषणेनात्र किम् ? । नयकल्लोलपार्श्वभक्तामरमपि समस्तीति केचित् ।

(१६-१७) संसारदावानलेतिस्तुते समस्तानां पादानां पूर्तिरूपं श्रीप्रथमजिनस्तवनं श्रीपार्श्वजिनस्तवनं च । एतद्द्वयं समीक्ष्यतां जैनस्तोत्रसङ्ग्रहस्य प्रथमो विभाग (पृ ६५-६९) ।

(१८) संसारदावानलेत्याद्यपद्यस्य समस्तानां चरणानां पूर्तिरूपा श्रीवीरजिनस्तुतयः ।

(१९) कल्याणमन्दिराद्यपद्यचरणचतुष्टयपूर्तिरूपा वीरजिनस्तुतिः ।

(२०) सकलकुशलेति पद्यस्य सकलपादपूर्तिरूपा श्रीशान्तिजिनस्तुतय ।

(२१) श्रेयः श्रियां मङ्गलेति काव्यस्य समग्रपादपूर्तिरूपा श्रीपार्श्वजिनस्तुतय ।

(२२) स्नातस्येति पद्यस्य सम्पूर्णतः पादपूर्तिरूपा श्रीवीरजिनस्तुतय ।

(२३) श्रीनेमि पञ्चरूपेत्यादिज्ञानपञ्चमीस्तोत्रस्य तुरीयस्य चरणस्य पादपूर्तिरूपा ज्ञानपञ्चमीस्तुतयः ।

एतेषामन्तिमानां षण्णां निभालनाभिलाषुभिः प्रेक्ष्यतां जैनस्तोत्रसङ्ग्रहस्य द्वितीयो विभाग ।

संसारदावानलेतिस्तुते प्रत्येकपादपूर्तिरूपं काव्यम् । 'मांडवगढका मंत्री अथवा पेथडकुमारका परिचय' नाम्नकस्य पुस्तकस्य परिशिष्टेऽस्ति ।

उवसग्गहरस्तोत्रस्य सर्वेषां पादानां पूर्तिरूपं श्रीपार्श्वस्तोत्रम् । एतदर्थं निरीक्ष्यतां श्रेष्ठिदेवचन्द्रलालभाई जैन पुस्तकोद्धारसंस्थाया ८० तमो ग्रन्थः (पृ ४५-४८) ।

प्रवर्तकश्रीमत्कान्तिविजयविनेयैः श्रीचतुरविजयैः प्रणीते कल्लाणकन्दनिस्तुतिपादपूर्तिरूपे काव्ये । एतन्निभालनाभिलाषुभिः प्रेक्ष्यतामात्मकान्तिप्रकाश (पृ ११०-१११) ।

अयोगव्यवच्छेदद्वात्रिंशिकाया पादपूर्तिरूपं काव्यं वर्तत इति मे श्रुतिपथमागतम्, न तु नयनगोचरतां गतम् ।

गुम्फितं श्रीजैनधर्मवरस्तोत्रं लक्ष्यीक्रियते । अस्य समस्यारूपत्वं स्वोपज्ञवृत्तिविभूपितत्वं च समर्थ्येते निम्नलिखितेन पद्ययमलेन टीकाग्रगतेन—

"[१]नत्वा पार्श्वजिनेन्द्राय, गुरवे वाणयेऽपि च ।
'कल्याणमन्दिरा'न्त्याङ्घ्रि–समस्यारचनाश्रितम् ॥ १ ॥
'जैनधर्मवरस्तोत्रं', कृतं यन्मयका मुदा ।
तस्य च क्रियते वृत्तिः, श्रीभावप्रभसूरिणा ॥ २ ॥"–युग्मम्

इदं स्तोत्रं मूलमात्रं प्राकाश्यं नीतं काशिकश्रीयशोविजयजैनपाठशालया जैनस्तोत्रसङ्ग्रहस्य प्रथमे भागे । तत्र २३तमे पृष्ठेऽस्य 'श्रीजैनधर्मवरसंस्तवन'मिति नाम सन्दर्शितम् । तदपि समीचीनमित्यवसीयतेऽस्य प्रान्तस्थेन प्रशस्तिरूपेण निम्नलिखितेन पद्येन—

"भावप्रभाख्यवरसूरिगणाधिपेन
'श्रीजैनधर्मवरसंस्तवनं' सुरम्यम् ।
शि[२]ष्यस्य कौतुककृते रचितं सुबोधं
'कल्याणमन्दिर'सदन्तिमपादलग्नम् ॥ ४५ ॥"

(अभिनव)'कल्याणमन्दिर'रूपेण जैनग्रन्थावल्यां २१५ तमे पृष्ठे यस्य निर्देशः समस्ति स एतत्परत्वे एवेति सम्भावना । निश्चयस्तु प्रतिदर्शनं विना कथं स्यात् ? ।

जैनधर्मवरस्तोत्रस्य पद्धतिः—

उपर्युक्तविवेचनेन स्पष्टीभवति यदुतास्य स्तोत्रस्य आद्यचरणत्रयं कविराजैः स्वयं निरमायि, अवशिष्टश्चतुर्थश्चरणस्तु सुप्रसिद्धजैनस्तोत्ररत्नस्यान्तिमः ।[३] एतादृंशि काव्यानि वर्तन्ते, यथाहि—

नैषधीयचरितपादपूर्तिरूपं श्रीशान्तिनाथचरित्रम् ।
शिशुपालवधपादपूर्तिरूपं श्रीदेवानन्दाभ्युदयकाव्यम् ।
मेघदूतपादपूर्तिरूपाणि विविधानि काव्यानि ।

'शिवमहिम्नः'स्तोत्रपादपूर्तिरूपं श्रीऋषभमहिम्नःस्तोत्रम् । 'जैनस्तोत्र तथा स्तवनसंग्रह अर्थसहित'सञ्ज्ञके पुस्तके १९०७तमे ऐसवीयाब्दे प्रसिद्धिं नीतम् ।

१ एतस्य पद्ययमलस्य सादृश्यं दरीदृश्यते श्रीनेमिभक्तामरस्य अवतरणिकागतयोर्निम्नलिखितयोः पद्ययोः—

"नत्वा श्रीपार्श्वनाथाय गुरवे वाणयेऽपि च ।
'भक्तामर'स्तवान्त्यांह्रि–समस्यारचनाश्रितम् ॥ १ ॥
नेमिसम्बोधनं काव्यं, कृतं यन्मयका मुदा ।
तस्य च क्रियते वृत्तिः, श्रीभावप्रभसूरिणा ॥ २ ॥"

२ अनेन समसूचि रचनाकारणम् ।

३ एवंविधानां पादपूर्तिरूपाणां काव्यानां प्राचुर्यं विद्यते जैनसाहित्ये । तत्र भक्तामरपादपूर्तिरूपाः कृतयो निर्दिष्टा मया नामोल्लेखेन भक्तामरभूमिकायाम् । मेघदूतसमस्यारूपाणां काव्यानां नामानि सूचितानि वीरभक्तामरस्य उपोद्घाते (पृ. ३) ।

(१) श्रीकान्तिविजयगणिकृत श्रेष्ठिप्रेमचद रतनजी भाण्डागारसत्कम् । (२) लींबडी भाण्डागारसत्कं १६१३ क्रमाङ्कलक्षितम्

(३) प्रवर्तकपुङ्गवश्रीमत्कान्तिविजयसत्कं श्रीप्रेमजीमुनिवरविरचितम् । अत्र प्रथम तु नोपलब्धं, स्वर्गस्थशास्त्रविशारदश्रीविजयधर्मसूरिसङ्कलिते प्रशस्तिसङ्ग्रहे उल्लेखेऽपि सति । तृतीयं तु मुद्रितमस्मिन् ग्रन्थे परिशिष्टरूपेण ।

अस्मिन् श्रीजैनधर्मवरस्तोत्रे प्रसङ्गोपात्ता विविधाः [1]कथा मनोरञ्जकशैल्या गुम्फिता दरी दृश्यन्ते । न केवल गीर्वाणगिराया प्राकृतभाषाया च साक्षिरूपाः पाठाः सन्ति, किन्तु गूर्जराया 'डिंगळ'(?)सञ्ज्ञकाया च । अपरञ्च स्तोत्रकर्तृणा गूर्जरभाषायाः पाण्डित्य किंविधमिति जिज्ञासा तृप्यति गूर्जरोल्लेखावलोकनेन । किञ्च कतिपयाना गूर्जरशब्दाना सस्कृतरूपेण परिवर्तनमपि ग्रन्थकारैरकारीति तर्क्यते । यथाहि—

पृष्ठाङ्कः	संस्कृतपरिवर्तनम्	गूर्जररूपम्
११४	गाञ्छिक	घाची
५०	घोटक	घोडो
४२	चोप्पडक	चोपडा
४२	झोलक	झोळी
४२	थकित	थाकेल
६१	नीमाडक	नीमाडो
४८	मण्डक	माडो
११	मनो दत्त्वा	मन दइने
५,१२	विचाल	वच्चे
४२	हाक हीक-हक्कोठा[2]	हाकोटा

हिन्दीभाषानैपुण्यमीमासार्थं विद्यन्ते चतस्रः पङ्क्तयः ९८तमे पृष्ठे । दिव्यानामधिकारः (पृ. ११४–११५), श्रीपार्श्वचन्द्रमतखण्डन (पृ. ६६–६७), श्रीनेमिनाथस्य महादेवेन सह सन्तुलन (पृ. ६८–६९), 'ॐभूर्भुवःस्वः' इत्यादिवैदिकगायत्र्या नमस्काररूपमहागायत्र्याः प्रतिच्छायारूपत्व, सिद्धपुत्रेति प्राचीनपन्थप्रदर्शनमित्यादिका विविधा विषया वर्तन्तेऽस्मिमायकृतौ ।

---

१ एका तु चतुर्दशविकृत्या युक्ता । समीक्ष्यतां द्वात्रिंशत्तम पृष्ठम् ।

२ प्रेक्ष्यतां ४, ५, ११, ३०, ७७, ८२–८६ अङ्काङ्कितानि पृष्ठानि ।

श्रीभावप्रभसूरीश्वराणां परिचितिः—

के इमे श्रीभावप्रभसूरयः कर्हि कं मण्डलं मण्डयाञ्चक्रिवांसः केषां सन्निधौ पारमेश्वरीं प्रव्रज्यां जगृहुः कांस्कान् ग्रन्थान् जग्रन्थुरिति जिज्ञासावृन्दे विमर्शपथपान्थतां प्राप्ते सति तत्तृप्त्यर्थं क्रियते साधनानुसारं प्रयासोऽयं मया मन्दमेधसा। तावत् श्रीजैनधर्मवरस्तोत्रस्य स्वोपज्ञवृत्तेः प्रान्तस्थे-नोल्लेखेनावगम्यते यदिमे सूरिवराः श्री'ऊकेश'वंशज्ञातीय'वाणी' गोत्रसाहाश्रीमाण्डणपत्नीबा-ल्हिमदेवीकुक्षेः समुत्पन्नाः। एतेषां जन्मस्थलसमयादिवृत्तान्तो न मे दृष्टिपथं श्रुतिमार्गं वाऽऽगतः।

दीक्षासमयेऽभिधानम्—

एतेषां सूरिपदप्राप्तिपूर्वं भावरत्नेति नामासीत्। तत्र एभिर्विरचितस्य श्रीनेमिभक्तामरस्य स्वोपज्ञटीका(पृ. १६३)गता निम्नलिखिता पङ्क्तिः प्रमाणम्—

"एतद्विशेषणेन शिष्यावस्थायां भावरत्न इति निजनाम कविना दर्शितम्। सूरिपदप्राप्तौ तु भावप्रभ इति नाम लब्धमिति।"

सूरिपदम्—

एतेषां सूरिपदवीप्रदानमहोत्सवोऽकारि १७७२तमवैक्रमीयहायनस्य माघमासस्य शुक्ले पक्षे श्राद्धरत्नश्रीतेजसीश्रेष्ठिवरेण स्वद्रव्यव्ययेनेति ज्ञायते श्रीजैनधर्मवरस्तोत्रस्य स्वोपज्ञवृत्तेः प्रान्त-भागावलोकनेन। समर्थ्यते चेदं न्यायाचार्य-न्यायविशारद-वाचकपुङ्गव-श्रीमद्यशोविजय-गणिगुम्फितस्य प्रतिमाशतकस्य लघुवृत्तेः प्रशस्तिगतेन निम्नलिखितेन पद्ययुगलेन—

"श्री'श्रीमालि'सुवीरवंशकमले श्रीराजहंसोपमो
रामाकुक्षिसमुद्भवो जयतसीदेहाङ्गजो दीप्तिमान्।
जातो योऽखिलसाधुकारतिलकः श्रीतेजसी श्रेष्ठिराट्
तेन श्राद्धवरेण यत्पदमहो द्रव्यव्ययैर्निर्मितः॥ ६॥
सूरिभावप्रभेणास्यां, तेनानाभोगतो मया।
वृत्तौ पृथक्कृतायां यत्, तच्छोध्यं विबुधैरसत्॥ ७॥"

सूरिवरपरिवारः—

कैः कैर्गुरुबान्धवैः शिष्यैः प्रशिष्यैश्च सार्धमिमे पूर्णिमागच्छीयाः सूरिशार्दूलाः स्वीयपाद-पद्मैः पावयामासुः पृथ्वीपीठमिति पर्यालोचने प्रवृत्ते यदवगतं तन्निवेद्यते, यथा—

---

१ अनेन समाननामधेयेन वा 'देवधर्मपरीक्षाप्रतिः समलेखि याऽधुना पालीताणागत'श्रीआणंदजीकल्याणजी-पेढी'भाण्डागारे वर्तते।

२ अस्या रचनासमयोऽवगम्यते निम्नलिखितपद्यप्रेक्षणेन—

"द्व्यङ्काश्वभू(१७९२)मिते वर्षे, माघशुक्लाष्टमीतिथौ।
वारे देवगुरौ जाता, पूर्णेयं वृत्तिरुत्तमा॥ ८॥"

एतेषां लक्ष्मीरत्ननामा ज्येष्ठगुरुबन्धुरिति समवगम्यते अम्बडतापसरासकस्य प्रान्तभाग-गतेन निम्नलिखितेन काव्येन—

"वडा गुरुभ्राता तेहना कहीइं लक्ष्मीरतन इंणें नामे हे
तिणे श्रीपूज्यनइ वीनती कीधी रास रच्यो प्रकामे हे"

समर्थ्यते चेद् श्रीराजविजयसत्कायाः 'सप्तपदार्थी'प्रतेः प्रान्तस्थेन उल्लेखेन । स चायम्—

"संवत् १७५३ वर्षे शुक्लपक्षे पोस सुदी १५ वाररवौ ॥ तद्दिने श्रीपाटणमध्ये कृतचातुर्मासके श्रीपूर्णिमापक्षे । प्रधानशाखायां ॥ भट्टारक १०८ श्रीश्रीमहिमाप्रभसूरि ॥ तत्शिष्य-सुविनेयी ॥ मुनिलक्ष्मीरत्नलिपीकृत्य" ।

लालजीत्याह्वयोऽपरो गुरुबन्धुरिति ज्ञायते प्रो० पिटर्सन् (१८८६–९१)रिपोर्टसञ्ज्ञक-पुस्तकस्थेनोल्लेखेन । स च यथा–

"तत्पट्टे भट्टारकश्रीश्रीश्रीश्रीमहिमाप्रभु(भ)सूरिः । तत्सि(च्छि)ष्य सुविनेयी(यि)मुनि-लालजीकेनेयं पुस्तिका लिखिता"

भाणरत्ननामधेय एको विनेय इति प्रतीयते 'जैनधर्मवरस्तोत्र'स्य स्वोपज्ञवृत्तेः प्रान्तस्थेन निम्नसूचितेन पाठेन—

द्वितीयो ज्योतीरत्नाह्वय इति ज्ञायते प्रतिमाशतकस्य लघुवृत्तिगतेन निम्नलिखितेन पाठेन—

"इति श्रीमत्पूर्णिमागच्छीयभट्टारकश्रीभावप्रभसूरिसमुद्धृता 'प्रतिमाशतक'लघुवृत्तिरियं शिष्यज्योतीरत्नस्य हेतवे सम्पूर्णा"

हेमचन्द्राभिधस्तृतीयश्छात्र आसीदित्यनुमीयते सभाचमत्कारस्य निम्नोल्लिखितया पद्क्त्या—

"महिमाप्रभसूरीश तेहना विनेयी भावे कह्या
एक एकथी करी दुगुणा हेमचंद हेते वह्या"

सूरिवराणां गुरुपरम्परा—

एतेषां कविवराणां गुरुपरम्पराऽवगम्यते बुद्धिलविमलासतीरासगतेनोल्लेखेन । स चायम्–

"'प्रधान' साषा जीहां सोभति पूर्निम गच्छ हो जगमांहि प्रसीद्ध
श्रीविद्याप्रभ सूरीसरा भट्ट जीति हो वादि पद लीध शी० ८
तस पट उदयाचल रवि भट्टारक हो ललीतप्रभसूरींद
ललीत वाणी जेहनी सूणी भवि भाजें हो भव भवना फंद शी० ९

---

१ पूर्वनिर्दिष्टस्य सङ्कलितस्य प्रशस्तिसङ्ग्रहस्याधारेण कृतोऽयमुल्लेखो मया। लेखकदोषपरिहारार्थं न क्रियते प्रयासोऽत्र ।

तस पट कुवलयचंद्रमा भट्टारक हो विनयप्रभ नाम
जननैं देइ देसना सीपवीनें हो करें विनयनुं धाम शी० १०
तस पट पद्म प्रभाकरा भट्टारक हो महिमाप्रभ सूर
महिमा महियल जेहनो उतार्या हो जिणे वादि नुर शी० ११
गच्छ चोरासीइं जेहनी किर्ति विस्तरी हो नीरमल गोपीर
सकल आगम वेत्ता वरू गितारथ हो वहुं गूणें गंभीर शी० १२
चित्कोस बहुल लिखावीया जेणें भाविया हो सूक्ष्म नयभंग
ते गूरुना सुप्रसादथि विद्या वासीत हो मुज गति सुरंग शी० १३
श्रीमहिमाप्रभ सूरीना पट्टधारी हो भावप्रभसूरीस
रास रचो(च्यो) रलीयामणो सांभलितां हो लहिइं सूजगीस शी० १४
संवत नव नव घोडलो, चंद्र समीत हो जांणो नरह सुजांण
मगसीर सूद दिन बीजडी गूरुवारें हो सूंदर सुपखांण शी० १५
अणहिल्लपुर पाटणें ढंढेरवाडें हो वसति सुविसाल
दियें मनोहर देहरां पेषतां हो जाइ पापनी जाल शी० १६
तिहां ए रास रच्यो भलो मति सारू हो आंणी नुतन ढाल
बूद्धिलसति विमला तणो मीतो रुडो हो संबंध रसाल शी० १७
विजें पंडें सोलमी पुरण थइ हो एह सुंदर ढाल
श्रीभावप्रभसूरी कहें सांभलतां हो होई मंगलमाल शी० १८"

श्रीललितप्रभसूरिशेखरैः १६४८तमे वैक्रमीये वर्षे आश्विनशुक्लचतुर्थ्यां रविवासरे निर्मितायाः 'पाटणचैत्यपरिपाटेः' प्रशस्तिना ज्ञायते विशेषोऽयम्–

अतः सङ्कल्प्यते पट्टपरम्परा यथा–

श्रीभुवनप्रभसूरयः
श्रीकमलप्रभसूरयः
श्रीपुण्यप्रभसूरयः
श्रीविद्याप्रभसूरयः
श्रीललितप्रभसूरयः
श्रीविनयप्रभसूरयः
श्रीमहिमाप्रभसूरयः
श्रीभावप्रभसूरयः

सूरिवराणा कृतिकलापः—

ग्रन्थनाम	भाषा	स्थानम्	रचनासमयो वैक्रमीयः
झाझरियामुनिस्वाध्यायः	गौर्जरी		१७५६
श्रीशान्तिनाथस्तुतिटीका	संस्कृता		१७६५
हरिबलमच्छीरासकः	गौर्जरी	रूपपुरम्	१७६९
अम्बडरासकः	"		१७७५ (ज्येष्ठमासि कृष्णपक्षे द्वितीयायाम्)
जैनधर्मवरस्तवनम् (स्वोपज्ञटीकासमलङ्कृतम्)	संस्कृता		१७९१ (मार्गशीर्षशुक्लाष्टम्याम्)
सुभद्रासतीरासकः	गौर्जरी	पाटणनगरम्	१७९१
होलिरजः(हुताशिनी)कथा	संस्कृता	"	१७९२
प्रतिमाशतकस्य लघुवृत्तिः	"		१७९३ (माघशुक्लाष्टम्या गुरुवासरे)
बुद्धिलविमलामतीरासकः[1]	गौर्जरी		१७९९
आध्यात्मिकस्तुतिः ('उठी सवेरे'त्याद्याक्षरात्मिका)	गौर्जरी		
आषाढभूतिस्वाध्यायः	"		
'किर्कपूरमय'मित्याद्याक्षरात्मकस्य स्तोत्रस्य बालावबोधः	गौर्जरी		
गहुलिकार्थः	संस्कृता		
ज्योतिर्विदाभरणटीका (सुखबोधिकानाम्नी)	"		
[2]त्रयोदशकाठियास्वाध्यायः	गौर्जरी		
नयोपदेशावचूरि	संस्कृता		
नववाडस्वाध्यायः	"		
नेमिनाथमासद्वादशकम्	गौर्जरी		

१ प्रेक्ष्यतां सज्झायमालासञ्ज्ञकस्य ग्रन्थस्य प्रथमो विभाग (पृ० ७७)।

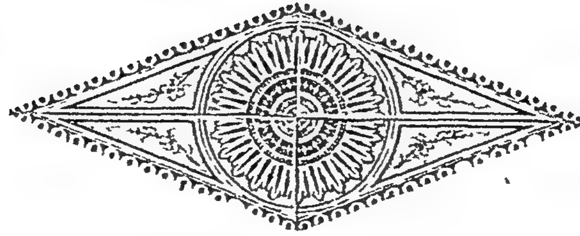
२ एतदन्ते उल्लेखोऽयम्-श्रीपुनिमगच्छ गुणनिलो आपरे प्रधानशाखा कहिवाय
श्रुत अभ्यास परंपरा रे पुस्तकनो समुदाय रे ।
गुरु श्रीमहिमाप्रभसूरिनो भावरतन सुजगीसो रे ।
विचक्षण श्रावक श्राविका रे सांभले सुनिशदीसो रे

ग्रन्थनाम	भाषा
[1]नेमिभक्तामरम् (स्वोपज्ञटीकाऽलङ्कृतम्)	संस्कृता
पर्युषणाष्टाह्निकाव्याख्यानम्	”
महावीरस्तोत्रवृत्तिः	”
मातृकाप्रकरणम्	”
सभाचमत्कारः	गौर्जरी

एवं यथासाधनं सम्पादितेऽस्मिन् कृतिकलापे मम प्रयासस्य साफल्यमापादयितुं प्रयतन्तां प्रेक्षावन्तः सद्गुणसागरा द्रव्यविज्ञाननागरा मह्यं सूचयन्तु समीक्षकाः सहृदयाश्च छद्मस्थसुलभाः स्खलनाः । अपरञ्च—

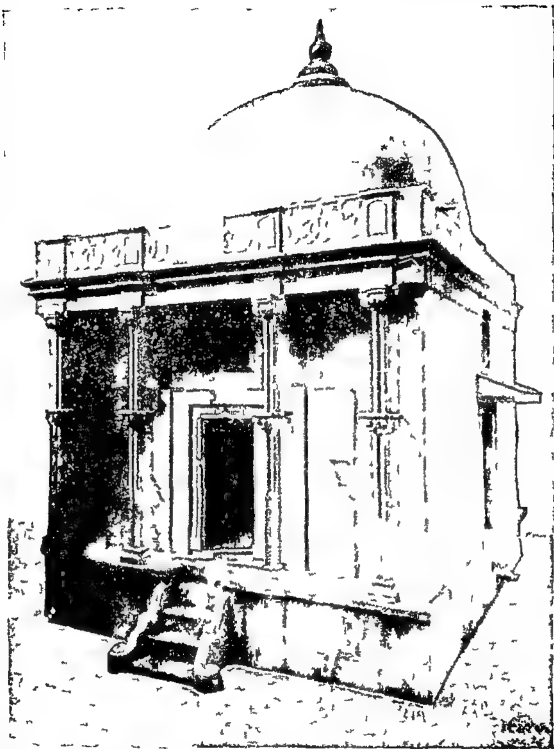
> “[2]प्रमाणसिद्धान्तविरुद्धमत्र
> यत् किञ्चिदुक्तं मतिमान्द्यदोषात् ।
> मात्सर्यमुत्सार्य तदार्यचित्ताः
> प्रसादमाधाय विशोधयन्तु ॥”

इदं प्रार्थनापुरस्सरं विरमत्यस्मात् प्रस्तावात् कापडियेत्युपाह्वः श्रीयुतरसिकदासतनुजो हीरालालः ।

१ मदीयभाषान्तरस्पष्टीकरणादिपूर्वकं मुद्रापितमिदं काव्यं श्रीआगमोदयसमित्या श्रीभक्तामरस्तोत्रपादपूर्तिरूपस्य काव्यसङ्ग्रहस्य प्रथमे विभागे । अस्य अवतरणरूपे द्वितीये पद्ये नेमिसम्बोधनमिति नाम निरदेशि ग्रन्थकारैः (प्रेक्ष्यतां ९३तमं पृष्ठम्) ।

२ श्रीमल्लिषेणसूरिकृतस्याद्वादमञ्जरीप्रान्तस्थप्रशस्तिगतं पद्यमिदम् ।

શ્રીમજ્જિનદત્તસૂરિ-જ્ઞાનભંડાર   શીતલવાડી, ગોપીપુરા-સુરત

શ્રીમજ્જિનકૃપાચંદ્રસૂરીશ્વરના ઉપદેશથી સુરતવાસ્તવ્ય ઝવેરી ભગુભાઇસુત પાનાચંદ
તથા મોતીચંદ ભાઇઓએ સ્વદ્રવ્યવડે વિ૦ સં૦ ૧૯૭૫ ના વૈશાખ શુદિ
૬ ના રોજે સ્થાપ્યો

આનં૦ પ્રેસ-ભાવનગર

श्रीभावप्रभसूरिवर्यविरचितं

श्री'कल्याणमन्दिरा'न्त्यपादसमस्यामय'मभिनवकल्याणमन्दिरा'परनामकं

॥ श्रीजैनधर्मवरस्तोत्रम् ॥

(स्वोपज्ञटीकासमलङ्कृतम्)

श्रीशारदायै नमः ॥ श्रीमहिमाप्रभसूरिगुरुभ्यो नमः ॥

नत्वा पार्श्वजिनेन्द्राय, गुरवे वाणयेऽपि च ।
कल्याणमन्दिरान्त्याङ्घ्रि-समस्यारचनाश्रितम् ॥ १ ॥–अनुष्टुप्[1]
जैनधर्मवरस्तोत्रं, कृतं यन्मयका मुदा ।
तस्य च क्रियते वृत्तिः, श्रीभावप्रभसूरिणा ॥ २ ॥–युग्मम्[2]

सूत्रम्—

कल्याणमन्दिरमिमं कुरु दानमुख्यं
धर्मं चतुर्विधमनश्वरसौख्यहेतुम् ।
सम्यक्त्वभूषिततम भवभृद्! भवाब्धौ
पोतायमानमभिनम्यजिनेश्वरस्य[3] ॥ १ ॥–वसन्ततिलका[4]

हिंसादिदोषरहितं सहितं शमाद्यै-
र्घातिक्षयान्निगदितं महितं महेन्द्रैः ।
स्वर्गापवर्गफलितं कलितं विवेकै-
स्तस्याहमेष किल संस्तवनं करिष्ये ॥ २ ॥–युग्मम्

---

१ अनुष्टुप्-लक्षणम्—
"श्लोके षष्ठं गुरु ज्ञेयं, सर्वत्र लघु पञ्चमम् ।
द्विचतुष्पादयोर्ह्रस्वं, सप्तमं दीर्घमन्ययोः ॥ १ ॥"

२ युग्म-लक्षणम्—
"द्वाभ्यां युग्ममिति प्रोक्तं, त्रिभिः श्लोकैर्विशेषकम् ।
चतुर्भिः कलापकं स्यात्, तदूर्ध्वं कुलकं स्मृतम् ॥ १ ॥"

३ 'पोताय! मानमभिनम्य जिनेश्वरस्य' 'पोताय! मानमभिनम्यजिनेश्वर! स्य' चेत्यपि पदच्छेदः ।

४ वसन्ततिलका-लक्षणम्—
"उक्ता वसन्ततिलका तभजा जगौ गः ।"

व्याख्या—आचार्य इति कथयति तदाह–हे भवभृत्!—हे भव्य! त्वं अभिनम्यजिनेश्वरस्य इमं धर्मं कुरु इत्यन्वयः। कथंभूतं धर्मम्? दानमुख्यं–दानादिकम्। पुनः कथंभूतं धर्मम्? चतुर्विधम्–चतुःप्रकारम्, दान-शील-तपो-भावरूपमित्यर्थः। पुनः कथंभूतं धर्मम्? कल्याणमन्दिरं–श्रेयसां गृहम्। अनेन विशेषणेन मङ्गलशब्दोपन्यासः स्तोत्रस्यादौ कृतः शिष्टाचारत्वात्। पुनः क० धर्मम्? सम्यक्त्वभूषिततमं–सम्यक्त्वेनातिशोभितम्। पुनः क० धर्मम्? भवाब्धौ–संसारसमुद्रे पोतायमानं–यानपात्रोपमानम्। पुनः क० धर्मम्? अनश्वरसौख्यहेतुं–अविनाशिमोक्षसुखस्य कारणम्। पुनः क० धर्मम्? 'हिंसादिदोषरहितं' प्राणातिपात-मृषावादा-ऽदत्तादान-मैथुन-परिग्रहादिभिः सर्वाविरति-देशाविरतिदोषैः रहितं–त्यक्तम्। पुनः क० धर्मम्? शमाद्यैः–शान्त-दान्तादिगुणैः सहितं–युक्तम्। पुनः क० धर्मम्? 'घातिक्षयात्' ज्ञानावरणीय-दर्शनावरणीय-मोहनीया-ऽन्तरायाणां चतुर्णां घातिकर्मणां क्षयाद् उत्पन्नवरकेवलज्ञानदर्शनैः चतुर्विधदेवरचित-समवसरणस्थितैः अष्टादशदोषरहितैः चतुस्त्रिंशदतिशयविराजमानैः अष्टमहाप्रातिहार्यशोभितैः श्रीतीर्थकरैः पञ्चत्रिंशद्गुणयुक्तया वाण्या निगदितं–कथितम्। अत्र घातिक्षयादिति पदेन अन्य-शासनछद्मस्थकज्ञानं निरस्तम्। यतः—

"देवागमनभोयान–चामरादिविभूतयः।
मायाविष्वपि दृश्यन्ते, नातस्त्वमसि नो महान्॥ १॥"–अनु०

इति सामन्तभद्रा अष्टसाहरूपाम्। पुनः—

"यथास्थितं वस्तु दिशन्नधीश!
न तादृशं कौशलमाश्रितोऽसि।
तुरङ्गशृङ्गाण्युपपादयद्भ्यो
नमः परेभ्यो नयपण्डितेभ्यः॥ १॥"–उपेन्द्रवज्रा[1]

इति श्रीहेमचन्द्रविरचितायामयोगव्यवच्छेदद्वात्रिंशिकायां (श्लो० ५)। पुनः—

"पक्षपातो न मे वीरे, न द्वेषः कपिलादिषु।
युक्तिमद् वचनं यस्य, तस्य कार्यः परिग्रहः॥ १॥"–अनु०

इति हरिभद्राचार्याः। पुनः क० धर्मम्? महेन्द्रैः–सुरनरनायकैः महितं–पूजितम्। पुनः क० धर्मम्? 'स्वर्गेति' स्वर्गे–देवालये अपवर्गे–मुक्तौ फलं जातं अस्य इति फलितम्, स्वर्गमोक्षप्राप्ति-रूपजातफलम्। पुनः क० धर्मम्? विवेकैः–अयं पुद्गलधर्मः पृथक्, अयं शुद्धचिदानन्दजीवधर्म इत्यादि भेदज्ञानैर्हेयोपादेयरूपैः अपि कलितं–ज्ञातं सहितं इति। किलेति सत्यम्। एष अहं–भा-

---

१ उपेन्द्रवज्रा-लक्षणम्—
"उपेन्द्रवज्रा जतजास्ततो गौ।"

वप्रभनामाचार्यः तस्य-धर्मस्य सस्तवन-स्तुति करिष्ये। यत् किञ्चित् गुरुभ्यो ज्ञात मम बुद्धिस्थ तत् सस्तवन यथाशक्ति किञ्चित् प्रकटीकरोमीत्यर्थः। अतो न दूषण दातव्य मयि विषये। यतः-

"[१]अन्तर्वाणि मन्यमानः कवीना
पौरोभाग्य युक्तिपूक्तासु दत्ते।
सर्वानिन्द्येऽप्यङ्गके कामिनीना-
मीर्मामार्ग शोधते भर्म(म्भ)राली ॥ १ ॥"-शालिनी

तस्य इति तच्छब्दः पूर्वपरामर्शी। अन्यथा यत्तदोनित्य' सम्बन्धः स्यात्। अभिनम्यते इति अभिनम्य', जिनाना-सामान्यकेवलिना ईश्वरो जिनेश्वरः, अभिनम्यश्चासौ जिनेश्वरश्च इति कर्मधारयः तस्य। यतः—

"पूजार्हः स्वगुणैरेवा-ऽर्हत्पूजानिरतो हि यः।
भक्त्या मुनीश्च नमति, नम्योऽपि रिपुपार्थिवैः ॥ १ ॥"-अनु०

इति शत्रुञ्जयमाहात्म्ये॥ नम्यः-अभिनम्य इति शिष्टप्रयोगः। दान मुख्य-प्रधानं यस्मिन् स तम् इति दानमुख्यम्। इति मूलार्थः॥

अथ प्रकारान्तरमर्थयोजनमाह— हे भवभृत्! अभिनम्य एवविधो यो जिनः स ईश्वरः-स्वामी यस्य स तस्य सम्बोधने हे अभिनम्यजिनेश्वर! त्व मान-गर्व-चित्तोन्नतिं स्य-घातय। षो धातु' अन्तकर्मणि 'दिवादेर्य.' (सारस्वते सू० ९६३) पञ्चमी हि रूपम्। त्व इम धर्म कुरु इति द्वितीयोऽन्वय.। शेष तथैव इति। अथवा हे भवभृत्! भवाब्धौ हे पोताय! पोतस्य आयो-लाभो यस्य तस्य सम्बोधनमिति। त्व इम धर्म कुरु। शेष तथैव। इति प्रथमोऽन्वयः॥

एष अह तस्य-धर्मस्य सस्तवन करिष्ये। कि कृत्वा? जिनेश्वरस्य मान-ज्ञान अभिनम्य-नत्वा। यदुक्त जैनतर्कभाषायाम्-"स्वपरव्यवसायिज्ञान प्रमाणम्"। इति द्वितीयोऽन्वयः॥

अथ सम्यक्त्वलक्षणमाह-

"सद्देवे सुगुरौ शुद्ध-धर्मे या वासना स्थिरा।
सम्यक्त्व तदिद सम्यक्, मिथ्यात्व तद्व्यतिक्रमात् ॥ १ ॥-अनु०

---

१ विचार्यता पद्यपदप्रारम्भसादृश्यम्—

"अन्तर्वाणि मन्यमान खलोऽय
पौरोभाग्य सूक्तिमुक्तासु धत्ते।
सर्वानिन्द्यङ्गके कामिनीना
मीर्म मार्गन्वेष वै यम्भरालि ॥ १ ॥"

२ पण्डितम् ३ दोषदृष्टित्वम् ४ व्रणमार्गम् ५ मक्षिका

६ शालिनी-लक्षणम्—

"मात्तौ गौ चेच्छालिनी वेदलोकैः।"

हस्त्यारूढपिता निपीतमदिरा किं क्रीतलोकस्त्वया
किं स्वत्राणसुता क लग्नहृदया पादोऽर्पितो यन्मयि ? ॥ १ ॥"–शार्दूल०

अथोत्तरम्—

भक्षणार्थं समागतो यावत्, तावत् शशकरूप विधाय ऊम्भदेवेन व्यन्तरव्याघ्रस्यैवं शिक्षा दत्ता । [illegible] । गुरून प्रणम्य

संकरहरिबंहा(भा)णं, गोरी लच्छी जहेव बंमाणी ।
तह जइ पइणो इट्ठा, तो महिला इयरहा छे(छा?)ली ॥ ४ ॥

पावेण सवत्तिजणो, दुट्ठा सासुनणंदमाईया ।
धम्मेण अनिक्कंटो, परवासो(परिवारो?) होइ महिलाणं ॥ ५ ॥

धण्णा ता महिलाओ, जाण न वाएइ कोवि खोज्जाइं (?) ।
सासुनणंदसवत्ती, ससुरो जिट्ठो य दियरो वा ॥ ६ ॥

सन्त्यन्यान्यपि दुःखानि, दुःसहानि परं भवेत् ।
सपत्नीभवदुःखाग्रे, निःस्वानध्वानडम्बरः ॥ ७ ॥"—अनु०

"न સૂઇ નિર્ધન નૈં ધનવંત ન સૂઇ, રાજા રાજ્ય કરંત ન સૂઇ, ગણિકા ન સૂઇ, ચોર ન સૂઇ, ઘણુ વરસંતે મોર ન સૂઇ, બઇ નારી ભરતાર ન સૂઇ. (કઇ સૂઇ) જે ઘર બાંધ્યાં [1]ટાર, કઇ સૂઇ રાજાકા પૂત, કઇ સૂઇ યોગી અવધૂત."

इति ॥

एवं कियत्यपि गते काले कल्लूका विपन्ना । यतः—

"हा शोचन्ति धनं नश्यन्—मूढा नायुः सदा गलत् ।
त्रैलोक्यैश्वर्यदानेऽपि, यल्लवोऽपि न लभ्यते ॥ १ ॥—अनु०

आयुर्वायुचलं सुरेश्वरधनुर्लोलं चलं यौवनं
विद्युद्दण्डसमं धनं गिरिनदीकल्लोलवच्चञ्चलम् ।
स्नेहं कुञ्जरकर्णतालतरलं देहं च रोगाकुलं
ज्ञात्वा भव्यजनाः ! सदा कुरुत भो धर्मं महानिश्चलम् ॥ २ ॥"—शार्दूल०

ततः क्रमेण सकलं मृतकार्यं कृत्वा निःशोको धवलो जज्ञे । अथ गतसपत्नीशल्यत्वाद् वल्लूकया धवलो वशीकृतः । सा यत् कथयति स तत् करोति । यतः—

"संमोहयन्ति मदयन्ति विडम्बयन्ति
निर्भर्त्सयन्ति रमयन्ति विषादयन्ति ।

शङ्करहरिब्रह्मणां गौरी लक्ष्मी यथैव ब्रह्माणी ।
तथा यदि पत्युरिष्टा, ततो महिलेतरथा छागी ॥ ४ ॥
पापेन सपत्नीजनो दुष्टाः श्वश्रूननान्द्रादिकाः ।
धर्मेण च निष्कण्टकः परिवारो भवति महिलानाम् ॥ ५ ॥
धन्यास्ता महिला यासां न वदति कोऽपि क्षुद्राणि (?) ।
श्वश्रूननान्दसपत्न्यः श्वशुरो ज्येष्ठश्च देवरो वा ॥ ६ ॥

[1] घोडा.

इति । तथापि च आर्यदेशत्व दुर्लभम् । सुकुले जन्म पञ्चेन्द्रियपटुता दीर्घायुः सुगृहस्थता सद्गुरुसयोगः श्रद्धा मेधा धृतिर्धारणेत्यादिकं च दुर्लभम् । पर च पुण्योदयवशात् सम्यक्त्वपूर्वकदेशविरतिसर्वविरतिधर्मौ टाकसञ्चयक्रमेलकाविव यदि प्राप्येते, तदा वाञ्छितसुखप्राप्तिर्भवति । कौ टाकसञ्चयक्रमेलकौ (तत्) कथानकद्वारेण दर्शयति—

सच्छ'कच्छ'देशे धनधान्यर्द्धिसमृद्धिसदन सदासुखिलोकधन धृतजिनचैत्यमण्डन कृतकुग्रहखण्डन 'सेलडी'त्यभिधान ग्राम बभूव । तत्र सङ्ग्रामसिंहो नृपतिर्विजयते स । तस्य बहुसुन्दरमन्तःपुरमभूत् । तत्र जैनधर्मरताः श्राद्धा दानशालिनः संयतभक्ता आसन् । पुनस्तत्र बहवो विप्राः सदा वेदाध्ययनविधायिनस्तिष्ठन्ति स । तेषु धवल इत्याख्यया एको विप्रो बहुविद्याभृद् भूपते' प्राप्तपर्यासनो लक्ष्मीपूर्णः सकर्ण उवास । तस्य कल्लूकावल्लूकाभिधे द्वे भार्येऽभूताम् । कल्लूकायाः कुक्षिसमुद्भूतो हरिसञ्ज्ञकः पुत्रोऽस्ति । अपरस्या वेल्लकनामा पुत्रो वर्तते । एव स सुखेन काल गमयति स । पर ते सपत्न्यौ परस्पर कलह चक्रतुः । तदा पृथक् पृथग् गृह कारय्य सन्मुख स्थापिते । वारकेण तयोर्गृहे भुङ्क्ते ॥

एकदा एकस्या गृहे भुक्त्वा यावदुत्थितः, तावत् समुपस्थितया प्रतिपुवत्या निजगृहे भर्तुराकर्षणार्थं पद प्रोक्तम्—भुक्त्वा शतपद गच्छेत्, तदा अनया प्रोक्तम्—यदि शय्या न लभ्यते, तदा पुनः प्रतियुवत्या प्रोक्तम्—शय्याया जायते रोगः, तदा पुनस्तया प्रोक्तम्—शयन सुन्दरीं विना । इत्यहो सपत्नीत्व स्त्रीणा दुःसहम् । यतः—

"वरि हलिउवि हु भत्ता अनन्नभज्जो गुणेहि रहिओवि ।
मा सगुणो बहुभज्जो, जइ राया चक्कवट्टीवि ॥ १ ॥—आर्या
वरि गब्भमि विलीणा, वरि जाया कंतपुत्तपरिहीणा ।
मा ससवेत्ता(वत्ती?) महिला, हविज्ज जम्मेवि जम्मेवि ॥ २ ॥
जइवि हु भत्ता सरिसो, होइ कलत्तेसु सवकज्जेसु ।
तहवि हु ताण मणेसु, अत्ताणे थोवपरिहावो ॥ ३ ॥

१ उष्ट्रौ २ पण्डितः ३ सपत्न्या ४ 'दिवसे दीपपोपाय' इत्यपि पाठ । ५ 'सन्निधौ कामिनीं विना' इति पाठान्तरम् ।

६ छाया—

वर हालिकोऽपि हि भर्ताऽनन्यभार्यो गुणै रहितोऽपि ।
मा सगुणो बहुभार्यो यदि राजा चक्रवत्यपि ॥ १ ॥
वर गर्भे विलीना वर जाता कान्तपुत्रपरिहीणा ।
मा ससपत्नी महिला भवतु जन्मन्यपि जन्मन्यपि ॥ २ ॥
यद्यपि हि भर्ता सदृशो भवति कलत्रेषु सर्वकार्येषु ।
तथापि हि तेषां मनस्त्वात्मनि स्तोकपरिभाव ॥ ३ ॥

देहल्यामुपवेशिनी विकथिनी दन्तैः पटत्कारिणी
निःशौचांह्रिविकर्तिनी परिगृहस्थाणुश्च दुर्गेहिनी ॥ १ ॥"–शार्दूल०

इति । तथा अपत्येषु स्नेहहीनाभ्यां पितृभ्यां किम् ? । तदा हरिणा प्रोक्तम्–तत्र गत्वाऽवश्यं मया समागन्तव्यमत्रेति कथयित्वा गमनाय सज्जो बभूव । तदा तेनोक्तम्–हे हरे ! हे पुत्र ! त्वं दक्षिणस्यां[१] दिशि उत्तरस्यां दिशि च मार्गे मा गाः, विषमः पन्था अस्ति, तयोर्विचालमार्गे गच्छेः । ततः शिक्षां गृहीत्वा हरिश्चचाल पन्थानम् । दैवादुत्तरस्यां दिशि सन्ध्यायामेकं ग्रामं ययौ । तत्रत्येन मूर्खेण केनचित् पृष्टः–कस्त्वम् ? । तेनोचे–पठितशास्त्रो विप्रोऽस्मि । तदा स तं प्राह–कण्टकमर्दकस्य नाम निगदतु । तेन पुस्तकं प्रविलोकितम् । तस्यार्थो न लब्धः । चिन्तितं च धिङ् मां खण्डपण्डितम् । यतः—

"खण्डखण्डेषु पाण्डित्यं, क्रयविक्रयमैथुनम् ।
भोजनं च पराधीनं, त्रयं पुंसां विडम्बना ॥ १ ॥"–अनु०

तूष्णीं स्थितः । प्रातरुत्थाय पश्चादुपाध्यायसमीपमाजगाम । तेनागमनकारणं पृष्टम् । ततो हरिः कण्टकमर्दकस्यार्थं प्रपच्छ । मा भूः पठितमूर्खः । यतः—

"काव्यं करोतु परिजल्पतु संस्कृतं वा
सर्वाः कलाः समधिगच्छतु वाच्यमानाः ।
लोकस्थितिं यदि न वेत्ति यथाऽनुरूपं
सर्वस्य मूर्खनिकरस्य च (स?) चक्रवर्ती ॥ १ ॥"–वसन्ततिलका

इत्युक्त्वा अध्यापकेन तस्यार्थो गदित–उपानदिति । पुनः सम्भ्रान्त्या यामीं दिशं चचाल । मार्गे मुक्तजैनवेष एकः सिद्धपुत्रो मिलितः । तेन सह गोष्ठिर्जाता । सिद्धपुत्रेण सौहार्दवशात् तस्मै परमेष्ठिमन्त्रोऽर्पितः । कथितं च सातिशय एषोऽस्ति । उच्चारणमात्रतः सर्वा भीतयो नाशं यान्ति । इयमेव महती गायत्री, इतरा तु ॐ भूर्भुवस्वः सवितुर्वरेण्यमित्यादिरूपा[२] प्रतिच्छायारूपा वर्तते । इत्युक्त्वा सिद्धपुत्रः स्वस्थानं शिश्राय । ततो हरिर्मार्गे गच्छन् सहसा व्याघ्रं ददर्श । ततो भीतः सन् परमेष्ठिमन्त्रं सस्मार । व्याघ्रस्तु तत्कालं पलायत, चमत्कारं प्राप । ततोऽग्रेऽध्वनि गच्छन् श्रान्तः सन् वटवृक्षच्छायायां निद्रां गतः । इतोऽजगरेण[४] गृहीतो जाग्रत् 'नमो अरिहंताणं'[३] इति जजल्प सः । तत्कालमेव नष्टो वाहस एनं मुक्त्वा । ततो हृष्टो हरिरग्रे गच्छन्नेकं तापसं जटाधारिणं भस्मावगुण्ठितदेहं रक्ताक्षमद्राक्षीत् । ततः प्रणामो विहितः । सोऽपि हरिमभाषिष्ट–भो वत्स ! अत्र गिरिणदीसमीपगिरिगुहायां रसकूपिका वर्तते येन रसेन स्वर्णसिद्धिर्भवति । अत एहि । अत्र आवां रसं निष्कासयावः । त्वद्दारिद्र्यं हरामि । हरिणा चिन्तितम्–धूर्तोऽयम् । यतः—

१ दक्षिणाम्. २ इत्यादिपदेन 'भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात्' इति ज्ञेयम् ।
३ नमोऽर्हद्भ्यः । ४ अजगरः.

एताः प्रविश्य सदय हृदय नराणा
किं नाम वामनयना न समाचरन्ति ? ॥ १ ॥–वसन्त०
द्रौपद्या वचनेन कौरवशत निर्मूलमुन्मूलित
सुग्रीवस्य वधाय मोहमतुल (?) वाली हतस्तारया ।
सीतासक्तमनास्त्रिलोकविजयी प्राप्तो वध रावणः
प्रायः स्त्रीवचनप्रपञ्चनिरतः सर्वः क्षय यास्यति ॥ २ ॥"–शार्दूल०

ततोऽय ज्येष्ठपुत्र हरिं तथाविध मनो दत्त्वा न पाठयति, वेल्लकं तु सम्यक् पाठयति । विमाता हरौ भोजनादि शुश्रूषां तथाविधा न करोति । यतो लौकिकाभाणकम्—

ઓરમાનમા, આથઇ ધા(ધા), ભાવઇ તો પા, નહી તો ઉઠીનઇ જા

इति ॥

ततो हरिणा चिन्तितम्–मया ह्यत्र न स्थेयम्, विदेश गमिष्यामि । यतः—

"विरक्तचित्तेषु रतिं न कुर्याद्
दग्धाऽपि शाखा न विलम्बनीया ।
गन्तव्यमन्यत्र विचक्षणेन
पूर्णा मही सुन्दरसुन्दरेण ॥ १ ॥–उपजातिः
त्यजेदेक कुलस्यार्थे, ग्रामस्यार्थे कुल त्यजेत् ।
ग्राम जनपदस्यार्थे, आत्मार्थे पृथिवीं त्यजेत् ॥ २ ॥"–अनु०

ततो हरिणा पिता अभाणि–विद्यार्थ विदेश गच्छामि । जनकेन प्रोक्तम्–अह पाठयामि त्वाम् । तेनोक्तम्–विशेषतो विद्या मठे पठिष्यामि । इत्युक्त्वा तुम्बक गृहीत्वा हरिः शुभशकुनेन पूर्वदेशं चचाल । क्रमेण स 'वाराणसीं' प्राप्तः । तत्र महामहोपाध्यायः श्रुतशर्मा नाम विप्रो वसति व्याकरण तर्क च्छन्दःशास्त्रादीनां ज्ञाता । तस्य गृहगतो हरिः सम्यग् विनयं कृत्वाऽग्रे स्थितः । तेन समापितः–किमर्थमागतोऽसि ? कस्योऽसि ?। यथोक्त तेन निवेदितम्–पठनार्थमिति । ततः सोऽध्यापकः सुविनयसमुद्र समीक्ष्य तमध्यापयामास । कियता कालेनाध्यापकस्य तदुपरि परमः स्नेहोऽजायत । स्वय निष्पुत्रत्वात् पुत्रीयति त शिष्य सः । पाठकाग्रे स्वकीय विमातु' पितुश्चाचरणापमान प्रोक्तम् । तेनोक्तम्–तिष्ठात्रैव, किं तव मातृपितृभ्याम् ? । ततः स पठति शास्त्राणि, क्रमेण सकलशास्त्रपारिणो जज्ञे । ततो हरिर्मनसि दध्यौ–एकशो विमातुः पितुश्चाग्रे मदीया विद्यासमृद्धिं दर्शयामि । ततः स्वमातरपितरयोर्मिलनगमनार्थं पाठकोऽभाणि । ततोऽध्यापकेन प्रोचे–किमर्थं तत्र गमन यत्र तव जनकस्य कुभार्या वर्तते ? । यतः—

"चण्डी दुर्विनया स्वय कलहिनी तृष्णातुरा तन्द्रिणी
निद्रालुः प्रथमाशिनी कपटिनी ह्रीवर्जिता तस्करी ।

सञ्चय इति नाम्ना एकया घटिकया क्रोशशतं व्रजति। तत इतः स्थानान्नंष्ट्वा भवदीयस्थानं गम्यते। इत्युक्त्वा उत्तालतया सम्भ्रमेण सञ्चयंदीर्घग्रीवं विमुच्य टाकं सज्जीकृत्य रत्नादिबहुमूल्यसूक्ष्मवस्तूनि गृहीत्वा तमारुह्य तौ दम्पती पलायनं चक्राते। कञ्चुकिना तज्जनकाय ज्ञापितम्। राक्षसोऽपि सञ्चयं स्थितं विलोक्य हर्षितोऽस्याग्रे क्व यास्यतीति विचिन्त्य सद्य एनमारुह्य तन्मार्गमनुययौ। इतश्च कुमार्या पश्चादवलोकनेन दृष्टो जनक आगतो विभीतम्, भो भर्तः! अमुं वटं शीघ्रं समारोह। तेनापि तथैव कृतम्। ततो मतिमत्या कुशलया प्रोक्तम्—भो तात! अत्र एहि एहि। मया पलायमानः पुरुषः सादरं रुद्धोऽस्ति। (तत्) श्रुत्वा हृष्टोऽसौ वटाधस्तादागत्य सञ्चयक्रमेलकरज्जुं पुत्र्यै दत्वा वैश्रमणालयमारुरोह। राक्षसो यावदुत्पतन् हरेः शाखायां ग्रहणार्थमायाति, तावत् हरिरन्यशाखां याति। एवं तद्रीत्या शाखान्तरं गच्छन् यस्याः शाखाया अधः सञ्चयोऽस्ति तां शाखामधितिष्ठति। तदुपा(त्पा)तं च ऊर्ध्वदृष्ट्या विलोकयति हरिः। तदा कुमार्या प्रोक्तम्—भो जीवितेश! मूढ इव किं विलोकयसि? अधुना टाकसञ्चयौ मिलितौ। आवयोः कार्यसिद्धिर्जाता। शाखात उत्प्लुत्य सञ्चयमारोह। तेनापि तथैव कृतम्। ततः स्थानात् ताभ्यां तावुष्ट्रौ वाहितौ। स्तोकमध्वानं गताभ्यां तावत् सुरभिप्रफुल्लपुष्पपल्लवादिसमृद्धं शतशः सहस्रांशुकिरणपुञ्जैरिद्धमिव दीप्यमानं वनं ददृशे। ततोऽग्रे गच्छद्भ्यामेकतो हस्तिन एकतो व्याघ्रा मृगाः शशकाः शूकरा जाहका[3] अहयो नकुला मूषका मार्जाराः पक्षिण इत्याद्यनेकजीवाः सस्नेहं सादरं संमिलिता उपशान्ता गतवैरा दत्तकर्णास्तिष्ठन्तो दृष्टाः। तदनन्तरं चञ्चत्काञ्चनकमलाधिष्ठितः प्राप्तकेवलज्ञानः सुरासुरनरसेव्यमानः प्रधानधर्मोपदेशं ददानः सुसाधुर्दृश्यते स। ततः प्राप्तचमत्कारौ तौ झटिति मेयाभ्यामवतीर्य सादरं तं नत्वोपविष्टौ। केवली धर्मोपदेशं दिदेश। यतः—

"छिन्नमूलो यथा वृक्षो, गतशीर्षो यथा भटः।
धर्महीनो धनी तावत्, कियत्कालं प्रशस्यते?॥ १॥—अनु०
यस्य धर्मविहीनानि, दिनान्यायान्ति यान्ति च।
स लोहकारभस्त्रेव, श्वसन्नपि न जीवति॥ २॥—अनु०
नाच्छादयति कौपिनं, न दंशमसकापहम्।
शुनः पुच्छमिव व्यर्थं, पाण्डित्यं धर्मवर्जितम्॥ ३॥"—अनु०

पुनः पाषण्डिभिः प्रकल्पिते धर्मे परमार्थतः शून्ये जगत्पतिस्त्वं वरीवृतीति। यथा वन्ध्यापुत्रो मरुमरीचिकाजलस्नातगात्रो गगनारविन्दविनिर्मितमालाधरः शशकशृङ्गनिर्मापितधन्वाऽलङ्कृतहस्तो याति। काव्यम्—

---

१ उष्ट्रम्. २ वटम्. ३ 'जाहको गात्रसङ्कोची' इति हैमः (का० ४, श्लो० ३६८), 'सेलो' इति लोके।
४ उष्ट्राभ्याम्.

"मुख पद्मदलाकार, वाचा चन्दनशीतला ।
हृदय कर्तरीयुक्त, त्रिविध धूर्तलक्षणम् ॥ १ ॥–अनु०

धूंत्ता हुइ सुलक्ष(क्ख)णा, वेश्या(सा) हुइ सलज्जा ।
पारा पाणी शीअला, बहुफल फलै अकज्ज ॥ २ ॥"–अनु०

स्वस्य कार्यं कृत्वा मा दुर्दशा प्रापयिष्यति । ततो मौनालम्बितो गमन कुर्वाणः । ततस्तापसेन सहीं तनु विकुर्व्य स गले ग्रस्तः, ततः स महामन्त्र पपाठ । तत्क्षणमेन मुक्त्वा स पलायाञ्चक्रे । ततो हरिर्निर्विघ्नीभवन् पन्थान जगाम । इत उछालितशुण्डादण्ड प्रचण्डहस्तिन समायान्त वीक्ष्य नमस्कारमन्त्रेण दूरीचकार । ततो महाभोगभोगिन क्रोधकराल जङ्गमयमकरवालमिवापतन्त समीक्ष्य परमेष्ठिध्यानेन पुच्छेन गृहीत्वा दूरमुचिक्षेप । एव तस्य हरेर्गच्छतः सतोऽपराह्ने एक 'कनकपुर'मागतम् । स तत्र सुवर्णसोपानपङ्क्तिविराजित स्वच्छजलपरिपूर्णं गुञ्जन्मधुकरनिकरसेव्यमानकमल सरोवर दृष्ट्वा प्रौढपालिपादपालिच्छायायां स्थितः सर्वतः शोभा पश्यति स्म । नगरस्य स्वर्णमयो वप्रः, रत्नमयानि कपिशीर्षाणि, सप्तभूमा प्रासादा गवाक्षादिशोभमानाः, देवस्वरूपा नराः, देवीसमाना नार्यः, शिरसा धृतस्वर्णकुम्भाः स्तननिर्जितहस्तिकुम्भाः पानीयहारिण्य इत्यादीनि विलोक्य मनसि विचारयति–अहो ! यद्यत्र नागमिष्यं, तदा लोचनवञ्चितो भविष्यम्, पर न ज्ञायते यन्मदीयोपाध्यायेनाय मार्गो निषिद्धः । इतश्च भूपतेरमात्यो बहुपरीवारसहितः स्त्रीभिर्धवलमङ्गल गीयमानकारयस्तत्रागत्य हरेर्हारिललाटपट्टे कौङ्कुम तिलक विधाय हे नररत्न ! अस्मदीयनरसिंहनृपस्य कमलाभिधानायाः कुमार्यास्त्वया सह विवाहो मेलितः, गम्यता नृपांकसि । इत्युदित्वा हरिमादाय नृपान्तःपुरे कुमारीसमीपे निधाय लग्नवेलायां पाणिग्रहण भविष्यतीत्युक्त्वा च स्वस्थान जग्मिवान् । हरिः कमला कमलामिव सुरूपा मृगीदृश विलोक्य जहर्ष । अथ कमला प्राह–भोऽमररत्न ! किं स्वस्थचित्तस्तिष्ठसि ? यतो मदीयजनको मानवभक्षको राक्षसोऽस्ति, तत ईदृग्विधानेन मायामुद्भाव्य त्वमत्रानीतोऽसि, रात्रेः पश्चिमयामे शेषे सोऽत्रागत्य त्वद्भक्षणं करिष्यति । इति निशम्य किंकर्तव्यतामूढः स समजायत, पर परमेष्ठिमन्त्रसरणेन धीरत्व दधार । ततस्तया पुनरभाणि–अह यौवनस्था वर्ते, मया त्वमेव भर्ता हृदि धृत', अतो मा भैषीः । तेनाप्युक्तम्–मम जीवितगतिस्त्वमेवासि । ततो निशि कुमार्या तदानीं सक्षेपतो विवाहसामग्रीं प्रच्छन्न कृत्वा स परिणीत. । उक्त च–हे भर्तः ! मम जनकस्य द्वौ क्रमेलको स्त' । तयोर्मध्ये एक उष्ट्र टाक इति नाम्ना यामार्धेन क्रोशशत गच्छति, अन्यस्तूष्ट्रः

१ तात्पर्यम्—

धूर्ता भवन्ति शतलक्षणा वेश्या भवति सलज्जा ।
क्षाराणि पानीयानि शीतलानि बहुफलै फलन्ति अकाया (वृक्षा) ॥

को धर्मः ? । तमाह—

"कर्तव्या देवपूजा शुभगुरुवचनं नित्यमाकर्णनीयं
दानं देयं सुपात्रे प्रतिदिनममलं शीलनीयं च शीलम् ।
तप्यं शुद्धं स्वभक्त्या तप इह महती भावना भावनीया
श्राद्धानामेष धर्मो जिनपतिगदितः पूतनिर्वाणमार्गः ॥ १ ॥"—स्रग्०

ततः प्रथमं पूजायां फलमाह—

"पूजया भवति राज्यमूर्जितं
पूजया भवति निर्मला मतिः ।
पूजया भवति नाकवैभवं
पूजया भवति निर्वृतिः क्रमात् ॥ १ ॥"—[1]रथोद्धता

अथ दानम्—

"वसुधाभरणं पुरुषः, पुरुषाभरणं प्रधानतरलक्ष्मीः ।
लक्ष्म्याभरणं दानं, दानाभरणं सुपात्रं च ॥ १ ॥"—आर्या०
श्रेयांसेन यदर्जितं सुकृतिना पुण्यं युगादेर्जिनात्
श्रीवीराद् दधिवाहनस्य सुतया यच्चापि तत्त्वज्ञया ।
मासान्ते मुनिसत्तमाद् यदमलं श्रीलक्ष्मनेनाधुना
तत् ते भद्र ! विशुद्धवासन ! सदा श्रेयः समागच्छतु ॥ २ ॥—शार्दूल०
राज्यश्रीर्भवताऽर्जिताऽर्थिनिवहस्त्यागैः कृतार्थीकृतः
संतुष्टोऽपि गृहाण दानमधुना तन्वन् दयां दानिषु ।
इत्यब्दं प्रतिबोध्य दक्षिणकरं श्रेयांसतः कारयन्
प्रत्यग्रेक्षुरसेन पूर्णमृषभः पायादपायाज्जिनः ॥ ३ ॥—शार्दूल०
साकं जानपदैः समं परिजनैः सार्धं कुटुम्बेन च
श्रेयांसे घटकोटिभिः सुरसरित्पूरोत्तरं वर्षति ।
पायादिक्षुरसः प्रभोः करतले कल्लोलकोलाहलै-
र्नावि प्रत्युत संस्थितोऽमृतमयः साक्षादिवाम्भोनिधिः ॥ ४ ॥—शार्दूल०
अपि यदि रविबिम्बचुम्बिचूल-
स्तदपि न बिन्दुरपि स्रवत्यधस्तात् ।

---

१ रथोद्धता-लक्षणम्—
"रात्परैर्नरलगै रथोद्धता ।"

२ आपि प्राप्तमित्यर्थः.

"अस्य क्षोणिपतेः परार्धपरया लक्षाधिका सङ्ख्यया
प्रज्ञाचक्षुरवेक्ष्यमाणतिमिरप्रख्याः किलाकीर्तयः ।
गीयन्ते स्वरमष्टमं कलयता जातेन वन्ध्योदरान्-
मूकानां प्रकरेण कूर्मरमणीदुग्धोदधे रोधसि ॥ १ ॥"—शार्दूल०

इत्यादि सर्वं वाङ्मात्रमेव । तथा जैनधर्मं विना सर्वमपि वस्तु शून्यम् । अतो जैनधर्मे नित्य-मादरः कर्तव्यः । पुनः पापोदयाज्जनस्तं नाभिलषति । यतः—

"तीर्णे सङ्कीर्णजीर्णे दिशि दिशि विलुलत्कोकिलाबद्धजाले
गेहे दूरूपकान्तारदनविनटितः कन्यकाभारभग्नः ।
नानाधिव्याधिविद्धः कदशनशयनैः कष्टचेष्टानुजीवी
क्रीडापात्रं जनानां तदपि हि सततं मोदते पापसक्तः ॥ १ ॥"—स्रग्०

एवंविधोऽपि मोहात् पापकुटुम्बं पोषयति । परं दुःखोदये न कोऽपि रक्षति तम् । दृष्टान्तमाह—

"पीयूषेण सुराः श्रिया मुररिपुर्मर्यादया मेदिनी
स्वर्गः कल्परुहा शशाङ्ककलया श्रीशङ्करस्तोषितः ।
मैनाकादिनगा नगारिभयतो यत्नेन संरक्षिता
मद्भूलूकरणे घटोद्भवमुनिः केनापि नो वारितः ॥ १ ॥"—शार्दूल०

अतो धर्मतः सुखं भवति । यतः—

"सुकुलजन्म विभूतिरनेकधा
प्रियसमागमसौख्यपरम्परा ।
नृपकुले गुरुता विमलं यशो
भवति धर्मतरोः फलमीदृशम् ॥ १ ॥—द्रुतविलम्बितम्

सविनयास्तनया दयिता हिता
नयभवा विभवोऽनुगुणा गुणाः ।
वपुरनाधि समाधिरतिर्घृणा
शुभतरोः प्रथमेऽङ्कुरका इमे ॥ २ ॥"—द्रुत०

---

१ इदं पद्यं सुभाषितरत्नभाण्डागारेऽपि दृश्यते, किन्तु तत्र प्रथमचरणद्वये पाठान्तरं ॥ यथा—
"अस्य क्षोणिपतेः परार्धपरया लक्षीकृता सङ्ख्यया
प्रज्ञाचक्षुरवेक्ष्यमाणबधिरश्राव्या किलाकीर्तयः"

२ 'चद्दुर०' इति क-पाठः । ३ तृणनिर्मिते

४ इदं पद्यं सुभाषितरत्नभाण्डागारेऽप्युपलभ्यते, परन्तु तत्र तृतीयतुरीयचरणौ ॥ यथा—
'मैनाकादिनगा निजोदरगता सत्त्वात्त स्थापिता-
स्त्वद्धूलीकरणे घटो०'

५ इन्द्रभयात्

तपः सर्वाक्षसारङ्ग–वशीकरणवागुरा ।
कषायातापमृद्वीका, कर्माजीर्णहरीतकी ॥ २ ॥"–अनु०

अथ भावनामाह—

"कृषौ सुवातः किल वृद्धिहेतुः
शिशौ स्वमातुर्गुरुपक्षपातः ।
राज्ये सुनीतिः प्रणये प्रतीतिः
तथाहि धर्मे शुभभावना तु ॥ १ ॥–उपजातिः
[1]भावण सा का भावीइ, जा भावी भरहेण ।
रज्ज करंतइ [2]संधरुद्धरु (?) किउ कम्मखउ जेण ॥ २ ॥"

अथो क्रोधमाह—

"क्रोधः परितापकरः, सर्वस्योद्वेगकारकः क्रोधः ।
वैरानुषङ्गजनकः, क्रोधः क्रोधः सुगतिहन्ता ॥ १ ॥"–आर्या
–(प्रशमरतौ श्लो० २६)

अथ मानमाह—

"वर्षं यावत् केवलज्ञानलक्ष्मी-
र्लासं यन्नो बाहुबल्याप पूर्वम् ।
रामात् [3]संख्ये यच्च लङ्केश्वरेण
प्राप्ते मृत्युः कारणं तत्र मानः ॥ १ ॥–शालिनी
विमुञ्च मानं मनसाऽपि दुष्टं
मानेन लङ्काधिपतिर्विनष्टः ।
[4]परासुरासीन्न सुयोधनः किं ?
दुःखं स्थितो बाहुबलिर्न वर्षम् ? ॥ २ ॥"–उप०

अथ मायामाह—

"तिर्यक्षु क्षामकुक्षिर्वहति गुरुभरं प्राजनाद्विप्रणुन्नो
योषित्त्वं भूरिदुःखं भजति नरगतौ पङ्गुतां कुब्जतां वा ।

---

१ छाया—
भावना सा का भाव्येत या भाविता भरतेन ।
राज्यं कुर्वता........कृतः कर्मक्षयो येन ॥

२ 'संधरुद्धरु'स्थाने 'सघरु' स्यात् । ३ युद्धे । ४ परागता असवो यस्य सः, गतप्राणः ।

इति मनसि न माति य' स एप
  सृजतु मुद चुलुको युगादिभर्तुः॥ ४ ॥–पुष्पिताग्रा (औपच्छन्दसिकेत्यपरनाम्नी)
कारण जगति सर्वसम्पदा
  हारण च विपदा गरीयसाम् ।
अष्टकर्मकरिणा विदारण
  पारण हरतु तद् दुरित वः ॥ ५ ॥"–रथोद्धता

अथ शीलमाह—

"हरति कुलकलङ्क लुम्पते पापपङ्क
  सुकृतमुपचिनोति श्लाघ्यतामातनोति ।
नमयति सुरवर्गा(र्गं) हन्ति दुर्गोपसर्ग
  रचयति शुभशील स्वर्गमोक्षौ सुलीलम् ॥ १ ॥–मालिनी
तोयत्यग्निरपि स्रजत्यहिरपि व्याघ्रोऽपि सारङ्गति
  व्यालोऽप्यश्वति पर्वतोऽप्युपलति क्ष्वेडोऽपि पीयूपति ।
विघ्नोऽप्युत्सवति प्रियत्यरिरपि क्रीडातडागत्यपा-
  नाथोऽपि स्वगृहत्यटव्यपि नृणा शीलप्रभावाद् ध्रुवम् ॥ २ ॥"–शार्दूल०
–(सिन्दूर० श्लो० ४०)

अथ तप आह—

"यस्माद् विघ्नपरम्परा विघटते दास्य सुराः कुर्वते
  कामः शाम्यति दाम्यतीन्द्रियगण' कल्याणमुत्सर्पति ।
उन्मीलन्ति महर्द्धयः कलयति ध्वस चयः कर्मणा
  स्वाधीन त्रिदिव शिव च भजते श्लाघ्य तपस्तन्न किम् ? ॥१॥–शार्दूल०
–(सिन्दूर० श्लो० ८२)

---

१ पुष्पिताग्रा-लक्षणम्—

"अयुजि नयुगरेफतो यकारो युजि तु नजौ जरगाश्च पुष्पिताग्रा ।"

२ श्रीसोमप्रभसूरिकृते सिन्दूरप्रकरे (श्लो० ३९) इद पद्यमुपलभ्यते, परन्तु तत्र तृतीयचतुर्थचरणौ तु यथा—

"नमयति सुरवर्ग हन्ति दुर्गापसर्ग
  रचयति शुचि शील स्वर्गमोक्षौ सलीलम् ।"

३ 'सुरवर्गा' इति क-ख पाठ । ४ 'दुर्गोपसर्गा' इति क पाठ ।

५ मालिनी-लक्षणम्—

"ननमयययुतेय मालिनी भोगिलोकै ।"

६ समूह ।
  जैन० स्तो० ३

अथ सामायिकमाह—

"पुण्यानामिह नायकं शुभमतेर्भव्याय यद् दायकं
श्रामण्यस्य विधायकं सुमनसः[1] खिन्नस्य चालायकम् ।
षट्कायस्य च नायकं रतिपतेः कुण्ठीभवत्सायकं
दूरत्रासितमायकं शुचितरं कुर्वीत सामायिकम् ॥ १ ॥–शार्दूल०

कर्म जीवं च संश्लिष्टं, परिज्ञातात्मनिश्चयः ।
विभिन्नीकुरुते साधुः, सामायिकशलाकया ॥ २ ॥–अनु०
–(योगशास्त्रे प्र० ४, श्लो० ५२)

सामाइ[2][3]अंमिवि कए, सुहभावो सावओ अ घडियदुगं ।
आउं सुरेसु बन्धइ, इत्तियमित्ताइं पलियाइं ॥ ३ ॥–आर्या

बाणवई[4][5] कोडीओ, लक्खा अडसट्ठि सहस्स पणवीसा ।
नव य सया बासीया (पणवीसा?), सतिअडभागपणवीसा (पलियस्स?) ॥४॥–आर्या

[6]दिवसे दिवसे लक्खं, जो देइ सुवण्णखंडियं एगो ।
इयरो प(पु)ण सामाइयं, करेइ न पहुप्पए महिमा ॥ ५ ॥–आर्या

अथ प्रतिक्रमणमाह—

"संसारापक्रमणं, प्रमादरिपुगाढकन्धराक्रमणम् ।
मुक्तिपथे संक्रमणं, कर्तव्यं तत् प्रतिक्रमणम् ॥ १ ॥"–आर्या

---

१ सज्जनस्य ।

२ छाया—

सामायिकेऽपि कृते शुभभावः श्रावकश्च घटिकाद्वयम् ।
आयुः सुरेषु बध्नाति इयन्मात्राणि पल्यानि (पल्योपमानि) ॥

३ 'सामाइयं कुणंतो, समभावं सावओ घडिअदुगं' इति पाठ उपदेशरत्नाकरे (पत्रा० १४६) धर्मसङ्ग्रहस्य प्रथमे विभागे च ।

४ छाया—

द्विनवतिः कोट्यः लक्षाणि अष्टषष्टिः सहस्राणि पञ्चविंशतिः ।
नव च शतानि पञ्चविंशतिः सत्र्यष्टभागपल्यस्य ॥

५ 'बाणवई कोडीओ, लक्खा गुणसट्ठि सहस्स पणवीसं ।
नवसय पणवीसाए, सतिहा अडभाग पलिअस्स ॥'
इति पाठ उपदेश० ।

६ छाया—

दिवसे दिवसे लक्षं यो दद्यात् सुवर्णखण्डिका एकः ।
इतरः पुनः सामायिकं कुर्यात् न प्रभवति महिमा ॥

द्वेष्यः प्रेष्यो दरिद्रो विगतसुखजनो निष्फलारम्भकर्ता
भूयो भूयश्चिराय भ्रमति भवने शाठ्यदोषेण देही ॥ १ ॥–स्रग्धरा

विधाय माया विविधैरुपायैः
परस्य ये वञ्चनमाचरन्ति ।
ते वञ्चयन्ते त्रिदिवापवर्ग-
सुखान्महामोहसखाः स्वमेव ॥ २ ॥"–उप०
–(सिन्दूरप्रकरे श्लो० ५४)

अथ लोभमाह—

"यद् दुर्गामटवीमटन्ति विकटं क्रामन्ति देशान्तरं
गाहन्ते गहनं समुद्रमथन क्लेश (समुद्रमतनुक्लेशां ?) कृषिं कुर्वते ।
सेवन्ते कृपणं पतिं गजघटासंघट्टदुःसञ्चरं
सर्पन्ति प्रधनं धनान्धितधियस्तल्लोभविस्फूर्जितम् ॥ १ ॥"–शार्दूल०
–(सिन्दूरप्रकरे श्लो० ५७)

अथ दीक्षामाह—

"एकाहमपि यो दीक्षा–मादत्ते पारमेश्वरीम् ।
अनन्यमनसा धन्यः, सोऽपि याति सुरालयम् ॥ १ ॥"–अनु०

अथ शुद्धव्यवहारं विना एकान्तनिश्चयनैरर्थक्यमाह—

"जेइ जिणमयं पवज्जह, ता मा ववहारमोयणं कुणह ।
ववहारनउच्छेए, तित्थुच्छेओ कओ तेण ॥ १ ॥–आर्या

ववहारोवि हु बलवं जं छउमत्थंपि वन्दए अरिहा ।
आहाकम्मं भुंजइ सुयनयमयं पमाणंतो ॥ २ ॥"–आर्या

---

१ दासः । २ मायापरायेन ।

३ स्रग्धरा-लक्षणम्—
" म्रभ्नैर्यानां त्रयेण त्रिमुनियतियुता स्रग्धरा कीर्तितेयम् ।"
इदं संयोजनीयं परेऽपि पृष्ठे ।

४ सुखम् ।

५ छाया—
यदि जिनमतं प्रपद्यध्वं तर्हि मा व्यवहारमोचनं कुरुत ।
व्यवहारनयोच्छेदे तीर्थोच्छेदः कृतः तेन ॥
व्यवहारोऽपि खलु बलवान् यत् छद्मस्थमपि वन्दते-ऽर्हन् (केवली) ।
आधाकर्म भुङ्क्ते श्रुतनयमतं प्रमाणयन् ॥

कृत्वा पापसहस्राणि, हत्वा जन्तुशतानि च ।
अमुं मन्त्रं समाराध्य, तिर्यञ्चोऽपि दिवं गताः ॥ ५ ॥—अनु०

नवकारइक्कअक्खर, पावं फेडेइ सत्त अइराणम् ।
पन्नासं ५० च पएणं, पंच सयाइं समग्गेण ॥ ६ ॥—आर्या

जे केवि गया मुक्खं, गच्छन्ति य (जंति गमिस्संति ?) कम्ममलमुक्का ।
ते सव्वेवि य जाणसु, जिणनमुक्कारप्पभावेण ॥ ७ ॥—आर्या

जो गुणइ लक्खमेगं, पूएइ विही(इ) जिणनमुक्कारो ।
तित्थयरनामगुत्तं, सो बंधइ नत्थि संदेहो ॥ ८ ॥—आर्या

तातादेशवशादपीह नृभवे न त्वं मयाऽऽराधित-
स्तेनाहं भवसन्निभे निपतितोऽम्भोधौ महापातकी ।
तत् त्रायस्व विभो ! ममाशु शरणं सर्वज्ञ ! बिम्बाकृते !
[2]मीनो मीनवरान्नमस्कृतिपरो जातस्मृतिः स्वर्ययौ ॥ ९ ॥—"शार्दूल०

पञ्चपरमेष्ठिनामष्टोत्तरशतं १०८ गुणाः, तेन मालायामष्टोत्तरशतं मणिकाः । तान् दर्शयति—

"[3]बारस १२ गुण अरिहंता, सिद्धा अट्ठेव ८ सूरि छत्तीसम् ३६ ।
उज्झाया पणवीसं २५, साहु सगवीस २७ अट्ठसयम् १०८ ॥ १ ॥—आर्या

अशोकवृक्षः १ सुरपुष्पवृष्टि २-
दिव्यध्वनि ३ श्चामर ४ मासनं ५ च ।

---

१ छाया—
नमस्कारैकाक्षरं पापं स्फेटयति सप्त अतराणां (सागरोपमाणाम्) ।
पञ्चाशच पदेन पञ्च शतानि समग्रेण ॥
ये केऽपि गता मोक्षं गच्छन्ति च कर्ममलमुक्ताः ।
ते सर्वेऽपि च जानीहि जिननमस्कारप्रभावेण ॥
यो गुणयति लक्षमेकं पूजयति विधिना जिननमस्कारम् ।
तीर्थंकरनामगोत्रं स बध्नाति नास्ति सन्देहः ॥

२ विचार्यतां यदुक्तं श्रीसिद्धसेनदिवाकरैर्नमस्कारमाहात्म्यसप्तमप्रकाशे—
" श्रूयते चरमाम्भोधौ, जिनबिम्बाकृतेस्तिमेः ।
नमस्कृतिपरो मीनो, जातस्मृतिर्दिवं ययौ ॥ १ ॥"

३ छाया—
द्वादश गुणा अर्हतां सिद्धानामष्टैव सूरीणां षट्त्रिंशत् ।
उपाध्यायानां पञ्चविंशतिः साधूनां सप्तविंशतिरष्टोत्तरशतम् ॥

अथ केनचिदल्पबहुत्वजीवसख्याप्रश्ने कृते केवली आह—

"नृभ्यो नैरयिकाः सुराश्च निखिलाः पञ्चाक्षतिर्यग्गणा
व्यक्षाद्या ज्वलना यथोत्तरममी सख्यातिगा भाषिताः ।
तेभ्यो भूजलवायव॰ समधिकाः प्रोक्ता यथाऽनुक्रम
सर्वेभ्यः शिवगा अनन्तगुणितास्तेभ्योऽप्यनन्ताङ्गगाः (?) ॥१॥"

—शार्दूल०

इत्यादि देशना निशम्य कमलया सह हरिः प्रतिबुद्धो जैनधर्मं जग्राह । अभक्ष्यानन्तकायरात्रिभोजनादिकेभ्यो विरमितौ । यतः—

"येऽश्नन्त्यशूकाः[1] पशुवन्निशाया
भवन्ति ते हन्त भवान्तरेषु ।
उकक ाकोरगशूकरालि(ली)
गोधोतुगृध्राः कथित जिनेन्द्रै॰ ॥ १ ॥—"उपजाति

ततः पूर्वं दृष्टमाहात्म्यात् स हरिः परमेष्ठिस्वरूप पप्रच्छ । तत॰ केवलिसाधुराह—

"पञ्चादौ यत्पदानि त्रिभुवनपतिभिर्व्याहृता पञ्चतीर्थी
तीर्थान्येवाष्टषष्टिर्जिनसमयरहस्यानि यस्याक्षराणि ।
यस्याष्टौ सम्पदो वाऽनुपमतममहासिद्धयोऽद्वैतशक्ति-
र्जीयाल्लोकद्वयस्याभिलषितफलद श्रीनमस्कारमन्त्रः ॥ १ ॥—स्रग०

सारा वाङ्मयवारिधेरघहरी पुण्यप्रबन्धोद्धुरा
वेतालानलकालकूटसलिलव्यालादिदोषापहा ।
निर्वाणादिषु सुप्रदानचतुरा कामार्थसम्पादिका
ध्याता पञ्चनमस्कृति॰ शुभधिया सर्वार्थससाधिका ॥ २ ॥—शार्दूल०

सङ्ग्राम-सागर करीन्द्र भुजङ्ग सिंह-
दुर्व्याधि वह्नि रिपु बन्धनसम्भवानि ।
चौर-ग्रह-भ्रम-निशाचर शाकिनीना
नश्यन्ति पञ्चपरमेष्ठिपदैर्भयानि ॥ ३ ॥—वसन्ततिलका

किं मन्त्रयन्त्रौषधिमूलिकाभि॰
किं गारुडोड्डीशमणीन्द्रजालैः ।
स्फुरन्ति चित्ते यदि मन्त्रराज-
पदानि कल्याणपदप्रदानि ॥ ४ ॥—उपजाति

---

१ निर्दया ।

चारित्रस्य सप्ततिभेदगाथा—

[1]"वय[2] ५ समणधम्म[3] १० संजम[4] १७, वेयावच्चं[5] १० च बंभगुत्तीओ[6] ९ ।
नाणाइतियं[7] ३ तव[8] १२ कोहनिग्गहाई ४ चरणमेयम् ॥ १ ॥"—आर्या

अथ क्रियायाः सप्ततिभेदगाथा—

[9]"पिंडविसोही[10] ४ समिई[11] ५, भावण[12] १२ पडिमा[13] १२ य इंदियनिरोहो ५ ।
पडिलेहण[14] २५ गुत्तीओ[15] ३ अभिग्गहा[16] ४ चेव करणं तु ॥ १ ॥"—आर्या

इति ॥

---

१ छाया—
व्रतश्रमणधर्मसंयमवैयावृत्यं च ब्रह्मगुप्तयः ।
ज्ञानादित्रिकं तपः क्रोधनिग्रहादि चरणमेतत् ॥

२ अहिंसा, सत्यं, अस्तेयं, ब्रह्मचर्यं, अपरिग्रह इति पञ्च व्रतानि ।

३ क्षान्तिः, मुक्तिः, आर्जवं, मार्दवं, शौचं, सत्यं, संयमः, तपः, अकिञ्चनं, ब्रह्मचर्यं इति दशविधः श्रमणधर्मः ।

४ पृथ्वीकाय–अप्काय–तेजस्काय–वायुकाय–वनस्पतिकाय–द्वीन्द्रिय–त्रीन्द्रिय–चतुरिन्द्रिय–पञ्चेन्द्रिय–अजीवकाय–प्रेक्षण–उपेक्षा–परिष्ठापन–प्रमार्जन–मनः–वचन–कायविषयकः संयमः ॥ प्राणातिपातमृषावादादत्तादानमैथुनपरिग्रहरूपपञ्चाश्रवविरमणं, स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुश्रोत्ररूपपञ्चेन्द्रियनिग्रहः, क्रोधमानमायालोभरूपकषायजयः, मनोवाक्कायदण्डत्रयविरतिः इति सप्तदशविधो वा संयमः ।

५ दशविधं वैयावृत्यं यथा—आचार्य–उपाध्याय–तपस्वि–शैक्षक–ग्लान–गण–कुल–सङ्घ–साधु–समनोज्ञविषयकम् ।

६ सस्त्रीकवसतित्याग–स्त्रीकथाविरतता–स्त्रीनिषद्योपवेशनत्याग–स्त्र्यङ्गावलोकनपरिहार–कुड्यान्तर–पूर्वक्रीडितप्रणीताशनातिमात्राहारविभूषणवर्जनानि इति नवविधा ब्रह्मगुप्तयः ।

७ ज्ञानं दर्शनं चारित्रं च ।

८ अनशनं, अवमौदर्यं, वृत्तिसंक्षेपः, रसपरित्यागः, कायक्लेशः संलीनता इति षड्विधं बाह्यं तपः, आभ्यन्तरमपि षड्विधं, तद्यथा—प्रायश्चित्तं, विनयः, वैयावृत्यं, स्वाध्यायः, त्यागः, ध्यानम् ।

९ छाया—
पिण्डविशुद्धिः समितिः भावनं प्रतिमा च इन्द्रियनिग्रहः ।
प्रतिलेखनं गुप्तयः अभिग्रहाश्चैव करणं तु ॥

१० आहारः, उपाश्रयः, वस्त्रं, पात्रं इति एतद्विषया चतुर्विधा पिण्डविशुद्धिः ।

११ सम्यक् प्रकारेण ईर्या, भाषा, एषणा, आदाननिक्षेपौ, उत्सर्ग इति पञ्च समितयः ।

१२ अनित्य–अशरण–संसार–एकत्व–अन्यत्व–अशुचित्व–आश्रव–संवर–निर्जरा–लोक–बोधिदुर्लभता–धर्मस्वाख्याततत्त्वानुचिन्तना इति द्वादश भावनाः ।

१३ एकमासिकी द्विमासिकी त्रिमासिकी यावत् सप्तमासिकी इति सप्त प्रतिमाः, सप्तानां प्रतिमानामुपरि प्रथमा द्वितीया तृतीया सप्तरात्रिन्दिवा प्रत्येका इति अष्टमी नवमी दशमी, अहोरात्रिका एकादशी, एकरात्रिकी द्वादशी प्रतिमा ।

१४ मुखपोतिका १ चोलपट्टः २ कल्पत्रिकं–एक ऊर्णामयो द्वौ सूत्रमयौ ३–४–५ द्वे निषद्ये रजोहरणस्य, एका सूत्रमयी अभ्यन्तरनिषद्या ६ द्वितीया बाह्या पादप्रोञ्छनरूपा ७ रजोहरणं ८ संस्तारकः ९ उत्तरपट्टश्च १० । एतेषां दशानामपि स्थानानां प्रतिलेखनायां कृतायामुद्गच्छति सूर्यः । अन्ये तु एकादशं दण्डकमाहुः । दिनस्य प्रहरत्रिकेऽतिक्रान्ते सति उपकरणचतुर्दशकं प्रत्युपेक्षते, तद्यथा—मुखवस्त्रिका, चोलपट्टः, गोच्छकः, पात्रप्रतिलेखनिका, पात्रबन्धः, पटलानि, रजस्त्राणं, पात्रस्थापनं, मात्रकं, पतद्ग्रहः, रजोहरणं कल्पत्रिकम् । उद्घाटपौरुष्यां सप्तविधपात्रनियोगप्रत्युपेक्षा भवति । तत्रासने समुपविष्टः प्रथमं मुखवस्त्रिकां प्रत्युपेक्ष्य गोच्छकं प्रत्युपेक्षते, ततः पटलानि, ततः पात्रकेसरिकां, ततः पात्रबन्धनं, ततो रजस्त्राणं, ततः पात्रं, ततः पात्रस्थापनमिति ।

१५ मनोगुप्तिः, वचनगुप्तिः, कायगुप्तिः । १६ द्रव्य–क्षेत्र–काल–भावभेदात् चतुर्धा ।

भामण्डल ६ दुन्दुभि ७ रातपत्र ८
सत्प्रातिहार्याणि जिनेश्वराणाम् ॥ २ ॥"–उपजाति

अपायापगमातिशयः ९ ज्ञानातिशयः १० पूजनातिशयः ११ वाचनातिशयः १२ इति जिनगुणाः १२ ॥

अथ सिद्धगुणाः—

"नाणं च १ दंसणं चिय २, अव्वाबाहं ३ तहेव समत्तं ४ ।
अक्खयठिई ५ अरूवी ६, अगुरुलहू ७ वीरियं ८ हवइ ॥ १ ॥"[1]–आर्या

इति ॥

अथ आचार्यगुणाः ३६—

"[2]पंचिंदियसंवरणो ५, तह नवविहबंभचेरगुत्तिधरो ९ ।
चउविहकसायमुक्को ४, इअ अट्ठारसगुणेहिं १८ संजुत्तो ॥ १ ॥–आर्या
पंचमहव्वयजुत्तो ५, पंचविहायारपालणसमत्थो ५ ।
पंचसमिओ ५ तिगुत्तो ३, छत्तीसगुणो ३६ गुरू मज्झ ॥ २ ॥"–आर्या

इति ।

अथोपाध्यायगुणाः पञ्चविंशतिः २५—

[3]एकादशाङ्गानि [4]द्वादशोपाङ्गानि पठति पाठयति एवं त्रयोविंशतिः २३ [5]चरणसित्तरि १ करणसित्तरि १ सर्वमीलने २५ ।

---

१ छाया—
ज्ञानं च दर्शनमेवाव्याबाधं तथैव सम्यक्त्वम् ।
अक्षयस्थितिररूप्यगुरुलघु वीर्यं भवति ॥

२ छाया—
पञ्चेन्द्रियसंवरणस्तथा नवविधब्रह्मचर्यगुप्तिधरः ।
चतुर्विधकषायमुक्त इत्यष्टादशभिर्गुणैः संयुक्तः ॥
पञ्चमहाव्रतयुक्तः पञ्चविधाचारपालनसमर्थः ।
पञ्चसमितस्त्रिगुप्तः षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्मम ॥

३ आचार-सूत्रकृत-स्थान-समवाय-भगवती-ज्ञाताधर्मकथा-उपासकदशा-अन्तकृद्दशा-अनुत्तरोपपातिकदशा-प्रश्नव्याकरण-विपाकश्रुतेति एकादश अङ्गानि ।

४ औपपातिक-राजप्रश्नीय-जीवाजीवाभिगम-प्रज्ञापना-जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति-चन्द्रप्रज्ञप्ति-सूर्यप्रज्ञप्ति-निरयावली (कल्पिका)-कल्पावतंसिका-वृष्णिदशेति द्वादश उपाङ्गानि ।

५ षण्मतनिकरणसप्ततिविवरणाभिलाषिणा द्रष्टव्या ओघनिर्युक्ति-श्राद्धदिनकृत्यटीका-प्रवचनसारोद्धार(द्वा० ६६, ६७)वृत्तिप्रमुखग्रन्थाः ।

लोकनाथपुत्री लोकनाथपुत्राय योग्या भवतीति लोकोक्तिसमाना युक्तिरुक्ता। परं श्वशुरेण ज्ञातं-कणवृत्तिर्विप्रो महान् पण्डितो वर्तते। योग्योऽयं मम दुहितुर्भर्ता। यतः—

"विद्वत्त्वं च नृपत्वं च, नैव तुल्यं कदाचन।
स्वदेशे पूज्यते राजा, विद्वान् सर्वत्र पूज्यते ॥ १ ॥"–अनु०

ततः केवलिनं वन्दित्वा सञ्जातहर्षोत्कर्षो नृपो जामातरं दुहितरं (च) पश्चात् स्वगृहं नीत्वा सविशेषं विवाहोत्सवं कृत्वा बह्वीर्लक्ष्मीस्तावुभौ च समर्प्य मम पुत्र्याऽनया त्वं शुभ(?) इत्याशिषं ददौ। यतः—

"जैनो धर्मः शुभति (१) दयया न्याय्यलक्ष्म्या विवेकः
शुद्धो बोधः परिणतगिरा तत्त्ववृत्त्या च मोक्षः।
क्षान्त्या साधुः स्फुरति नृपतिः सेनया धैर्यबुद्ध्या
वीरस्तद्वत् त्वमिह सुचिरं नन्द बिभ्रन्नवोढाम् ॥ १ ॥"–मन्दाक्रान्ता

हे पुत्रि! त्वं कुलस्त्रीत्वं भज, यतः—

"शयिते दयिते शेते, तस्मात् पूर्वं तु बुध्यते।
भुङ्क्ते भुक्तवति ज्ञाते, सत्कृत्या स्त्रीमतल्लिका ॥ १ ॥"–अनु०
कुलस्त्रिया न गन्तव्य–मुत्सवे चत्वरे पथि।
देवयात्रा कथास्थाने, न तथा रङ्गजागरे ॥ २ ॥"–अनु०
लिङ्गिन्या वेश्यया दास्या, स्वैरिण्या कारुकस्त्रिया।
युज्यते नैव सम्पर्कः, कदापि कुलयोषिताम् ॥ ३ ॥–"अनु०

ततो हरिः कमलया सह श्वशुरादीनापृच्छ्य मातापितृगृहं जगाम। कति(चित्) दिनानि तत्र नीत्वा पश्चात् 'वाराणसीं' निजपाठकालङ्कृतां जगाम। तेन पाठकेन गृहस्वामी कृतः। पाठकः परलोकं प्राप्तः। हरिः कमलया सह भोगान् भुङ्क्ते। एवं कियति काले गते हरिर्मनसि चिन्तयति–इमे दुष्टा भोगाः। यतः—

"श्रुत्वाऽऽह्वानं स्त्रियास्तामनुसरति रसो हंसकोऽम्लादपादे–
नाशोकः स्पृष्टमात्रस्तिलककुरवकौ चुम्बनालिङ्गनाभ्याम्।
पुष्पेद् वक्त्राब्जवासाधिकरससुरया केसरश्चेद् विकारो-
ऽप्येषां तत् सत्यकीवाधिकविषयरतिर्यातु किं नो भवार्तिम्? ॥१॥–स्रग्०

वृद्धत्वमपि जायमानम्। यतः—

"अङ्गं गलितं पलितं मुण्डं
दशनविहीनं जातं तुण्डम्।

---

१ 'धर्मोऽसुमति' इति प्रतिभाति। २ मन्दाक्रान्ता–लक्षणम्—
"मन्दाक्रान्ताऽम्बुधिरसनगैर्मो भनौ ताद् गुरू चेत्।"

अथ साधुगुणाः २७—

[1]"छव्वय ६ छकायरक्खा १२, पचेंदिय १७ लोहनिग्गहो १८ खती १९ ।
भावविसुद्धी २० पडिले-हणाइ करणे विसुद्धी अ २१ ॥ १ ॥–आर्या
संजमजोए जुत्तो २२, अकुसलमण २३ वयण २४ कायसरोहो २५ ।
सीआइपीडसहण २६, मरणतुवसग्गसहण च २७ ॥ २ ॥"–आर्या

इति अष्टोत्तरशतगुणान् हृदि निधाय पञ्चपरमेष्ठिमन्त्रसरण क्रियते, महालाभाय भवति नामस्कारिको वाणिज इव ।

यथा सवैयो तेवीसो २३—

[2]'बैठत उठत सोवत वातमे सेठीपुत्तो परमेष्ठी पठंतो
द्वादश वर्ष समुद्द मज्झे सो और रत्न छुपाय गोगर्थि गहतो ।
आवत नीरमैं खूटत वालण नाविककौ ज्यौं उद्धार दियतो
तैसें नो करीउ पीछे सो मागत भूप समीप ते जैन करतो ॥ १ ॥

तथा शीलालङ्कारहारस्य रत्नसिंहासनीभूतशूलिकाकीलकस्य श्रेष्ठिनः सुदर्शनस्य पूर्वभवः–शु(सु)भग इति नाम्ना गोपालकः, साधुमुखात् 'नमो अरिहताण'[3] इति पद लब्ध पपाठ, तत्पाठप्रभावात् मृत्वा सोऽय जात इति निःसदेहो जातो हरिः । इतश्च सोऽपि राक्षसो घटादवतीर्य यान विना इतस्ततः परिभ्रमन् केवलिसदसि स्थितः धर्म श्रुत्वा मासभक्षणनियम कृत्वा जैनो जातः । जामातर हरि पप्रच्छ–भवता का ज्ञातिः? । स प्राह—

अहं च त्व च राजेन्द्र!, लोकनाथावुभावपि ।
बहुव्रीहावहं[4] सिद्धः, षष्ठीतत्पुरुषे[5] भवान् ॥ १ ॥–अनु०

---

१ छाया—

षट् व्रतानि षट्कायरक्षा पञ्चेन्द्रियलोभनिग्रह क्षान्तिः ।
भावविशुद्धि प्रतिलेखनादि करणे विशुद्धिश्च ॥
सयमयोगे युक्त अकुशलमनोवाक्कायसरोध ।
शीतादिपीडासहन मरणान्तोपसर्गसहन च ॥

२ तात्पर्यम्—

उपविशन्नुत्तिष्ठन् स्वपन् सभाषमाण श्रेष्ठिपुत्र परमेष्ठिन पठन्
द्वादश वर्षाणि समुद्रमध्ये स च रत्नानि गोपयन् गोमयग्रन्थिषु गृह्णन् ।
आगच्छता समुद्रे त्रुटितानि इन्धनानि नाविकाना यादृशानि उद्धारकेण दत्तानि
तादृशानि न कृतानि पश्चात् स मार्गयन् भूपसमीप गत तान् जैनानकरोत् ॥ १ ॥

३ नमोऽर्हद्भ्य । ४ लोका नाथा यस्य स इति विग्रह, लोकेभ्यो भिक्षावृत्तिपर ।

५ लोकानां नाथ इति विग्रहः, नरपति ।

त्रदानमित्यर्थः । तु–पुनः कृपादिपदतः त्रिविधं दानम्–अनुकम्पादानम् उचितदानं कीर्त्तिदानं इति त्रिकं भुक्त्यै–भोगाय भवति । अत्र–लोके जैनो–जैनगीतार्थो वेत्ति । एतद् विवेचनं सर्वं जानाति । परो मिथ्यात्वी न वेत्ति । अत्र दृष्टान्तेन द्रढयति । किलेति सत्ये । नन्यनेत्रः–प्रशस्यचक्षुः पुरुषः घर्मरश्मेः–श्रीसूर्यस्य रूपं किं नहि प्ररूपयति ? अपि तु कथयत्येव । नहि इति व्यक्षरमखण्डमव्ययम् । इति सूत्रार्थः ॥

अथाभयदानलक्षणमाह—

"त्रिधा मनोवाक्तनुभिस्त्रिधैषु
स्वान्यानुमत्या करणादिभिश्च ।
यद् वर्जनं जीवगणे वधस्य
जिनैस्तदेवाभयदानमुक्तम् ॥ १ ॥–उपजातिः
यद् वर्ज्यतेऽमीषु वधास्त्रिधा तत्
पर्यायनाशादथ दुःखक्लृप्तेः ।
मनोऽर्तितो वा त्रिजगत्प्रियं तत्
तीर्थङ्करेणाभयदानमुक्तम् ॥ २ ॥–उप०
धन्येन येनाभयदानमङ्गि–
व्रजाय दत्तं किल तेन तस्मै ।
किं किं न दत्तं यदहो त्रिलोक्यां
न जीविताद्दिष्टतमं समस्ति ॥ ३ ॥–उप०
सर्वेऽपि जीवाहृतयोऽत्र जीवा-
स्ततो मिथोऽप्यस्ति भयं न केषाम् ।
तद् येन भेजे विरतिस्त्रिलोक्यां
तेनाभयोद्घोषणमेव तेने ॥ ४ ॥–उप०
वित्तादिदानप्रभवे (वा) भुवोऽन्तः
परोपकारा न कति प्रतीताः ? ।
अमी शतांशेऽपि समीभवन्ति
भयार्तजन्तोरभयार्पणैः किम् ? ॥ ५ ॥–उप०
पितुः कलाधातुरभीतिदातु–
र्मातुश्च किं प्रत्युपकारकुर्म(कर्म?) ।
इति स्मरन्तो हृदि केऽपि खेदं
तदंह्रिभक्त्यैव यदि क्षिपन्ति ॥ ६ ॥"–उप०

१ जीवा आहृतिः–आहारो येषां ते ।

वृद्धो याति गृहीत्वा दण्डं
तदपि न मुञ्चत्याशा पिण्डम् ॥ १ ॥"—मात्रासमकम्

मुखं लोलज्जालं विगलदलनास्तेऽपि दशना
न विस्पष्टा दृष्टिर्जितसितकरः केशनिकरः ।
गतप्राणः पाणिर्नपुरूपचिताभिन्नपुटितं
न मुग्ध्यं वैराग्यं तदपि कपिलोलेन मनसा ॥ २ ॥—शिखरिणी

पुरीपशूकरः पूर्वं, ततो मदनगर्दभः ।
जराजरद्गवः पश्चा—न्न कदापि पुमान् पुमान् ॥ ३ ॥"—अनु०

ततो विषयान् भुक्त्वा नित्यमर्हन्तमेव ध्यायति स्म । यतः—

"नागो भाति मदेन कं जलरुहैः पूर्णेन्दुना शर्वरी
शीलेन प्रमदा जवेन तुरगो नित्योत्सवैर्मन्दिरम् ।
वाणी व्याकरणेन हंसमिथुनैर्नद्यः सभा पण्डितैः
सत्पुत्रेण कुलं नृपैर्वसुमती लोकत्रयं चार्हता ॥ १ ॥"—शार्दूल०

इति । प्रान्ते समाधिना कालं कृत्वा सौधर्मे द्वौ देवौ जातौ, क्रमेण सिद्धिं गमिष्यत इति धर्मसामग्रीप्राप्त्यधिकारे हरिटाकसश्चन्द्रकथा सम्पूर्णा ॥

॥ इति वृत्तद्वयस्यार्थः सम्पूर्णः ॥ २ ॥

✻ ✻ ✻ ✻

अथ दानद्वारमाह—

वृत्तम्—

दानं द्विधाऽभयसुपात्रगतं सुपोष्य
मुक्त्यै कृपादिपदतस्त्रिविधं तु भुक्त्यै ।
जैनोऽत्र वेत्ति न परो नहि नव्यनेत्रो
रूपं प्ररूपयति किं किल धर्मरङ्गे ? ॥ ३ ॥

व्याख्या—अभयसुपात्रगतं द्विधा दानं कर्तृपदं सुपोष्यं सत् मुक्त्यै—मोक्षाय भवति । अभयं च सुपात्रं च तयोः समाहारः अभयसुपात्रम्, तद् गतम्—आश्रितं, कर्तरि क्तः । अभयदानं सुपा

---

१ [illegible]—

"[illegible]
[illegible] ॥ १ ॥"

२ [illegible] । ३ [illegible] । ४ [illegible] ।

અર્થિ–યાચકજનને વ્યથા–પીડાને પાર પમાડે તેહનું નિદાન–કારણ એહવું દાન છે જેહનું અને નકાર કહિતાં નથી એહવો જે નાકારો તેહનું કારાગૃહ કહિતાં બંદિષાણું છે, એહવું જે ચિત્ત તેહનૈ વિષે વૃત્તિ–વ્યાપાર છે જેહનો અને દેવા યોગ્ય અદેવા યોગ્ય પોતાનું પારકું એહવૈ ભેદે રહિત એહવો જે દાતારી પુરૂષ તે[હનૈં] વિમુક્ત કહિતાં નિઃસ્પૃહ જે યોગીન્દ્ર સરીષાને પણિ [તે] માનવા–સત્કારવા યોગ્ય છે–પ્રશંસવા યોગ્ય (છે).

॥ इति दातृलक्षणं सामान्यम् ॥

अथ काव्यम्—

"धर्मो हि जीवः शुभशर्मलक्ष्म्या
धर्मस्य जीवः खलु जीवरक्षा ।
सर्वप्रकारैस्तदियं प्रपाल्या
धर्मं विना नैव शुभोपलब्धिः ॥ १ ॥"–इन्द्रवज्रा

अथात्र अभयादिदानाधिकारे जैनो वेत्ति नापरः, अतो जैनमन्त्रिदृष्टान्तमाह—

'श्रावस्ती'नगरे जितशत्रुनामा राजा । तस्य कीर्तिमती देवी । तयोः पुत्रः मृगध्वजनामा कुमारो विनीतो विचक्षणोऽस्ति । तस्मिन्नेव पुरे राज्ञो वल्लभः कामदेवनामा श्रेष्ठी शरत्काले निजगोकुले गतः । गोपाधिपेन दण्डकेन नाम्ना सङ्केतित एको महिषः शीघ्रं श्रेष्ठिसमीपमाजगाम । गोपेन प्रोक्तः–भो महिष! मम तव च स्वाम्ययं समागतः । ततो महिषः श्रेष्ठिपादयुगे विनयेन पतितोऽग्रजिह्वां विस्तारयन् स्थितः । श्रेष्ठिना गोपः पृष्टः–किमिदम्? । ततो गोपोऽवदत्–स्वामिन्! साधुवचनेन मरणभीरोर्महिषस्य मया अभयं दत्तम् । इदानीं युष्माकं समीपेऽभयं याचत्ययम् । श्रेष्ठिना चिन्तितम्–अहो तिर्यग्जातिरपि वराक एष जीवितप्रियो जातिसरणो विद्यते, अतो मयाऽपि तेऽभयं दत्तम् । विहर यथेष्टं गोकुले । श्रेष्ठिनाऽप्युक्ते सति ततः श्रेष्ठिचरणाद् भद्रकमहिष उत्थितः । श्रेष्ठी स्वगृहं समेतः । भद्रकमहिषोऽपि श्रेष्ठिकिङ्करैर्निवार्यमाणोऽपि श्रेष्ठ्यनुज्ञया पृष्ठसंलग्न आगतवान् । ततः श्रेष्ठी कौटुम्बिकनरान् आह–भो जातिवल्लभ! किशोरस्य या वृत्तिः सा तावती भद्रकमहिषस्यापि देया । पुत्रवत् पालयति । श्रेष्ठी एकदा राजसमीपं गच्छति स । महिषोऽपि श्रेष्ठिना सह गतः, राज्ञः चरणे पतितः । राज्ञा पृष्टम्–किमिदं? किमर्थम्? । श्रेष्ठी भूपं प्राह–अयं भद्रको भवतां पार्श्वेऽभयं मार्गति । राज्ञोक्तम्–दत्तं, हे भद्रकलुलाय! यथेष्टं विचर वने पुरे वा । राज्ञा पुरे सर्वत्रोद्घोपणा कारापिता–योऽस्य मैहस्यानिष्टं करिष्यति, स राज्ञो वध्यो ज्येष्ठपुत्रोऽपि । ततो नृपस्य प्रणामं कृत्वा राजभवनान्निर्गतो जने च प्रकाशो जातः सत्यं भद्रक इति । नगरडिम्भास्तं समारूढाः क्रीडां कुर्वन्ति । आलेख्यमय इव तेषां सँदंशभीरुको जातः । एवं व्रजति काले एकदा उद्यानादागच्छन् मृगध्वजकुमारस्तं भद्रकं सञ्चरमाणं दृष्ट्वा सञ्जातरोपः

---

१ आजीविका । २ महिष! । ३ महिषस्य । ४ महिषः ।

अथ पात्रलक्षणमाह—

"ज्ञान क्रिया च द्वयमस्ति यत्र
तत् कीर्तितं केवलिभिः सुपात्रम् ।
श्रद्धाप्रकर्षप्रसरेण दान
तस्मै प्रदत्त खलु मोक्षदायि ॥ १ ॥"—इन्द्रवज्रा

अथो[1] देशविरतिः—

"संवेगनिर्वेदशमानुकम्पा-
स्तिक्याङ्कसम्यक्त्वमुपाश्रितानाम् ।
इयं तु देशा(द्) विरतिर्यतिला-
नुरागभाजा गृहमेधिना स्यात् ॥ १ ॥—उप०

उत्तमपत्त साहू, मज्झिमपत्त च सावया भणिया ।
अविरयसम्मद्दिट्ठी, जहन्नपत्तं मुणेयव्व ॥ २ ॥"—आर्या[2]

अथानुकम्पालक्षणमाह—

"अनुकम्पाऽनुकम्प्ये स्याद्, भक्तिः पात्रे तु सङ्गता ।
अन्यथाधीस्तु दातॄणा-मतिचारप्रसञ्जिका ॥ १ ॥"—अनु०

અનુકંપા કરવા યોગ્ય જીવનેં વિષે અનુકંપા કહી, અનેં પાત્રનેં વિષે ભક્તિ કહી, અન્યથા કહિતાં પાત્રનેં વિષે અનુકંપા કહીઇ તો અતિચાર લાગે ઇતિ ॥

"दीनादिकेभ्योऽपि दयाप्रधानं
दान तु भोगादिकर प्रधानम् ।
दीक्षाक्षणे तीर्थकृतोऽपि पात्रा-
पात्रादिचर्चा ददतो न चक्रु' ॥ १ ॥"—इन्द्रवज्रा

श्रीमहावीरेण द्विजाय वस्त्रदान कृतम् । सुहस्तिसूरिणा रङ्के अन्नदान कृतम् ।

"अर्थिव्यथापारनिदानदानो
नकारकारागृहचित्तवृत्ति' ।
अदेयदेयस्वपरप्रभेद-
मुक्तो विमुक्तैरपि किं न मान्यः ? ॥ १ ॥"—उपजाति

---

१ 'अथ' इति क-पाठ ।

२ छाया—

उत्तमपात्रं साधुर्मध्यमपात्रं च श्रावका भणिताः ।
अविरतसम्यग्दृष्टिर्जघन्यपात्रं ज्ञातव्यम् ॥

"मृद्वी शय्या प्रातरुत्थाय पेया
भक्तं मध्ये पानकं चापराह्णे ।
द्राक्षाखण्डं शर्करा चार्धरात्रे
मोक्षश्चान्ते शाक्यपुत्रेण(सिंहेन ?) दृष्टः ॥ १ ॥"–शालिनी

नास्ति पुण्यपापपरलोकादिकमिति बहुशः कथयति धर्माभिमुखमश्वग्रीवं प्रति । इतः 'पोतनपुर'स्वामिप्रजापतिपुत्रेण 'त्रिपृष्ठकुमारेण हतोऽसौ सप्तमीं पृथ्वीं जगाम । हरिश्मश्रुरपि मृत्वा तत्रैव नारको जातः । ततोऽसौ नारकोऽश्वग्रीवनारकमवधिना ज्ञात्वा पूर्वं धर्मविरोधित्वात् पीडयति स्म । ततः आयुःक्षयेऽसौ नास्तिकनारको मत्स्यो जातः । ततः षष्ठ्यां भुवि नारकः, तत उरगः, ततः पञ्चम्यवन्यां, ततः शार्दूलः, ततश्चतुर्थ्यां गतः, ततः कङ्कपक्षी, ततस्तृतीयावनौ नारकः, ततः सरीसृपः, ततो द्वितीयावनौ नारकः, ततः संज्ञी पञ्चेन्द्रियः, ततो रत्नप्रभायां जातः, ततः पञ्चेन्द्रियतिर्यग् जातः, ततः चतुरिन्द्रियः, ततः त्रीन्द्रियः, ततः चतुरिन्द्रियः, ततः त्रीन्द्रियः, ततः चतुरिन्द्रियः, ततो जीर्णमहिष्यां वत्सो जातः, ततः छगलो जातः, ततः कामदेवश्रेष्ठिनो महिषो जातः । दण्डकेन गोपेन मारितो जातमात्रः । एवं सप्तवारान् मारितः । अष्टमवारे महिष उत्पन्नजातिस्मरणो जीविताभिलाषी दण्डकपादे पतितः । तत्रैकः साधुरागतो दण्डकेन पृष्टः– भगवन् ! केन हेतुना जातमात्रः सैरिभः स्तन्यानभिलाषी मम पादे पतितोऽस्ति ? । ततोऽवधिज्ञानिना यतिना प्रोक्तम्–हे दण्डक ! त्वया सप्त वारान् कासरोऽयं मारितः, अधुना जातिस्मृतिर्जीवितं मार्गयति । साधुवचनात् ततस्त्वयाऽभयं दत्तम् इत्यादि प्रतीतम् । प्रान्ते प्रधानेन सम्बोधितः प्राप्तसम्यक्त्वः कालं कृत्वा लोहिताक्षो देवो जातः । अथ सोऽश्वग्रीवो महारम्भादिसक्तो हरिश्मश्रुमतेनाकृतधर्मो मृतः सप्तम्यवनौ नारक इत्यादि बहुसंसारभ्रमणं कृत्वा इह मृगध्वजकुमारः सञ्जातः प्रधानेन प्रतिबोधित इत्येवं केवली जातः । इति वृत्तान्तं श्रुत्वा समुत्पन्नवैराग्यो जितशत्रू राजा पुत्राय राज्यं दत्त्वा सपरिवारोऽमात्येन सह दीक्षां लाति स्म । लोहिताक्षेण कामदेवाय बहुद्रव्यं ददे । पुनरुक्तं च–भुवनं कारयेति । ततः कामदेवेन मृगध्वजस्य भगवत आयतनं कारितम् । मध्ये मुनिप्रतिमा त्रिपादमहिषमूर्तिः सकललोकप्रतिबोधार्थं विहिता । गता परिषत् स्वभवनम् । मृगध्वजकेवली मुक्तिं जगाम ॥

इति जीववधे जैनप्रधानविवेकविराजितमृगध्वजकुमारमहिषकथानकं वसुदेवहिण्डिसप्तदशबन्धुमतीलम्भात् श्रीभावप्रभसूरिणोद्धृतं समाप्तम् ॥

यद्यपि परदर्शनकविर्दयां वर्णयति, तथापि तस्य वाक्ये विरोधः परस्परं दृश्यते । तदाह नैषधे (स० १, श्लो० १३०, १३२ १३३), यथा—

१ महावीरजीवेन । २ सर्पः । ३ प्रथमनरके । ४ महिषः । ५ महिषः ।

सन् खड्गेन तस्यैक पाद चिच्छेद । पुनर्हन्तुकामोऽनुचरैर्निषिद्धः अवध्योऽस्तीति । भूपेन ज्ञात तत् । हा तपस्वी निरपराधो हत.., निषादैः क्लेशेन गमन कृत्वाऽपराधस्थ(स्त)म्भमाश्रितोऽस्तीति । ततो राज्ञा समादिष्टम्–कुमारोऽय हन्यतामिति । जैनधर्मभुधाऽमात्येन भूपचक्षुर्विषय त्यक्त्वा वध्यमण्डनव्याजादेकस्थाने कथाव्याख्यानसमय कुमारो नीतः । मृगध्वज ! त्वया हिंसाफल प्रत्यक्ष दृष्ट, शृणु सप्तनरकेषु घोरदुःखेषु दशविधवेदनाकथनेनाशुचिदुर्गन्धक्लिन्नगात्रमारणताडनादिविस्तारम् । ततः श्रावणानन्तर जातजातिस्मरण. कुमारो बभूव । जैनागमोक्त सत्य सभावयति स । प्रधानेन प्रोक्तम्–हे कुमार ! सर्वज्ञेन नेमिनाम्ना जिनेन चतुर्गतिससार ईदृशो भणितः, यत्र सुख नास्ति । कुमारेण गदितम्–हे अमात्य ! सोऽनुभूतो ज्ञातो मयाऽधुनेति । ततः कुमार. प्रव्रज्या ग्रहीतु लोच कर्तुं प्रवृत्त । ततोऽमात्येन निजभण्डारत आनीय रजोहरण पात्रनिर्योग कुमाराय समर्पित कथित च–कुमार ! त्व सीमन्धरस्यानगारस्य शिष्य इति । कारितसामायिकः श्वेताम्बर. सुसाधुमुद्राधारको राज्ञः समीप नीयमानो द्द(दि?)ष्ट्याऽऽगतः । राज्ञा प्रोक्तम्–अहो तेजस्वी सूर्य इव सौम्यमूर्तिः सोम इव दृश्यते । तदा सचिवेन भणितम्–स्वामिन् ! श्रमणो वध्य ? भूपेन प्रोचे–अवध्य इति । कुमारोऽपि श्रमणरूपी नृपपार्श्वं गतः । उपलक्षितो राज्ञा बाष्पजलभरलोचनेन कथित च–अहो अमात्यबुद्धिः, ममान्वयभङ्गो रक्षितो मरणात् कुमारोऽपि । राज्ञा प्रोक्तम्–राज्य गृहाण । कुमारेणोक्तम्–मम ससारेणाऽलम् । ततो निष्क्रमणोत्सवेन सीमन्धरस्य साधो. शिष्योऽजायत स । ततः प्रधानेन भद्रकसमीपमागत्य प्रतिबोध्य निष्कषायीकृत. । यतः—

> "व्यसनशतगताना क्लेशरोगातुराणा
> मरणभयगताना दुःखशोकार्दितानाम् ।
> जगति बहुविधाना व्याकुलाना जनाना
> शरणमशरणाना नित्यमेको हि धर्म ॥ १ ॥"–मालिनी

ततोऽनशन कृत्वाऽष्टादशदिवसे काल प्राप भद्रकः । मृगध्वजर्षिरपि कालक्रमेण केवलज्ञान प्रापत् । जितशत्रू राजाऽपि सपरिवारस्तत्रागच्छत्, देशनान्ते पप्रच्छ–हे भगवन् ! स भद्रकमहिष. कस्या गतौ गत ? । केवलिना कथितम्–स उपशान्तो नमस्कारपरिणतो भद्रको मृत्वा चमरस्यासुरस्य महिषानीकाधिपतिर्लोहिताक्षदेवोऽजनि । मम च ज्ञानोत्पत्तिं ज्ञात्वा हृष्ट एष वन्दितुमागतः स्थितो वर्तते । राज्ञा पृष्टम्–कोऽत्र वैरानुबन्ध ? । केवली जगौ–शृणुत, अत्र भरतेऽश्वग्रीवः प्रतिवासुदेवोऽभवत् । तस्य हरिश्मश्रुनामाऽमात्योऽजनि । पर स नास्तिकवादी । यतः—

१ दीन । २ अन्यायमूत्कारकरणासम्म । ३ जैनधर्मं बोधतीति जैनधर्मबुद्, तेन; जैनधर्मविदा इत्यर्थः । ४ पूर्वविंशतितमतीर्थङ्करेण ।

अथ तयोर्मध्ये प्रथममभयदानमाश्रित्याह—

सूत्रम्—

पारापतं धृतमते ! बत शान्तिनाथः
श्येनाद् ररक्ष गतजन्मनि ते तदीयाः ।
गण्या गुणा गुरुकृपोज्ज्वलिताः कथं स्यु-
र्मीयेत केन जलधेर्ननु रत्नराशिः ? ॥ ४ ॥

व्याख्या—पारापतमिति । धृता मतिर्येन स तस्य सम्बोधने हे धृतमते ! । बत कोमलामन्त्रणे । शान्तिनाथः–तीर्थकृतां षोडशः गतजन्मनि–पूर्वभवे मेघरथनृपोपलक्षिते श्येनात्–सिञ्चाणकात् पारापतं–कपोतं ररक्ष–रक्षीचकार, स्वशरीरदानेनेति शेषः । तस्य शान्तिनाथस्य इमे तदीयाः ते–प्रसिद्धाः गुणाः कथं गण्याः–सङ्ख्येयाः स्युः ? अपि तु न स्युः । कथंभूताः ? गुरुकृपोज्ज्वलिताः–महत्कृपाकपशिलोत्तेजिताः । अत्र दृष्टान्तमाह–ननु प्रश्नवादे केन–पुरुषेण जलधेः–समुद्रस्य रत्नराशिर्मीयेत–मानयुक्तः क्रियेत ? अपि तु न मीयेत ॥

अत्र श्रीशान्तिनाथस्य पूर्वदशमभवमेघरथनृपसम्बन्धो लिख्यते—

'जम्बू'द्वीपप्राग्विदेह'पुष्कलावती'विजये 'पुण्डरीकिण्यां' नगर्यां तीर्थङ्करघनरथाभिधस्य प्रीतिमत्यां राज्ञ्यां कुक्षिशुक्तौ दशमभवे श्रीशान्तिनाथजीवो मौक्तिकमिव समुत्पन्नः । मातापितृभ्यां मेघरथ इति नाम दत्तम् । क्रमेण सकलकलाकोविदो यौवनं प्राप्तः परिणायितः, क्रमेण राजा जातः । कस्मिंश्चिद् दिने स पौषधं गृहीत्वा पौषधशालायां तस्थौ । समस्तभूपानां पुरः धर्मदेशनां विदधे । अत्रान्तरे मेघरथभूपतेः क्रोडे[1] कम्पमानशरीरः पारापतः पक्षी गगनादकस्मात् पतितः, तवाहं शरणागत इति जल्पंस्तस्थौ । तं पक्षिणं भयभीतं दृष्ट्वा दयालुर्मेघरथः प्रोचे–मम समीपे तव भयं नास्ति । हे भद्र! मा भैषीः । तावत् पृष्ठि(ष्ठ)तः सिञ्चाणकपक्षी समागत्य राजानं ब्रभाण–राजन् ! त्वदुत्सङ्गगतमेतं पारापतं मम क्षुधितस्य देहि । भूपो वक्ति–शरणागतो मया क्षत्रियेण न दीयते, परप्राणैर्निजप्राणपोषणं तवाप्ययुक्तम्, यतो जीववधाज्जीवा नरकं गच्छन्ति । श्येनो जगाद–यद्येवं, तदा पारापतमिव मां त्वं रक्ष । अहं क्षुधातुरोऽस्मि ।

"विवेको ह्रीर्दया धर्मो, विद्या स्नेहश्च सौम्यता ।
सर्वं च जायते नैव, क्षुधार्तस्य शरीरिणः ॥ १ ॥"–अनु०

कूपाश्रितः प्रियदर्शननामसर्पो गङ्गदत्ताभिधानभेकश्च चित्रलेखा सारिका च एषां कथानकम् । यतः—

---

१ उत्सङ्गे ।

"धिगस्तु तृष्णातरलं भवन्मनः
समीक्ष्य पक्षान् मम हेमजन्मनः ।
तवार्णवस्येव तुषारशीकरै-
र्भवेदमीभिः[1] कमलोदयः[2] कियान्? ॥ १ ॥"–[3]वंशस्थविलम्

पदे पदे सन्ति भटा रणोद्भटा
न तेषु हिंसारस एष पूर्यते ॥
धिगीदृशं ते नृपते! कुविक्रमं
कृपाश्रये यः कृपणे पतत्रिणि ॥ २ ॥–वंशस्थ०

फलेन मूलेन च वारिभूरुहां
मुनेरिवेत्थं मम यस्य वृत्तयः ।
त्वयाऽद्य तस्मिन्नपि [4]देहधारिणा
कथं न पत्या धरणी ह्रेणीयते[5]? ॥ ३ ॥"–वंशस्थ०

अथात्रैव (स० २, श्लो० ९–१०) विरोधमाह—

"मृगया न विगीयते[6] नृपै-
रपि धर्मागममर्मपारगैः ।
स्मरसुन्दर! मां यदत्यज-
स्तव धर्मः सदयोदयोज्ज्वलः[7] ॥ १ ॥–[8]वैतालीयम्

अबलस्वकुलाशिनो झषान्[9]
निजनीडद्रुमपीडिनः खगान् ।
अनवद्यतृणार्दिनो मृगान्
मृगयाऽघाय न भूभृतां घ्नताम् ॥ २ ॥"–वैता०

॥ इति तृतीयवृत्तार्थः सम्पूर्णः ॥ ३ ॥

* * * *

---

१ अमीभिः पक्षैः, पक्षे तुषारशीकरैः । २ कमलायाः–लक्ष्म्याः उदयः, पक्षे कमलस्य–जलस्य उदयः ।

३ वंशस्थविल–लक्षणम्—
"वदन्ति वंशस्थविलं जतौ जरौ ।"

४ 'दण्डधारिणा' इति ख–पाठः । ५ लज्यते । ६ अवगण्यते । ७ दयाया उदयेन–उदयरया उज्ज्वल–शोभमान ।

८ वैतालीय–लक्षणम्—
"षड् विषमेऽष्टौ समे कलास्ताश्च समे स्युर्नो निरन्तराः ।
न समाऽत्र पराश्रिता कला वैतालीयेऽन्ते रलौ गुरुः ॥ १ ॥"

अत्र सुन्दरीच्छन्द इत्यपि वक्तुं शक्यते, यतः –
"अयुजोर्यदि सौ जगौ युजोः सभरा ल्गौ यदि सुन्दरी तदा ।"

९ मीनान् ।

द्विलक्षप्रमितो लवणोद इति परं स निजधिया ज्ञायते नेति । वा–अथवा को विः–गरुडादिः[1] पक्षी स्वधिया अम्बुराशेः तीर्णतां–कथयति ? अपि तु न ॥

अत्र मेघकुमारकथालेशः—

'राजगृहे' श्रेणिकधारिण्योः पुत्रो मेघकुमारः सपरिवारः समवसरणं गतः । इन्द्रो महावीरं स्तौति । यतः—

"सद्धर्मबीजवपनानघकौशलस्य
यल्लोकबान्धव ! तवापि [2]खिलान्यभूवन् ।
तन्नाद्भुतं खगकुलेष्विह तामसेषु[3]
सूर्यांशवो मधुकरीचरणावदाताः ॥ १ ॥–वसन्ततिलका

भीरोः सतस्तव कथं त्वमरेश्वरोऽसौ
वीरोऽयमित्यनवधाय चकार नाम ? ।
मृत्योर्न हस्तपथमेत्य बिभेति वीर-
स्त्वं तस्य गोचरमपि व्यतियाय लीनः ॥ २ ॥"–वसन्त०

इति । ततः श्रीवीरजिनदेशनया प्रतिबुद्धो मुक्तकलत्राष्टको गृहीतव्रतस्तस्यामेव रात्रौ बहिर्निर्गच्छद्भिरन्तः प्रविशद्भिश्च साधुभिस्तथा सङ्घटितोऽसौ (यथा) क्षणमपि निद्रां न प्राप । चारित्रे भग्नपरिणामः प्रभाते वीरसमीपं गतः । वीरेण प्रतिबोधितः, तथाहि–इतो भवात् हे मेघ ! त्वं 'वैताढ्य'गिरौ सुमेरुनामा गज आसीः । दावानलभीतस्तटाके प्रविष्टः पङ्के मग्नो वैरिगजेन कदर्थितो मृत्युं गतः । ततो 'विन्ध्याचले' गजो बभूव मेरुप्रभनामा । अन्यदा दावानलं दृष्ट्वा जातजातिस्मृतिस्तदा योजनमानं मण्डलमेकं त्वमकार्षीः । त्रिकृत्वः शुद्धं कृतं तृणद्रुमाणामपनयनेन । ग्रीष्मे दावानले लग्ने बहुजीवैस्तन्मण्डलं भृतम् । त्वमपि तत्रागत्यास्थाः, कर्णमूलकण्डूयनार्थं स्वकायमेकपादमुत्पाटयाञ्चक्रिषे । तत्रैकः शशकः समेत्य स्थितः । कृपया त्वं पादं तथैवमरक्षः । सार्धदिनद्वये गते दवः शान्तः । जीवाः स्वस्थानं गताः । त्वं गिरेः शृङ्गमिव भूमावपतः । दिनत्रयान्ते मृत्वा कृपाप्रसादतो मेघकुमारो जातः । तदा त्वं तिर्यग्भवे न दूनः, अधुना

---

१ अत्र आदिशब्दः प्रकारार्थः । यतः—

"सामीप्ये च व्यवस्थायां, प्रकारेऽवयवे तथा ।
चतुर्ष्वर्थेषु मेधावी, आदिशब्दं च लक्षयेत् ॥ १ ॥"

तद् यथा–ग्रामादौ घोषः, समीपे इत्यर्थः १ । अवस्थायां ब्राह्मणादयः इति अनवच्छिन्नसन्तानाः, क्रमेण व्यवस्थिता इत्यर्थः २ । प्रकारे देवदत्तादयः, देवसदृशाः ३ । अवयवे स्तम्भादयो गृहाः, स्तम्भावयवा इत्यर्थः ४ ॥

२ अकृष्टानि क्षेत्राणि । ३ घूकेषु ।

"आख्याहि भद्रे! प्रियदर्शनस्य
न गङ्गदत्तः पुनरेति कूपम्।
बुभुक्षितः किं न करोति पाप?
क्षीणा नरा निष्करुणा भवन्ति ॥ १ ॥"—उपजाति

इति। स्वचिन्तित कथयित्वा हे सारिके! त्वयाऽपि तस्य विश्वासो न कर्तव्य इत्याख्यानकेन। एव राजन्! क्षुधार्तोऽह कृत्याकृत्य न वेद्मि, आहार विना मम प्राणा, व्रजन्ति। नृपेणोक्तम्—अन्यमाहार ददामि। तेनोक्तम्—आमिष विना मे न तृप्तिः। (नृपेणोक्तम्) सूनास्थानात् तदप्यानाय्य दास्यामि। (पक्षिणोक्तम्) नैव गृह्णामि, चेत् मम पश्यतः प्राणिनो मास छित्त्वा दीयते, तदा मे तृप्तिः। राज्ञोक्तम्—यत्प्रमाणोऽय पक्षी तुलाधृतो भवेत्, तावन्मात्र निज मांस यच्छामि, काऽत्र विचारणा?। निजमास छित्त्वा यथा यथा तुलाया चिक्षेप तथा तथा पारापतोऽधिकभारो बभूव। तदा तुलाया स्वय नृप आरुरोह। हाहाकारो जातः। तत्सत्त्वं वीक्ष्य देवः प्रत्यक्षो जात', धन्यस्त्व महीपते! ईशानेन्द्रवचसाऽश्रद्दधानस्तव परीक्षार्थ समागतः पूर्व मत्सरिणौ खगौ मयाऽधिष्ठितौ इति उक्त्वा गतः स्वस्थान सुरः ॥

इति कथानक मेघरथनृपस्य समाप्तम्। इति चतुर्थवृत्तस्यार्थः सम्पूर्णः ॥ ४ ॥

* * * *

मूलम्—

संरक्षितो गजभवे शशको हि येन
मेघाभिधेन मगधाधिपदेहजेन।
माहात्म्यमानमिह तस्य करोतु को वा
विस्तीर्णतां कथयति स्वधियाऽम्बुराशेः? ॥ ५ ॥

व्याख्या—संरक्षित इति। हि-निश्चित येन मेघाभिधेन-मेघकुमारेण असात् तृतीयगजभवे शशकः सरक्षित'-दयापरिणामत्वेन पालित'। किंविशिष्टेन मेघाभिधेन? मगधाधिपदेहजेन-मगधदेशस्वामिश्रेणिकपुत्रेण। इह-लोके कः पुरुषः तस्य मेघकुमारस्य माहात्म्यमानं-महत्त्वसङ्ख्या करोतु? अपि तु न कोऽपि। वा इति पक्षान्तरे। को नर' अम्बुराशे'-समुद्रस्य विस्तीर्णतां कथयति स्वधिया? अपि तु न कोऽपि। यदि कथयति, तदा सर्वज्ञवचसा। यतो

१ मांसम्।

अभय एवमकथयत्—भो क्षत्रियाः! शृणुत। राजपुत्रशरीरे महाव्याधिरुत्पन्नोऽस्ति, वैद्यैरुक्तम्—यदि [1]मनुष्यसत्ककालेयमांसटङ्कद्वयं दीयते, तदा स जीवति, नान्यथा। ततो यूयं तदीयग्रासजीविन एतावदपि न करिष्यथ? । तत एकेनोक्तम्—दीनारसहस्रं गृहाण, परं मां मुञ्च, अन्यत्र गच्छ। अभयेन गृहीतम्। एवं सकलां रात्रिं परिभ्रम्य तैर्दत्ता मिलिता दीनारलक्षाः। प्रभाते तद्धनराशीकृतं दर्शितं क्षत्रियाणाम्—भो यूयमेवमकथयत गतदिवसे—यन्मांसं सुलभं, तदद्य एतावता द्रव्येणापि टङ्कद्वयप्रमाणं मांसं मया न प्राप्तम्। ततो लज्जिता अभयेन हक्किता मांसभक्षणनियमं ग्राहिता इति युक्तिः सम्पूर्णा। षष्ठवृत्तस्यार्थः सम्पूर्णः ॥ ६ ॥

* * * *

अथानुकम्पादिकदानमाश्रित्याह—

सूत्रम्—

> सद्दृष्टिपूर्वककृतांहतियुग्ममस्तु
> हे भव्य! भव्यतरमन्यदपि प्रधानम्।
> जन्तून् करोति सुखिनस्तपतापतप्तान्
> प्रीणाति पद्मसरसः सरसोऽनिलोऽपि ॥ ७ ॥

अत्र सूचीकटाहन्यायेन संक्षेपत्वादनुकम्पादिदानं सुपात्रदानात् प्रथमं कथयति—व्याख्या—हे भव्य! सद्दृष्टिपूर्वककृतांहतियुग्मं अस्तु—दूरे तिष्ठतु। सम्यक्त्वपूर्वककृतं अंहत्याः अभयसुपात्रदानयोर्युग्मम्। "अपवर्जनमंहतिः" इति हैमः (अभि० का० ३०, श्लो० ५१)। कथंभूतं सद्दृष्टि०? भव्यतरं—अतीव शुभं, मोक्षप्रदायकत्वात्। हे भव्य! अन्यदपि—अनुकम्पादिदानमपि जन्तून् सुखिनः—देवादिसुखयुक्तान् करोति। कथंभूतमन्यद् दानम्? प्रधानं संसारसुखापेक्षया। यतः पद्मानन्दकाव्ये त्रयोदशे सर्गे—

> "कञ्चनापि क्षुत्तृट्क्रान्तं, [2]प्राप्तमन्नोदकैर्मुदा।
> यस्तर्पयति सर्पन्ति, स्वर्भोगास्तमपि ध्रुवम् ॥ १ ॥"

दृष्टान्तेन दृढयति। पद्मसरसोऽनिलो—वायुरपि तपतापतप्तान्—ग्रीष्मकालस्य तापेन तप्तान्—पीडितान्, विशेषणशक्त्या विशेष्यः प्रतीयते, पान्थजनान् प्रीणाति—प्रीतिमुत्पादयति। कथंभूतो वायुः? सरसः—सजलः। यतो मानससरोजलं सेवितं सत् तृट्तापमलपरिश्रमादिसर्वं स्फेटयति, तथा पूर्वदानद्वयं सकलसंसारदुःखापहारि इति। अन्यत् तु भोगाय भवति। अत्र गाथाः—

---

१ मनुजहृदयमांसटङ्कद्वयम्। २ गृहमागतम्।

मुनिसहृष्टितः कथं दूनः ? इति भगवद्वचः श्रुत्वा स्थिरो दीक्षाया जातः । तदा मेघमुनिनाऽभिग्रहो गृहीतः–नेत्रद्वयशुश्रूषां मुक्त्वा स्वाङ्गशुश्रूषा न करिष्यामीति । प्रान्तेऽनशनं कृत्वा 'विजय'विमानं गतः । 'महाविदेहे' मोक्षमवाप्स्यतीति ॥

इति मेघकुमारकथा । इति पञ्चमवृत्तस्यार्थः सम्पूर्णः ॥ ५ ॥

* * * *

वृत्तम्—

मांसं समर्घमधुनेति वचो निशम्य
तस्याप्त्युपायमभयेन विधाय चोक्ताः ।
कुर्वन्ति तां न हि यथाऽहह राजलोका
जल्पन्ति वा निजगिरा ननु पक्षिणोऽपि ॥ ६ ॥

व्याख्या—मासमिति । वा समुच्चये, ननु वितर्के निश्चये वा, अहह इति खेदे । अभयेन–श्रेणिकपुत्रेण राजलोकाः–क्षत्रिया उक्ता–निरुत्तरीकृताः । किं कृत्वा ? इति वचो निशम्य–श्रुत्वा । इतीति किं ? अधुना मास समर्घ–सुलभ–अल्पमूल्य च–पुनः तस्य मासस्य आप्तेः–प्राप्तेः उपाय–उद्यम विधाय–कृत्वा । कथ प्रोक्ता॰ तदाह–[अहह इति खेदे] भवन्तो राजलोका यथा गिरा–वाण्या जल्पन्ति वा गिर न हि कुर्वन्ति । कथंभूताः राजलोकाः ? पक्षिणः अपि–पक्षयुक्ता अपि । पक्षः साध्यः पक्षग्रहो वा ॥

"पक्षस्तु, मासार्धे ग्रहसाध्ययोः ।
चुल्लीरन्ध्रे वि(ब)ले पार्श्वे, सख्यौ (वर्गे) केशात्परश्चये ।
पिच्छे विरोधे देहाङ्गे, सहाये राजकुञ्जरे ॥"

इति हैमानेकार्थः (श्लो० ५६८–५६९) । पक्षः अस्ति येषा ते पक्षिणः, पक्षवचनयुक्ताः । यतः प्रतिज्ञाहेतुदृष्टान्तोपनयनिगमनानि इति पक्षवचनम् । प्रतिज्ञा–पर्वतोऽय वह्निमान् १ । धूमवत्त्वात् २ । यो यो धूमवान् स स वह्निमान् यथा महानस इति ३ । यथा धूमवाश्चाय-मिति तथा चायमिति वा ४ । पक्षे साध्योपसहारो निगमन यथा–तस्माद्वह्निमानिति तस्मात् तथेति वा ५ । इति पञ्चावयव वाक्य प्रसिद्धम् । यथा सत्तार्किका पञ्चावयववाक्यसाधनेऽलीका न भवन्ति अपि–पुनः भवन्त॰ क्षत्रियाः पक्षिणोऽपि मास समर्घमित्यङ्गीकृतवचना अपि कूटभा-षिणो भवन्ति । अर्थद्वारेण स्पष्टयति–'राजगृहे' समास्थितेन श्रेणिकनृपेणोक्तम्–सम्प्रति नगर-मध्ये किं वस्तु सुलभमस्ति ? । तत्र क्षत्रिया॰ प्रोचु॰–मास समर्घमस्ति । अभयकुमारेण चि-न्तितम्–एते निर्दयाः, एतेषा परीक्षा करिष्यामि । ततो रात्रौ सर्वक्षत्रियगृहे पृथक् पृथग् गत्वा

बहुसो अणेण कयं बहु पच्चुवयाराय तेण तह तस्स ।
जं दिज्जति तं कमसो दयाइदाणं दसविहंपि १० ॥ ४ ॥

इति ।

अत्रानुकम्पादिदाने जगडूसाहप्रबन्धः, तद्यथा—

'वाप्यां' नगर्यां सोलहासुतः वृद्धशाखायां श्री'श्रीमाल'ज्ञातीयः जगडूः १ पद्मलः २ रायमल्लश्च ३ एते त्रयो भ्रातरः सन्ति आजीविकादुर्लभाः । जगडूः पद्मलरायमल्लाभ्यां सार्धं 'कच्छ'देशे 'भद्रेश्वर'नगर्यां माङ्गाह्वमातुलसमीपमाययौ ।

तेत्र જગડૂ પોશાલઈં જાતા, વષાણ સાંભલતા, પોસા પડિક્કમણાં કરતા, સંતોષ ધરતા, ધોલ કરતા એ રીતેં સુખેં દિન નિગમતા.

एकदा प्रतिक्रमणं कृत्वा नमस्कारगुणनं करोति जगडूः । ततः आचार्य आकाशे रोहिणीशकटवेधं विलोक्य शिष्यं ब्रवीति—द्वादशवर्षमितो दुष्कालो भविष्यति । औषधपुटीवन्धवत् धान्यविक्रयो भविष्यति । गावो मर्कोटकान् भक्षयिष्यन्ति । (तत्) श्रुत्वा जगडूकेन चिन्तितम्—अस्मादृशां साम्प्रतमप्येवमोदरिका जायते, अग्रे किं भविता ? । गुरवे पृष्टम्—को दाता भविता ? । गुरुणोक्तम्—त्वमेव । कथम् ? तदा गुरुरुवाच—शृणु । 'सोपारक'पत्तने द्वासप्ततिगजमितदीर्घा द्वापञ्चाशद्गजपृथुला शिलाऽस्ति साऽत्रानेतव्या । ततो जगडूः कस्यचित् पोतस्वामिनः कार्यकारको भूत्वा तत्र गत्वा वणिग्भिः अहमहमिकयाऽस्यामुपरि तिष्ठामि दन्तधावनार्थम् । होडे वा कोडे वा इति कलहेनाक्रम्यमाणां शिलां दृष्ट्वा तद्रूपाय द्वादशसहस्रटङ्कान् दत्त्वा सा शिला यानपात्रेण 'भद्रेसर'मानीतवान् । पिशुनैः स्वामिनः कर्णौ पूरितौ । यतो युष्मद्द्रव्येण पाषाणः क्रीतोऽस्ति । श्रेष्ठिना प्रोक्तम्—एतैः किं कथ्यते ? जगडूकेनोक्तम्—युष्मद्वचोऽधः पतद् रक्षितम् । ततः प्रसन्नेन श्रेष्ठिना प्रोक्तम्—भव्यं कृतं, त्वमेव शिलां गृहाण । सा शिला स्वगृहं नीता जगडूकेन गुरवे दर्शिता । सिन्दूरतैलेन मर्दनं कारापितम् । डग्गलिका निर्गता । बहुमूल्यरत्नभृता सा दृष्टा । तैः रत्नैर्धान्यराशयः क्रीताः ।

यतः—

वस्त्रं पादपरित्राणं, बहुक्षीराश्च धेनवः ।
औषधं बीजमाहारो, यथा लभ्यं तथा क्रय ॥ १ ॥"—अनु०

---

१ छाया—

बहुशोऽनेन कृतं बहु प्रत्युपकाराय तेन तथा तस्मै ।
यद् दीयते तद् क्रमशो दयादिदानं दशविधमपि १० ॥ ४ ॥

२ तात्पर्यम्—तत्र जगडूः पौषधशालां गच्छति, व्याख्यानं शृणोति, पौषधप्रतिक्रमणे करोति, सन्तोषं धरति, विमर्शं करोति, एवं रीत्या सुखेन दिनानि निर्गमयति ।

३ ऊनोदरीमतम् ।

"सेवेसिंपि[जिआण, अणारियजणेण हणिज्जमाणाणं ।
जहसत्तीए वारण-भमय त निंति मुणिपवरा ॥ १ ॥
पचमहव्वयपरिपा-लयाण पचसमितिसमिताण ।
सवविरतिजुत्ताण, साहूण दाणमुत्तमय ॥ २ ॥
मदाण य दुटाण य, दीणअणाहाणमंधबधिराण ।
अणुकपादाण पुण, जिणेहिं न कयावि पडिसिद्धम् ॥ ३ ॥
उचियं दाण एय, वेलमवेलाए दारपत्ताणम् ।
त दाणं दिंताण जिण-वयणपभावगा भणिया ॥ ४ ॥
जिणसाहुसाहुणीण य, सुकित्तिपरयाण भट्टवड्डआण ।
ज दाण त भणिय, सुकित्तिदाण मुणिवरेहि ॥ ५ ॥

दशविधमपि दान, तद्गाथा—

"देय १ सगह २ भय ३ कारुणिय ४ लज्ज ५ गारव ६ अधम्म ७ धम्मे य ८ ।
काहीय ९ कयसासण १० ति दाणमेव भवे दसहा ॥ १ ॥'

अस्या गाथाया अर्थगाथाः—

"रोगाइउवहयाण १ सहायगाणं च २ दुज्जणादीणं ३
पुत्ताइविओगेण ४ तह लज्जाए बहुजणस्स ५ ॥ २ ॥
जह सेतुनडादीण ६ हिंसगमादीण ७ साधुमादीणं ८
एस करिस्सति किंचिवि भति बुद्धीइ ज तस्स ९ ॥ ३ ॥

---

१ छाया—

सर्वेषामपि जीवानामनार्यजनेन हन्यमानानाम् ।
यथाशक्त्या वारणमभय तद् ब्रुवन्ति मुनिप्रवरा ॥ १ ॥
पञ्चमहाव्रतपरिपालकेभ्य पञ्चसमितिसमितेभ्य ।
सर्वविरतियुक्तेभ्य साधुभ्यो दानमुत्तमकम् ॥ २ ॥
मन्देभ्यश्च छिन्नहस्तेभ्यश्च दीनेभ्योऽनाथेभ्योऽन्धबधिरेभ्य ।
अनुकम्पादान पुन जिनै न कदापि प्रतिषिद्धम् ॥ ३ ॥
उचित दानमेतद् वेलायामवेलायां द्वारप्राप्तेभ्य ।
तद् दान ददाना जिनवचनप्रभावका भणिता ॥ ४ ॥
जिनसाधुसाध्वीनां च सुकीर्तिपरेभ्यो भट्टबटुकेभ्य ।
यद् दान तद् भणित सुकीर्तिदान मुनिवरै ॥ ५ ॥

२ छाया—

दया १ सग्रह २ भय ३ कारुणिक ४ लज्जा ५ गौरवा ६ अधर्म ७ धर्मेषु च ८ ।
करिष्यति ९ कृतशासनमिति १० दानमेव भवेद् दशधा ॥ १ ॥

३ छाया—

रोगाद्युपहतेभ्यः १ सहायकेभ्यश्च २ दुर्जनादिभ्यः ३ ।
पुत्रादिवियोगेन ४ तथा लज्जया बहुजनस्य ५ ॥ २ ॥
यथा सेतुनटादिभ्यो ६ हिंसकादिभ्यः ७ साध्वादिभ्य ८ ।
एष करिष्यति किञ्चिदपि ममेति बुद्ध्या यद् तस्मै ९ ॥ ३ ॥

तदा जगडूकेन रायां(य ?)साधार इति विरुदं लब्धम् । तदाप्रभृति महाजनेऽपि रायांसाधारविरुदवान् कथ्यते । चतुरशीतिज्ञातिषु जगडूकरूपकाणि भट्टादिभिः सर्वत्र पठ्यन्ते । एवं जगडूर्जगदुद्धारको जातः ॥

एकदा दुष्टो दुष्कालाभिधो व्यन्तरो जगडूसमीपं छलनाय समेतः । स च कीदृग्? मलिनवेशो बर्बरकेशः सूर्पकर्णः कृष्णवर्णो बीभत्सरूपः पतितनेत्रकूपो बुभुक्षया पृष्ठलग्नोदरः सर्वेषां भयङ्करः प्राह जगडूकम्—भो भो जगडूः ! द्वादश वर्षाणि जातानि क्षुधातुरोऽहम् । तेनोक्तम्—भुङ्क्ष्व यथेष्टम् । दुष्कालेनोक्तम्—यदा घ्रातोऽसि तदा त्वहं जितः, अन्यथा मया त्वं जित इति पणबन्धः सोहलिनाऽप्यङ्गीकृतः । ततः स दुष्कालः प्रेतो रङ्कमण्डपाच्छादनकटं स्वकरेणोत्तार्य भोज्यभाजनं तमेव कृत्वा निविष्टः प्रोवाच—अस्मिन्नन्नानि क्षिपता(प्यन्ता ?)मिति । ततो 'भद्रेश्वरे' चतुःसहस्रमितमहाजनगृहाणि सन्ति, सकलमहाजना आकारिताः । प्रोक्तो जगडूकेन पणबन्धः सः । अतो भो भो भ्रातरः ! अद्य कीदृशा भवन्तु यथा महाजनवचनं जयश्रियं वरति तथा कर्तव्यम् । ततः सर्वेऽपि महाजनाः केचन ताम्रकटाहैः केचन कण्डोलकैः केचन पृथुलकपाटफलकैः केचन वस्त्रझोलकैः पक्वापक्वान्नानि लात्वा तत्र क्षिपन्ति । प्रेतोऽपि सर्वमाजहार । कणमपि न मुञ्चति स । स वदति स—भो जगडूः ! चोप्पडकं देहि—तदा घृततैलकुतुपाः प्रवाहिताः । यामं यावत् महाजनैः एहिरेयाहिरा क्रिया कृता । यामोर्ध्वं स भक्षयन् किञ्चिदुद्धरितमन्नं दृष्ट्वा थक्तिोऽधुनासाविति विचार्य तैः समकालं स्थलीकृतोयं, दुर्धरा वाणिजानां हाकहीकहकोठाः । ततो दग्धोऽहं दग्धोऽहं वदन् पलायमानो जगडूकेन गाढं करेण धृतः । रे जगत्संहारकारक ! अधुना क्व यासि ? कारागारे क्षिपाम्यहं त्वाम् । स ऊचे—मां मुञ्च, अद्य प्रभृत्यहं मनुष्यलोकं नागमिष्यामि । दक्षिणहस्तार्पणं कृत्वा मुक्तः स्वस्थानं गतः । यतः—

"[1]સ્વર્ગથકી સંચર્યો, દેશ પુહતો દુકાલહ
નિતુ નયર ઉજાડઇ તિહારેં તું, વારહ પુહતી શ્રીમાલહ.
અન્ને કર્યો(રૂં?) આકલો, ધારતો ધીની વાહું
કઇ તો ફેડું ગ(ઠા?)મ, કઇ તો જીવતો સાહું.
હું પાપી પડ્યો તું સાહજી મિલ્યે, બોલબંધ ગાઢો કયા.
મેહલિ જગડૂયા સાહા સોહલાતણા જે નાવું કાલ બાર(તેર)પનરોત્તરૈ."

---

१ तात्पर्यम्—

स्वर्गात् सञ्चलितो देशं प्राप्तो दुष्कालः
नित्यं नगराण्युद्वासयति तदा तु व्याहरिका प्राप्ता श्रीमालस्य ।
अन्नेन करिष्याम्याकुलो धारयन् घृतस्य वाहिकाः (यद्वा धारास्तु घृतस्य वाहयामि)
किंवा तु स्फेटयामि स्थानं किंवा तु जीवन्तं गृह्णामि ।
अहं पापी पतितस्त्वं साधुर्मिलितो वचनबन्धो गाढं कृतः
मुञ्च जगडूक ! साधो ! सोहलतनय ! यत् नागमिष्यामि कालः त्रयोदशः पञ्चदशोत्तरः ।

तैर्धान्यैः प्रौढकोष्ठका भृताः । देशप्रदेशेषु सर्वत्र धान्यसञ्चयान् कारयित्वा एते रङ्कनिमित्ता इति ताम्रपत्राणि लिखित्वा सर्वत्र धान्येषु क्षिप्तानि । ततः कियति काले गते विकराले दुष्काले पतिते खादतपिबता[1] क्रिया नष्टा, भर्त्रा स्त्री मुक्ता, स्त्रिया भर्ता मुक्तः, शिशवोऽपि विक्रीता इत्यादि । सर्वत्र सीदनकालो जातः । तदा जगडूकेन सर्वत्र दानशाला मण्डापिताः । प्रचुराणि सस्यानि दीयें-मानानि[2] रङ्केभ्यः । भूपैर्धान्यार्थं जगडूको याचितः—सुवर्णमाणिक्यादिकं गृहाण, पर[3] सीत्य समर्पय । तेनोक्तम्—रङ्कसात्कृत सर्वं युष्माभिरपि तदादीयताम्, तैर्बुभुक्षावशतस्तथैव कृतम् । यतः—

"अँठ्ठ य मूढ(ड) सहस्स दिद्ध वीसल वडवीरह
बार मूढि(ड) सहस्स दिद्ध सिंधूया रायहमीरह ।
गञ्जणवइ सुलत्ताण दिद्ध मूढि(ड) सहस्स एकवीसह
मालवपति अढार प्रतापसीहराय सहस्स बत्तीसह ।
शत्रुजय रइवयगिरि दानशाला बारोत्तरी(रइ ?)
जगड्या साहा सोहलातणा पुण्यप्रसिद्ध रापी (तेर) पन्नरोत्तरइ ॥ १ ॥"[4][5]

---

१ खादत पिबत इति यस्यां क्रियायां सा खादतपिबता, तिङन्तस्य तिङन्तेन सह समास ।

२ 'दीयमानानि दीपमानानि' इति क-पाठ । ३ धान्यम् ।

४ तात्पर्यम्—

अष्ट च मूटकसहस्राणि दत्तानि वीसलाय वडूवीराय
द्वादश मूटकसहस्राणि दत्तानि सैन्धवीयराजहम्मीराय ।
गर्जनपतये सुरत्राणाय दत्तानि मूटकसहस्राणि एकविंशति
मालवपतये अष्टादश प्रतापसिंहाय राज्ञे सहस्राणि द्वात्रिंशत् ।
शत्रुञ्जयरैवतगिर्योर्दानशाला द्वादशोत्तर (शतम्)
जगडूना साधुना सोहलतनयेन पुण्यप्रसिद्धी रक्षिता (त्रयोदशे) पञ्चदशोत्तरे ॥ १ ॥

५ सन्तुल्यता श्रीसर्वानन्दसूरिरचितस्य जगडूचरितमहाकाव्यस्य षष्ठसर्गस्य निम्नावतारितपद्यैः —

"जगौ वीसलदेवाय, जगडूरिति पपदि ।
तन्मे पाप म्रियन्ते, येऽमना दुर्भिक्षपीडिता ॥ ८९ ॥
तदाष्ट सहस्राणि, स तस्मै कणमूटकान् ।
श्रीमालान्वयकोटीर-त्विषा वीरत्वमाश्रित ॥ ९० ॥
स द्वादश सहस्राणि, प्रददो कणमूटकान् ।
हम्मीरनामधेयाय, सिन्धुदेशमहीभुजे ॥ १२५ ॥
स ददौ गजनेशाय, मोजदीनाय सत्वरम् ।
सङ्ख्यमूटकानां च, सहस्राण्येकविंशतिम् ॥ १२६ ॥
अष्टादश सहस्राणि, स ददौ कणमूटकान् ।
भूपायावन्तिनाथाय, तदा मदनवर्मणे ॥ १२७ ॥
राज्ञे प्रतापसिंहाय, काशीनाथाय सोलभू ।
द्वात्रिंशत सहस्राणि, प्रददौ कणमूटकान् ॥ १२८ ॥
द्वादशाभ्यधिक दान—शालाशतमुदारधी
जगडू सुकृताधारो, जगज्जीवातुरातनोत् ॥ १२९ ॥"

[1]"માલઇ તું મહિલોઇ નાલઇ તું કો જેહવો,
મું વિચિ તું વિચિં જોઇ હું રૂડેરો ઋષભલા ॥ ૧ ॥"

इति श्रुत्वा बहु धनं ददौ ॥

॥ इति सप्तमवृत्तस्यार्थः सम्पूर्णः ॥ ७ ॥

ॐ ॐ ॐ ॐ

अथ सुपात्रदानमाह—

सूत्रम्—

वीराय विश्वगुरवेऽकृत चन्दना या
कुल्माषदानमनु जातसुखाऽथ तस्याः ।
मूर्धाऽऽप वेणिरुचिरः श्रियमस्य मौलि-
मभ्यागते वनशिखण्डिनि चन्दनस्य ॥ ८ ॥

व्याख्या—वीरायेति । या चन्दना राजपुत्री दासेन विक्रीता धनवाहेन क्रीता मूलया मुण्डिता देहल्यन्तरस्थिता वीराय—चरमजिनाय कुल्माषदानं—प्रासुकमाषदानं अकृत—चकार । कथंभूताय वीराय? विश्वगुरवे—त्रिभुवनजनधर्मदैवताय त्रिभुवनताताय वा । कथंभूता चन्दना? अनु—पश्चात् दानानन्तरं जातसुखा—सर्वाङ्गीणसमुत्पन्नसुखा, सुवस्त्रा सालङ्कारा गतबुभुक्षा जाता । अथान्वादेशे । यत्तदोर्नित्यसम्बन्धात् तस्याः चन्दनायाः मूर्धा—मस्तकं चन्दनस्य—वृक्षस्य श्रियं शोभां आप—प्राप । कस्मिन् सति? वनशिखण्डिनि—वनमयूरे अस्य—चन्दनस्य मौलिं—मस्तकं अभ्यागते—आश्रिते सति, शिखाग्रस्थितमयूरस्य चन्दनवृक्षस्य शोभां जहार इत्यर्थः । इयं चन्दना । अयं चन्दनः । शब्दच्छलोऽपि । कथंभूतो मूर्धा? वेणिरुचिरः—तत्कालनवीनजातप्रवेणीशोभमानः । "पिच्छं बर्हं शिखण्डकम्" इत्यत्र शिखण्डिसार्थकनामा । कविसमये केशपाशस्य बर्हिण उपमा । यदुक्तं माघे—

"दृष्ट्वै(ष्ट्वे?)व निर्जितकलापभरामधस्ताद्
व्याकीर्णमाल्यकबरां कबरीं तरुण्याः ।
[2]प्रोदुद्रुवत् सपदि [3]चन्द्रकवान् द्रुमाग्रात्
[4]संह(घ?)र्षिणा सह गुणाभ्यधिकैर्दुरासम् ॥ १ ॥"—वसन्ततिलका

इति सर्गपञ्चमे (श्लो० १९) ॥

---

१ तात्पर्यम्—

राजसे त्वं महीलोके, नार्पयसि त्वं कीदृक्षः ? ।
आवयोर्मध्ये पश्य अहं सुन्दर ऋषभक ! ।

[२]तः । ३ मयूरः । ४ मत्सरिणा ।

इति ॥

साधवः साधर्मिकादयः सर्वेऽपि पोषिता जगडूकेन । ततः सर्वतः सुकालो जातः । गृहपृष्ठवाटके श्वेतार्कं दृष्ट्वा सेवकैः प्रोक्तम्—इतोऽधस्ताद् धन गृह्यते । किं धनेन ? । माऽभूदस्य विनाशः । वर्षाकाले जलेन समूलमुन्मूलितार्कात् प्रकटित धन सप्तक्षेत्रीसात् कृत जगडूकेन । पुनरेकदा पोतचौरेण [1]सिक्थमय्य इष्टिका आनीता रामसेन क्रीताः । स्वभार्यया तु उपालब्धः, जैनानामेष व्यापारो निषिद्ध इति लोकापवादः । तेन दम्पत्योः परस्पर मुखानवलोकन जातम् । शीतकाले हसन्त्या ता मदनेष्टिकाः क्षिप्ता उपरिष्टाज्ज्वलितमदनाः स्वर्णमय्यो जाता', गुरवे दर्शिताः, धर्ममार्गे व्ययीकारापिताः । इत्येव जगडूकेन चतुर्विधसङ्घेन सह 'शत्रुञ्जया'दितीर्थाना यात्रा कृता, 'भद्रेश्वरे' चैत्यानि कारितानि । धर्मार्थं हट्टो मण्डितः, जैनागमानि लिखापितानि इत्यादीनि बहूनि धर्मकार्याणि चक्रिरे । इति जगडूकप्रबन्धः समाप्तः ॥

कीर्तिदाने यथा 'श्रीशत्रुञ्जय'सङ्घपतितिलक बिभ्रत् समराह्वयो वणिजा वरः 'सिद्धाचल'-मागच्छति तदा चारणकेन प्रोक्तम् । यतः—

"[2]સાહુ તુ સમરો સાહ, બીજા સર્વ સાહૂલીયા ।
નદી તો ગગાપ્રવાહ, બીજા સર્વે વાહૂલીયા ॥ १ ॥"

तसायश्च ददौ इति सङ्क्षेपत' ।

अथ पुनः श्रीवस्तुपालः ससङ्घः श्री'शत्रुञ्जये' देवान् नत्वा अग्रतश्चलन् 'देवक'पत्तने ययौ । अत्रान्तरे सङ्घमध्ये सोमेश्वरपण्डितेन काव्यमुक्त वस्तुपालं प्रति । यतः—

"लक्ष्मि ! प्रेयसि ! केयमास्य[3]शितिता [4]वैकुण्ठ ! कुण्ठोऽसि नो
नो जानासि पितुर्विनाशमसम सङ्घोत्थितैः पांशुभिः ।
माऽभैर्भीरु ! गभीर एष [5]भविताऽम्भोधिश्चिर नन्दतात्
सङ्घेशो ललितापतिर्जिनपतिस्नात्राम्बुकुल्यां सृजन् ॥ १ ॥"—शार्दूल०

ततो वस्तुपालेन तस्य लक्षद्रव्य दत्तम् ॥

पुनरेकदा'ऽर्बुदा'चले गतो विमलवसतिं वस्तुपालस्तत्र चारणेनोक्तम् । यत'—

---

१ मदनमय्य ।

२ तात्पर्यम्—

साधुस्तु समरः साधुः अन्ये सर्वे साधुकाः (लघुसाधवः) ।
नदी तु गङ्गाप्रवाहः अन्ये सर्वे वाहकाः ॥

३ मुखस्य श्यामता । ४ हे कृष्ण । ५ अस्माकम् । ६ भविष्यति ।

वीरस्य केवलोत्पत्तौ चन्दनाया दीक्षा, मृगावतीक्षामणावसरे केवलं क्रमेण (सा) मुक्तिं गतेति सम्पूर्णः प्रबन्धः ॥

अष्टमवृत्तस्य सम्पूर्णोऽर्थः ॥ ८ ॥

✲ ✲ ✲ ✲

सूत्रम्—

दारिद्र(द्र्य)दोषतिमिरैर्नियमेन मुक्ताः
सत्पात्रदानसुदिनोदयसङ्गमाद्याः ।
पृष्ठानुगामिकटके निकटे सटङ्के
चौरैरिवाशु पशवः प्रपलायमानैः ॥ ९ ॥

व्याख्या—सत्पात्रदानेन–साधवे दत्तदानेन सुदिनस्य–सुकृतदिवसस्य उदयो येषां ते एवंविधाश्च ते सङ्गमाद्याश्चेति 'कर्मधारयः' । शालिभद्रपूर्वभवसङ्गमगोपालकप्रभृतयो जीवा दारिद्र(द्र्य)दोषतिमिरैर्नियमेन मुक्ताः–त्यक्ताः । कैरिव ? चौरैरिव । यथा चौरैराशु–शीघ्रं पशवः–गवादयो मुक्ताः । कस्मिन् सति ? पृष्ठानुगामिकटके–पृष्ठे शीघ्रगतिगामिनि सैन्ये निकटे–समीपे सति । कथंभूते कटके ? सटङ्के–सकोपे । कथंभूतैः चौरैः ? प्रपलायमानैः–काकनाशं नष्टैः ।

"टङ्को नीलकपित्थेऽसि–कोशे कोपेऽश्मदारणे ।
मानान्तरे खनित्रे च, जङ्घायां टङ्कणेऽपि च ॥ १ ॥"–अनु०

इति हैमानेकार्थः (श्लो० २४) ॥

अत्र सम्बन्धो लेशतः—

'छम्माणि'नामग्रामे गोपालनामा एको गोकुलिकः । तस्य स्त्री रमणकी । तयोः पुत्रः मरुकनामा । सिंहेन मारितो गोपालको मृत्वा 'राजगृहे' गोधननामा गोपो जातः । तस्य भार्या नर्मदा । तस्याः कुक्षौ पूर्वभवसम्बन्धी पुत्रो जातः । तस्य सङ्गमक इति नाम । इति जनकसुतयोर्द्वितीयो भवः ॥

गोधनोऽनेकलोकानां महिष्यश्चारयति । एकदा सन्ध्यायां पश्चाद् वलमानः 'स्वर्णवालुका'-नदीतीरे एकं मुनीश्वरं ददर्श । गृहे समागतस्यापि तस्यैव हृदि ध्यानं स्थितम् । अतिप्रभातेऽग्निसम्बलमादाय तटिनीतटे समागतः । तं शीतार्तं दृष्ट्वा अत्यन्तकरुणार्द्रचित्तः शुष्ककाष्ठसञ्चयेनाग्निं प्रज्वाल्य साधोः शीतं व्यपोहयत् । साधुः प्रतिमाप्रतिपन्नः कायोत्सर्गं नापारयत् । साधुवैयावृत्त्यपुण्यानुमोदनात् प्राप्तोच्चगोत्र एकदा सिंहेन मारितः । मुनेर्ध्यानवशात् मृत्वा 'राजगृहे' गोभद्रनामा श्रेष्ठी बभूव । सङ्गमस्तु कियति काले सुसाधवे सबहुमानं पायसदानं दत्त्वा मृत्वा गोभद्रभद्रयोः पुत्रः शालिभद्रनामा जातः । इति जनकपुत्रयोस्तृतीयभवः ।

अत्र सम्बन्धलेशः—

'चम्पा'यां दधिवाहनधारिण्योः सुता चन्दनबाला। इतश्च 'कौशाम्बी'पतिशतानीकभूपेन 'चम्पा' भग्ना। केनचित् पदातिना चन्दना गृहीता 'कौशाम्बीं' नीता विक्रीता। धनवाहेन श्रेष्ठिना क्रीता, पुत्रीस्थाने स्थापिता। एकदा श्रेष्ठिनः पादप्रक्षालनावसरे चन्दनायाः केशपाश भूमौ पतित दृष्ट्वा श्रेष्ठिना तदादाय स्वाङ्के स्थापितम्। त वीक्ष्य मूला तत्पत्नी क्रुद्धा। एषा वर्धमाना मम सपत्नी भविष्यतीति विचिन्त्य श्रेष्ठिनि हट्ट गते सति तत्केशपाशमपनीय मुण्डिता जञ्जीरिता विधाय शून्यगृहे स्थापयित्वा स्वत एव मरिष्यतीति ध्यात्वा स्वय पितृगृह गत्वा तत्रैव स्थिता। दिनत्रयं जातम्। तद्भीत्या न कोऽपि श्रेष्ठिनः पुरतो वक्ति। यतः—

"[1]કત મ ઘડાવ કુહાડીઉ, હુ તાહરઇ કુહાડિ,
દાતે લાકડ ફાડતી, જીભેં કરતી વાડી ૧
કતડા બિચ્ચારા સ્યુ કરઇ, જુ ઘરી હુઇ કુનારિ,
ઉર્સી વઇદા આગલા, ઉઝરડઇ હાથ બિચ્ચાર (?) ૨"

एकया जातकरुणया श्रेष्ठिने कथितम्। तेन समुद्घाट्य तालक (सा) निष्कासिता। (तस्यै) सूर्पकोणके कुल्मापान् दत्त्वा निगडभञ्जनार्थं लोहकारानयनार्थं गतः श्रेष्ठी। म्लानमुखी चन्दना चिन्तयति—अहो कर्मणा गतिरीदृशी। यदि कोऽप्यतिथिः समेति, तदा तस्मै दत्त्वा पारण करवाणि। यावत् तस्थौ तावत् महावीर आजगाम। त च विलोक्य जातानन्दा समुत्थाय प्रोचे—स्वामिन्! भिक्षा गृहाण। भगवता चिन्तितम्—अभिग्रहपूर्तिर्जाता, पर नेत्रयोः (नेत्राभ्यां?) अश्रवो न पतन्ति। देहलीमध्ये पादौ स्तः। न एको बहिरेकोऽन्तः। अतो भगवान् न गृह्णाति। पृष्ठतो वलात् तया दुःखेनाश्रुपातो विहितः। उच्चालतया एक. पादो देहल्याः बहिरेकोऽन्तराजात। भगवता पारण कृत पञ्चदिनोने षण्मासे। पञ्च दिव्यानि जज्ञिरे। वेणीदण्ड. पुनर्नवीनो जातः। निगडे नूपुरे जाते सर्वत्र यशो विस्तृतम्। यत[3]—

"पृथ्वीनाथसुता भुजिष्यचरिता जञ्जीरिता मुण्डिता
क्षुत्क्षामा रुदती विधाय पदयोरन्तर्गता देहलीम्।
कुल्मापान् प्रहरद्वयव्यपगमे सूर्पस्य कोणे स्थितान्
दद्यात् पारणक तदा भगवतः सोऽय महाभिग्रहः ॥ १ ॥"—शार्दूल०

---

१ विचार्यताम्—

"मक्षिका वृश्चिके भग्नाः, क्षये भग्ना भिषग्वराः।
पण्डिता मूर्खके भग्नाः, स्त्रीषु भग्न जगत्त्रयम् ॥ १ ॥

२ तात्पर्यम्—कान्त! मा घटय कुठारं अह तव कुठारिका, दन्तैः काष्ठानि पाटयन्ती जिह्वया कुर्वाणा वृतिम्। कान्तकः वराक किं कुर्यात् यद्गृहे भवति कुनारी ।

३ "दासः प्रेष्य परिस्कन्दो भुजिष्यपरिकर्मिणौ" इति हैम (अभि० का० ३, श्लो० २४)।

सन्मुखमागच्छते मासक्षपणकाय साधवे क्षुधितोऽपि ददौ । अतो दानप्रभावात् सम्पूर्णचन्द्रस्वमसूचितो 'बेनातटे' राजा बभूव । कश्चिज्जटिल एतत्स्वमसूचितोऽपि निष्पुण्यत्वात् घृतगुडमिश्रं मण्डकमेव लभते स, नान्यत् ॥

॥ इति दशमवृत्तस्यार्थः सम्पूर्णः ॥ १० ॥

सूत्रम्—

जैनेन यन्नरकहेतुरपात्रमुक्तं
मुक्तं मुधा तदपरेण कथं श्रितं ही? ।
मद्यादि यत् परिहृतं सुधियाऽथ यज्ञे
पीतं न किं तदपि दुर्धरवाडवेन? ॥ ११ ॥

व्याख्या—जैनेन-जैनगीतार्थेन यत् अपात्रं-कुपात्रं नरकहेतुः उक्तम्, अत एव मुक्तं-त्यक्तम् । ही इति खेदे । अपरेण अन्यतीर्थिना नरेण तद् अपात्रं मुधा-निरर्थकम्, कथं संभावनायाम्, श्रितं-आश्रितम् । अत्र दृष्टान्तमाह—सुधिया-पण्डितजनेन यत् मद्यादि-मदिरादिकं परिहृतं-त्यक्तम्, अथान्वादेशे, दुर्धरवाडवेन-उद्धतविप्रेण यज्ञे तदपि मद्यादिकं न पीतम्? अपि तु पीतम् । उन्मत्ता विप्रा वदन्ति—

"अजं हत्वा सुरां पीत्वा, कृत्वा च पलभक्षणम् ।
हस्तिना ताड्यमानोऽपि, न गच्छेज्जिनमन्दिरे ॥ १ ॥"

अत्र जैन आह—

"अजं हत्वा सुरां पीत्वा, कृत्वा च पलभक्षणम् ।
ब्राह्मणोऽपि गजोद्भ्रान्तो, न प्रवेश्यो जिनालये ॥ १ ॥"

इति । मूढविप्रा अर्थं न जानन्ति, यतः जिनस्य-कृष्णस्य मन्दिरे न गच्छेत्, कृष्णमूर्तेराशातनत्वात् । अतोऽर्हच्चैत्ये तु सर्वथा प्रवेष्टुमयोग्य ईदृक् । जिष्णुनामालिषु "मार्जजिनौ कुमोदकः" इति हैमः (अभि० का० २, श्लो० १३०) ।

अत्रापात्रदाने दृष्टान्तः—

मुखप्रियनाम्ना विप्रेण दासीसुतभीमनामा सूदो रन्धनार्थं रक्षितः । भीमेन प्रोक्तम्-सर्वेषु विप्रेषु भुक्तेषु सत्सु यत् शेषं अन्नादिकं उद्धरितं तत् सर्वं मदीयम् । तेनोक्तम्-एवमस्तु । नित्यशो मुखप्रियेण सहस्रसंख्या विप्राः पोषिताः । अथ भीमेन तेनान्नादिकेन जैनसाधवः पोषिताः । ततो मृत्वा मुखप्रियः भवभ्रमणं कृत्वा सेचनकनामा गजो जातः । भीमस्तु सुरो

गोभद्रो दीक्षा लात्वा देवो जज्ञे। अवधिना ज्ञातभवत्रयसम्बन्धिपुत्रत्वेन स्नेहेन भोगसामग्री पूरिता। क्रमेण शालिभद्रो धन्यकश्च दीक्षा गृहीत्वा 'वैभार'गिरौ अनशनमादाय 'सर्वार्थसिद्ध' गतौ 'महाविदेहे' मुक्तिं गमिष्यतः। इति सम्बन्धः संक्षेपतः। इत्येवं सुपात्रदानतो बहवः सम्बन्धा वाच्याः। सुपात्रदानफलम्। यतः—

"किमप्यतिथिदानस्य, माहात्म्यं सुमहत्तमम्।
यत्राद्यमात्रतः स्वर्गा—पवर्गसुखसङ्गमः॥ १॥"-अनु०

इति पद्मानन्दे। अतिथिलक्षणमाह—

"तिथिपर्वोत्सवाः सर्वे, त्यक्ता येन महात्मना।
अतिथिं तं विजानीयात्, शेषमभ्यागतं विदुः॥ १॥"-अनु०

॥ इति नवमवृत्तस्यार्थः सम्पूर्णः॥ ९॥

* * * *

तथा—

दानं ददौ सुमुनये क्षुधितोऽपि योऽतो
निःस्वोऽपि भूपतिरभूदिह मूलदेवः।
यत् कीचकः श्रयति सार्थकतां नितान्त-
मन्तर्गतस्य मरुतः स किलानुभावः॥ १०॥

व्याख्या—यः क्षुधितोऽपि सुमुनये दानं ददौ इह-लोके अतः-दानपुण्यात् स मूलदेवः निःस्वोऽपि-निर्धनोऽपि भूपतिः अभूत्-बभूव। दृष्टान्तमाह—यत् कारणात् कीचकः नितान्त-अतिशयेन सार्थकता-यथार्थतास्वाभिधेयता श्रयति। "स्वनन् वातात् स कीचकः" इति हैम-(अभि० का० ४, श्लो० २१९) वचनाद् वायुना सच्छिद्रो वंशः शब्दं करोति स कीचक उच्यते। किलेति सत्ये। सः अनुभावः-प्रभावः अन्तर्गतस्य मरुतः-वातस्य वर्तते इति॥

अत्र सम्बन्धः[1]—

कश्चित् मूलदेवाभिधो राजपुत्रः द्यूतव्यसनित्वात् स्थानभ्रष्टः पर्यटन् कस्याश्चित् नगर्यां गतः। परं मूलदेवः सकलकलापात्रम्। तेन तत्र तद्गुणरञ्जितवेश्या तत्सङ्गं न त्यजति। परस्परं भृशं प्रीतिर्जाता। ततो निर्द्धनत्वात् तत्कुट्टिन्याऽचलवणिजा सह कृतोपायेन निष्कासितो मूलदेवोऽटवीमुल्लङ्घ्य कस्मिंश्चिद् ग्रामे भिक्षावृत्त्या कुल्माषान् गृहीत्वा यावद् ग्रामद्वारमागच्छत् तावत्

१ अयं श्लोको योगशास्त्रस्वोपज्ञवृत्ति(प० ५४)-धर्मसङ्ग्रह(प० ९)-श्राद्धप्रतिक्रमणसूत्रवृत्ति(प० १३१)-श्राद्धगुणविवरण(प० ३५)प्रमुखग्रन्थेषु दृश्यते।

छद्मस्थावस्थायामपि, यतः—

"अभिन्नभोक्ता भृशमोतुना च
शुना च भुङ्क्तेऽतिथिसंविभागे ।
एकत्र काकश्वटकेन साक-
माकण्ठमाहारमिहाजहार ॥ १ ॥"—उपजातिः

(इति) पद्मानन्दे ।

"किं स्वर्गेण सदा द्रुमाश्मपशुतो यत्रार्थलाभस्पृहा
किं वा भोगिपुरेण यत्र सततं वाताशनैः स्थीयते[1] ।
किं वा मुक्तिपुरा न यत्र वृषभस्वामी समाराध्यते
मर्त्यत्वं प्रभुरप्ययं भवतु नः सर्वैस्तदेतीहितम् ॥ १ ॥"—शार्दूल०

इति पद्मानन्दकाव्यैकादशे सर्गे ।

तीर्थङ्कराः किं किं हितं न विदधति इति तदुपरि दृष्टान्तमाह—भगवान् मुनिसुव्रतो जिनः केवलज्ञानेन भव्यान् प्रतिबोधयन् निशि 'प्रतिष्ठान'नाम्नि पुरेऽन्यदा समवासार्षीत् । तदा 'भृगुकच्छे' पुरे प्रभाते पूर्वभवमित्रमश्वं हन्यमानं ज्ञात्वा तस्यां निशायामवाचलत् । अन्तराले 'सिद्धि'-पुरे रात्रिमध्यं क्षणं प्रभुर्विशश्राम । ततो रात्रिचारेण षष्टिं योजनान्यतिलङ्घ्य च 'भृगुकच्छे' 'कोरट'नाम्नि वने प्रभाते देवकृतसमवसरणं प्रभुरलञ्चकार । तत्र तुरङ्गमारुह्य जितशत्रुनृप आगतः । प्रभुं नत्वा देशनां शुश्राव । तदनन्तरं जिनमपृच्छत्—अत्र समवसरणे हे भगवन्! के के जीवास्त्वत्कथितं धर्मं प्रापुः? । प्रभुणोक्तम्—एकस्तवाश्वः, परं नापरे । राजाऽऽह—तत् किम्? जिनेनोक्तम्—शृणु । तथाहि—

'चम्पा'यां सुरश्रेष्ठनामाऽहं धराधवोऽभूवम् । तत्र घोटकजीवो मतिसागरनामा मन्त्रिवं बभूव । परं स च मायी मिथ्यात्वी कालान्तरे मृत्वा भवं भ्रान्त्वा 'पद्मिनीखण्ड'पत्तने सागर-दत्ताख्यो वणिग् मिथ्यात्वी बभूव । तत्र जिनधर्मनाम्ना श्रावकेण सार्धं गाढं प्रीतिस्तस्य जाता । एकदा श्रावकेणायं मुनिपार्श्वं नीयते स्म । मुनिना प्रोक्तम्—

"मृण्मयं हैमनं रत्नमयं वा बिम्बमार्हतम् ।
यः कारयेत् कुकर्माणि, स मथ्नाति भवान्तरे ॥ १ ॥"—अनु०

इति श्रुत्वा सागरदत्तेन जैनं सौवर्णं बिम्बं कारापितं, साधुभिः प्रतिष्ठितम् । पूर्वं मिथ्यात्वि-त्वात् नगरबहिः शिवायतनं कृतमस्ति । तत्र शिवायतने पूजकैर्घृतकुम्भेभ्य आकृष्यमाणेभ्यश्चूर्ण्य-माना उपदेहिका आलोक्य स वस्त्रेणापनयत् । तं विलोक्य भृशं ते ताः मर्दयन्ति स्म । रे! त्वं

[1] वातं-पवनं अश्नन्ति-अदन्तीति-वाताशनाः ।

भूत्वा 'राजगृहे' श्रेणिकधारिणीपुत्रो नन्दीषेणनामा जज्ञे। क्रमेण दीक्षितो वीरान्तिके। दशपूर्वधारी कन्दर्पाभिभूतो निकाचितभोगकर्मत्वाद् वेश्यागृहे द्वादश वर्षाणि स्थितः। प्रतिदिन दश दश नरान् प्रतिबोधयन् वीरान्ते दीक्षा ग्राहयन् काल गमयति स्म। द्वादशवर्षान्ते पुनर्दीक्षा गृहीत्वा मुक्तिमगमत्, महानिशीथवचनात्। अन्यत्र देवो दृश्यते। इति पात्रापात्रदानफलम्।

॥ इति एकादशवृत्तार्थः ॥ ११ ॥

✳ ✳ ✳ ✳

अथ पात्रदानप्रसङ्गात् सप्तक्षेत्रीमाह—तत्र प्रथम जिनबिम्ब चाश्रित्याह—

वृत्तम्—

तीर्थङ्कराः सकलदोषविमुक्तदेहा.
स्नेहान्मिथो गलितसिंहगजादिवैराः।
संत्पूजिता विदधतीह हितं न किं किं
चिन्त्यो न हन्त महतां यदि वा प्रभाव. ॥ १२ ॥

व्याख्या—इह–लोके तीर्थङ्कराः सत्–निरन्तर पूजिताः अथवा सम्यक् प्रकारेण पूजिताः सन्तः किं किं हित–वाञ्छित न विदधति? अपि तु सर्व वाञ्छित कुर्वन्त्येव, भक्तानामिति शेष.। कथभूता. तीर्थङ्कराः? 'सकलेति' सकलैः–समस्तैः दोषैः–अन्तरायादिभिः दोषैर्विमुक्त देह येषा ते। पुनः कथभूता तीर्थङ्कराः? स्नेहात् मिथ.–परस्पर गलित–नष्ट सिंहगजादीना वैर येभ्यस्ते। यदि वा हन्तेति निश्चयेन। महता–गरिष्ठाना प्रभाव. अचिन्त्यः–अचिन्तनीयः। यतः

"मैत्रीं प्रमोदा करुणामुदासता
प्रभुस्तथाऽपुष्यदिमा समा यथा।
द्वेषो विषादोऽक्रुपता स्वकान्यता
तेषा द्विषो मीनभिया प्रपेदिरे ॥ १ ॥"–इन्द्रवशा

(इति) पद्मानन्दे।

"सारङ्गी सिंहशाव स्पृशति सुतधिया नन्दिनी व्याघ्रपोत
मार्जारी हसबाल प्रणयपरिवशात् केकिकान्ता भुजङ्गम्।
वैराण्याजन्मजातान्यपि गलितमदा जन्तवोऽन्ये त्यजन्ति
श्रित्वा साम्यैकरूढ प्रशमितकलुष योगिन क्षीणमोहम् ॥ १ ॥"–स्रग्धरा

---

१ 'सत् पूजिता' इत्यपि पदच्छेद समीचीन।
जैन॰ स्तो॰ ७

तस्मिन्नेवावसरे बहुशिष्यसंयुतैः समस्तसङ्घक्रियमाणमहोत्सवैस्तन्मार्गमागच्छद्भिः सकलशास्त्रनिपुणैः क्षमाधराह्वयसूरिभिस्तत्पद्यमाकर्ण्य धिग् मिथ्यामतिं त्वामिति विचिन्त्य प्रोक्तम्—

"भस्त्रा काचन भूरिरन्ध्रविगलत्तत्तन्मलक्लेदिनी
सा संस्कारशतैः क्षणार्धमधुरां बाह्यामुपैति द्युतिम्।
अन्तस्तत्त्वरसोर्मिधौतमतयोऽप्येतां तु कान्ताधियाऽऽ-
श्लिप्यन्ति स्तुवते नमन्ति च पुरः कस्यात्र पूत्कुर्महे?॥ १॥"—शार्दूल०

इति श्रुत्वा विप्रेणोक्तम्—यतिवराः! सुष्ठूक्तं, परं भवतां कोऽपि धर्मो न ज्ञायते। यतः—

"नो वापी नैव कूपो न च वरसरसी नैव गङ्गा न तीर्थं
नो ब्रह्मा नापि विष्णुर्न च दिवसपतिर्नैव शम्भुर्न दुर्गा।
विप्रेभ्यो नैव दानं न च जपनविधिर्नैव होमो हुताशे
रे रे पापण्डमुण्डाः! कथयत भवतां कीदृशो धर्मलाभः?॥ १॥"—स्रग्०

तदा सूरिणा प्रोक्तम्—

"सार्वीयोक्तो[1] न धर्मो निखिलजनहितो नैव देवो जिनेन्द्रो
रागद्वेषैर्विमुक्तो न च [सु]चरणधराः साधवो निःस्पृहास्ते।
शुद्धं दानं न शीलं न च विरतिलवो नार्यभिः(?)प्रोक्तवेदा
रे रे पापण्डविप्राः! कथयत भवतां कीदृशः स्वस्तिधर्मः?॥१॥"—स्रग्०

किं स्नानेनापि नीरे सततनिशिचराः कर्मचण्डालमुख्या
लोभोद्रेकाः कुशास्त्रैर्नरकपुरमहासार्थवाहा जनानाम्।
निस्त्रिंशाः[3] सत्यहीनाः स्मरभरविधुरा ब्रह्मविज्ञानमुक्ता
रे रे पापण्डविप्राः! कथयत भवतां कीदृशः स्वस्तिधर्मः॥ २॥—स्रग्०

परं सूरिभिरुक्तम्—अनया शुष्कवादतया किम्? भो भट्ट! देवस्य परीक्षा कर्तव्या। यतः (लोक०)—

"नेत्रैर्निरीक्ष्य बिलकण्टककीटसर्पान्
सम्यग् यथा व्रजति तत् परिहृत्य सर्वान्।
कुज्ञानकुश्रुतिकुमार्गकुदृष्टिदोषान्
सम्यग् विचारयति कोऽत्र परापवादः?॥ १॥—वसन्त०

रागद्वेषौ विनिर्जित्य, किमरण्ये करिष्यसि?।
अथ नो निर्जितावेतौ, किमरण्ये करिष्यसि?॥ २॥"—अनु०

---

१ सर्वेभ्यो हितः सार्वः, सार्वीयः जिनः। २ 'यज्ञधर्मः' इति ख-पार्श्वस्थपाठः। ३ क्रूराः।

श्वेतपटैः पाषण्डिभिः प्रतारितोऽसि इति वदन्ति स्म । तदा निर्दया एते इति तेन सागरदत्तेन त्यक्ता । अनाप्तसम्यक्त्वात् मृता स चाय तव जात्यश्वोऽजायत । प्राग्जन्मकारितजिनप्रतिमायाः प्रभावात् पुनरेष मम संयोगं धर्मसंयोगं च प्रापत् । इति श्रुत्वा जातजातिस्मृतिः ततोऽश्वः स्वामिनः पार्श्वेऽनशनं कृत्वा 'सहस्रारे' सुरो जातः । अवधिना प्राग्जन्म विज्ञाय सोऽश्वदेवोऽत्रागत्य स्वर्णप्राकारस्थां मुनिसुव्रतप्रतिमां विदधाति स्म । अश्वावबोधाख्यं 'भृगुकच्छ'पुरमभूत् तदा अत्र सवैयो—

[1]जगमतिरथ तुरगमसगमरगमहानिधिकारन जानी
भापे प्रयोजन योजनसाठि निशाये(स)मे आये जो निरम(र्म ?)लनानी
अच्छ मही भृगुकच्छ सुलच्छन पावन कीनी सुधाकिर वानी
ताके नमो मुनिसुव्रतके पद सपदकारन तारन प्रानी ॥ १ ॥

॥ इति कथालेशः सम्पूर्णः ॥

अथ पुनरत्र शुद्धदेवलक्षणशुद्धगुरुशुद्धधर्मदृढरागोपरि दृष्टान्तः—

पूर्वं 'मवन्त्या'नगर्यां शास्त्रप्रिय इति नाम्ना विप्रो धनाढ्यो वसति । तस्य प्रिया गुणवती वर्तते । परं स च कीदृशः ? समस्तवेदपारगामी, शब्दशास्त्रनिपुणमतिः, तत्कालकाव्यकरणात्यन्तरतिः, घटसरस्वतीवत् संस्कृतजल्पनशक्तिः, छन्दोऽलङ्कारादिसकलशास्त्रदृढधृतिः, मिथ्यात्वनासितमतिरस्ति । तत्प्रियाऽपि शब्दशास्त्रादिसंस्कृतजल्पनाद्यैः विदुषी वर्तते । एकदा शास्त्रप्रियः काञ्चिद् रमणीं गच्छन्तीं दृष्ट्वा प्राह—

"वक्त्रं पूर्णशशी सुधाऽधरलता दन्ता मणिश्रेणयः
कान्तिः श्रीर्गमनं गजः परिमलस्ते पारिजातद्रुमाः ।
वाणी कामदुघा कटाक्षलहरी सा कालकूटच्छटा
तत् किं चन्द्रमुखि ! त्वदर्थममरैरामन्थि दुग्धोदधिः ? ॥ १ ॥"—शार्दूल०

"जन्मस्थानं न खलु विमलं वर्णनीयो न वर्णो
दूरे शोभा वपुषि निहिता पङ्कशङ्कां तनोति ।
विश्वप्रार्थ्यः सकलसुरभिद्रव्यदर्पापहारी
नो जानीमः परिमलगुणः कस्तु कस्तूरिकायाः ॥ २ ॥"—मन्दाक्रान्ता

---

१ तात्पर्यम्—

जगन्मतिर्थं तुरङ्गमसङ्गमरङ्गमहानिधिकारणं ज्ञात्वा
प्राप्ते प्रयोजने योजनषष्टिं निशायामेव आगतो यो निर्मलज्ञानी ।
अच्छा मही भृगुकच्छस्य सुलक्षणेन पवित्रीकृता सुधार्द्रवाण्या
तस्य नमत मुनिसुव्रतस्य पादौ सम्पत्कारणं तारणं मानिनः ॥

तन्मन्येऽखिलजन्ममृत्युहरणो देवाधिदेवो जिनो
देवेष्वन्यतरेषु राजति यतो नेदं स्वरूपं क्षितौ ॥ १ ॥–शार्दूल०

यस्यैकत्र तटे नवापि निधयः कल्पद्रुमाः कोणके
स्वर्गक्षोणिरसातलेन्द्रपदवी श्रीश्च प्रदेशे क्वचित् ।
अंसे यस्य वसन्ति दैवतवराः सार्धं महासिद्धिभिः
सद्धर्माख्यनिधिं बुधाः! कुरुत तं किं वः प्रयासैः परैः ? ॥२॥"–शार्दूल०

इति निशम्य विप्रस्य मनो ध्वनितं, ततो जिनसाधुजैनधर्मयोरपि स्वरूपं कथितम् । तदा लघुकर्मत्वात् प्रतिबोधं प्राप्तः परमजैनश्रावको जातो ज्ञातनवतत्त्वः सकलजैनशास्त्रवित् साधुजनसेवाकारकः मिथ्यात्वभ्रान्तिनिवारकः । तद्भार्याऽपि जैनी जाता । एकदा व्याख्याने सूरिमुखात् सौभाग्यपञ्चमीतपस्तः सौभाग्यरोहिणीतपस्तः पतिवल्लभमित्यादितपोमाहात्म्यं श्रुत्वा दम्पतीभ्यां सकलतपांसि कृतानि उद्यापनकादिविधिसहितानि श्री'शत्रुञ्जया'दितीर्थयात्रा नित्यं गृहजिनदेवपूजास्तुतिरित्यादि सुकृतानि साधुभ्यो दानानि कृत्वा परमभोगफलं बबन्ध । तत्रैका प्रातिवेश्मिका वनीनाम्नी परिवसति, धर्मलेशमपि न करोति । दिवाऽनिशमजावत् सर्वभक्षा । तयोस्तपोदानसुकृतानि दृष्ट्वा सा हसति दुर्भगत्वकर्म सा च बध्नाति स्म । ततः कालेन मृत्वा शास्त्रप्रियः 'मथुरायां' श्रेष्ठिचन्दिलस्य धनाढ्यस्य पद्माभार्यायां पुत्रत्वेन समुत्पन्नो भानुनामा बभूव । तस्यामेव नगर्यां गुणवती मृत्वा महर्द्धिककमलाख्यश्रेष्ठिनः सुन्दरीनाम्न्यां भार्यायां पुत्री बभूव । सा च नाम्ना मनोरमा पित्रोरतीव वल्लभा जाता । अथ भानुर्यौवनं प्राप्तः । मनोरमाऽपि यौवनं प्राप्ता । एकदा जिनमन्दिरे समागतौ तौ परस्परविलोकनेन जातजातिस्मरणेन दृष्टपूर्वभवौ जातमिथोऽनुरागौ जातौ । ततः पूर्वध(भ)वज्ञापनार्थं विनोदार्थं च मनोरमा पपाठ—

"कमलदलसुनेत्रो हारविस्तीर्णतोयः
स्तनतटयुगहंसो रोमराजीतरङ्गः ।
चलनगतिगजेन्द्रः शर्वरीपूर्णचन्द्रो
नुरिह जगति सेव्यः कस्य सुस्त्रीतटाकः ? ॥ १ ॥"–मालिनी

इति निशम्य भानुः प्राह—

"विमलगिरिमुखानां निर्मिता येन यात्रा
विशदचरणभृद्भ्यः पुण्यदानं प्रदत्तम् ।
सितकुसुमसुगन्धैश्चार्चितः पूर्वमर्हन्
नुरिह जगति सेव्यस्तस्य सुस्त्रीतटाकः ॥ २ ॥"–मालिनी

---

१ पुरुषस्य ।

भवदीयदेवाः शृङ्गाररौद्ररसतरङ्गिता वर्तन्ते । तेनोक्तम्-कथम् ? । आचार्यैरुक्तम्-शृणु—

"सन्ध्या यत् प्रणिपत्य लोकपुरतो बद्धाञ्जलिर्याचसे
धत्से यच्च परां विलज्ज ! शिरसा तच्चापि सोढं मया ।
श्रीर्जाताऽमृतमन्थने यदि हरेः कस्माद् विषं भक्षितं
मा स्त्रीलम्पट ! मा स्पृशेत्यभिहितो गौर्या हरः पातु वः ॥ १ ॥-शार्दूल०

एकं ध्याननिमीलनान्मुकुलितं चक्षुर्द्वितीयं पुनः
पार्वत्या विपुले नितम्बफलके शृङ्गारभारालसम् ।
अन्यद् दूरविकृष्टचापमदनक्रोधानलोद्दीपितं
शम्भोर्भिन्नरसं समाधिसमये नेत्रत्रयं पातु वः ॥ २ ॥-शार्दूल०

रामो नाम बभूव हुं तदबला सीतेति हुं तां पितु-
र्वाचा पञ्चवटीवने विचरतस्तस्याहरद् रावणः ।
निद्रार्थं जननीकथामिति हरेर्हुङ्कारिणः शृण्वतः
पूर्वं सस्तुरवन्तु कोपकुटिलभ्रूभङ्गुरा दृष्टयः ॥ ३ ॥-शार्दूल०

दर्पणार्पितमालोक्य, मायास्त्रीरूपमात्मनः ।
आत्मन्येवानुरक्तो यः, श्रियं दिशतु केशवः ॥ ४ ॥"

परं भो भट्ट ! भवदीयशास्त्रे कानिचित् सूक्तानि वर्तन्ते तानि जैनवाक्यान्येव । यतः—

"सुनिश्चितं नः परतन्त्रयुक्तिषु
स्फुरन्ति याः काश्चन सूक्तसम्पदः ।
तवैव ताः पूर्वमहार्णवोत्थिताः
जगत्प्रमाणं जिनवाक्यविप्रु(प्रु)षः ॥ १ ॥"—वंशस्थविलम्

—(प्रथमद्वात्रिंशिकायां श्लो० ३०)

इति सिद्धसेनोक्तत्वात् । इत्यादि श्रुत्वा भट्टेनोक्तम्-सत्यं, परं युष्मदीयदेववर्णना क्रियताम् । तदा सूरिराह—

"यद्दृष्टिः करुणातरङ्गलहरी चैतस्य सौम्यं मुखं
आकारः प्रशमाकरः परिकरः शान्तः प्रसन्ना तनुः ।

---

१ पराम्-अपरां, गङ्गा इत्यर्थः । २ दशरथस्य ।

३ सन्तुल्यताम्—

जं दिट्ठी करुणातरंगियपुडा एयस्स सोम्मं मुहं
आयारो पसमायरो परियरो सन्तो पसन्ना तणू ।
तं मन्ने जरजम्ममच्चुहरणो देवाहिदेवो जिणो
देवाणं अवराण दीसइ जओ नेयं सरूवं जए ॥

अकुंपाशांधवीमश्रे–रथुश्वंतिर्मरल्लियान् ।
आंद्यन्ताविह संयोज्य, ते भवन्तु सुखाय ते ॥ ८ ॥–अनु०
संद्योगसंश्लेपविशेपसौख्यं, प्राप्नोति भावी जिनमुख्यभक्तेः ।
धर्मं विना नैव सुखस्य लेश, इतीह मे धर्मधनैरभाणि ॥ ९ ॥–उप०

इति सरससुवाक्यैः कर्णपणैः पवित्रै-
र्निहितहितविचित्रैर्जैनधर्मोघमोक्तैः ।
पतिमुखकमलोत्थैर्या प्रबुद्धाऽस्ति धन्या
श्रयति सुकृतकृत्यं जङ्गमा साऽपि लक्ष्मीः ॥ १० ॥–मालिनी

इति भर्तृवचनानि । मनोरमाऽप्यवसरे भानुं भर्तारं सम्बोधयति । तथाहि—

जीवितेश ! जिनराजपूजनं, प्राणनाथ ! परमेष्ठिकीर्तनम् ।
आर्यपुत्र ! मुनिराजसेवनं, स्वार्न्हृदीश ! शिवसौख्यसाधनम् ॥ १ ॥–रथोद्धता
सेव्यते यदि जिनेन्द्रशासनं, प्राप्यते शिवदरत्नकत्रिकम् ।
अन्यशासनगते च लभ्यते, संसृतिभ्रमणमेव केवलम् ॥ २ ॥–रथो०

यतः—

गंम्यते यदि मृगेन्द्रमण्डलं, लभ्यते करिकपोलमुक्त(मौक्ति)कम् ।
जम्बुकालयगतेऽपि लक्ष्यते, वत्सपुच्छखुरचर्मखण्डितम् ॥ ३ ॥–रथो०
इच्छतीश ! परशासने जनो, ब्रह्म निश्चलमनश्वरं वरम् ।
देवतत्त्वगुरुतत्त्वर्धर्मिता–लक्षणेन गलिते कथं यतः ॥ ४ ॥–रथो०
अविवेकिनि भूपाले, करोत्याशां समृद्धये ।
योजनानां शतं गन्तुं, करोत्याशां स मृद्धये ॥ ५ ॥–अनु०

अन्त्यचरणे मृदः–मृत्तिकायाः हयः–अश्वः । समृद्धय इति स्पष्टम् ।

स्यात्पदाङ्कितसमस्तवस्तुकं, मञ्जुलं जिनमतं नयोज्ज्वलम् ।
गर्वमन्दिरमहं जयाम्ययं, कोऽत्र वक्त्यपि तथोत्तरं यथा ॥ ६ ॥–रथो०
याहि शूकर ! भद्रं ते, ब्रूहि सिंहो मया जितः ।
पण्डिता एव जानन्ति, सिंहशूकरयोर्बलम् ॥ ७ ॥–अनु०

---

१ आद्यान्तपादसम्मीलने 'अरकुन्थुपार्श्वशान्तिधर्मवीरमल्लिश्रेयान्' इति । २ शुभपतेः शुभस्त्रियाः इत्यादियोगः संयोगः, तस्य श्लेषः–सङ्गमः । ३ भावी भवी इति शब्दप्रभेदः, प्राणीत्यर्थः । ४ हृदयेश्वर ! ।
५ सुभाषितरत्नभाण्डागारे (पृ० २४१) तु पाठो यथा—
"गम्यते यदि मृगेन्द्रमन्दिरे लभ्यते करिकपोलमौक्तिकम् ।
जम्बुकालयगतेन लभ्यते वत्सपुच्छखुरचर्मखण्डनम् ॥"
६ 'धर्मता' इति क-पाठः । ७ स्यात्पदमनेकान्तद्योतकं तेन लक्षितं सकलवस्तु ।

ततो द्वावपि गृहं गतौ स्वाभ्यां स्वाभ्या मातरपितराभ्यां ज्ञातवृत्तान्ताभ्या मिथः परिणायितौ द्विदेहावेकजीवाविव बभूवतुः। जातिस्मरणत्वात् पूर्वाभ्यसित काव्यकरणसंस्कृतजल्पनेन मिथो विनोद कुर्वाते स्म। लोके सौभाग्यभाजन जातौ प्रेमरससागरनिमग्नौ, सुसयोगो धर्मेणैव प्राप्यत इत्यागमोक्ति । तयोरवसरे परस्पर प्रेमालापा धर्मयुक्ता एव भवन्ति। तथाहि रात्र्यवसाने भानुः स्वस्त्रीं प्रति प्राह—

"सुकोमले! चन्द्रसमानवक्त्रे!, प्रिये! वदन्ती मधुरा च वाणीम्।
सम्यग् जिनेन्द्रस्मरणाय शीघ्र-मुत्तिष्ठ जैनी रजनी जगाम॥ १ ॥—उपजाति
कुर्वन्ति सत्साधुगणाः स्वकृत्य, पठन्ति शिष्या जिनभाषितानि।
ध्यायन्ति शिष्टाः परमेष्ठिमन्त्र, मा शेष्व बाले! रजनी जगाम॥ २ ॥"—उप०
शुकाः सुपुण्य जिनराजनाम, पठन्ति सत्काञ्चनपञ्जरस्थाः।
भद्रे! तथा स्पर्धितसारिकाऽपि, त्यज प्रमाद रजनी जगाम॥ ३ ॥—उप०
एते पठन्ति कृतिनो वत जैनरक्षा-
मेते पठन्ति जिननिर्मलनामपङ्क्तीः।
एते पठन्ति जिनशाश्वततीर्थमाला
मुत्तिष्ठतां सुनयने! रजनी जगाम॥ ४ ॥—वसन्ततिलका
मार्गे मार्गे देवयोत्कारकामा, यान्त्यायान्ति श्रद्धया श्राद्धमुख्याः।
चैत्ये चैत्ये श्रूयते घण्टघोष', श्रव्यो नव्यो मुञ्च निद्रा महेले!॥ ५ ॥—शालिनी
एते व्रजन्ति हरिणास्तृणभक्षणाय
चूर्णि विधातुमथ यान्ति हि पक्षिणोऽपि।
मार्गस्तथापि सुवहः किल शीतलश्च
शय्या विमुञ्च महिले! रजनी जगाम॥ ६ ॥—वसन्ततिलका
श्रोत्रयोः सुमुखि! ते सुधा वन, नेत्रयोरपि तदेव जीवनम्।
मास एव निवसस्यऽविन्दुना, चन्दनेन परिपूरयान्तरम्॥ ७[1]॥"—रथोद्धता

वनमध्ये चकारपूरणात् वचन, पुनः वनमध्ये दकारपूरणात् वदन, अथ मासे मध्ये नकारपूरणात् मानसे मनसि हे स्त्रि! त्व निवससि। आन्तर चन्दनेन पूरय। कथभूतेन चन्दनेन? अविन्दुना—विन्दुरहितेन। शेष स्पष्टमिति॥ अथवा पाठान्तर श्रोत्रयोर्जिनपते! सुधा वनमित्यादि काव्य शेष तथैव पठनीयम्। हे जिनपते! तव वचन श्रोत्रयो. सुधा नेत्रयोः वदन जीवित। हे जिन! त्व मानसे वससि इत्यस्मिन् पक्षेऽपि सर्व योजनीयमिति॥

---

1 छलने'।

क्रूरस्वभावे! करुणाविहीने!, कठोरवाक्ये! कृपणा धवेऽपि ।
अलक्ष्मिके! क्रोधमुखी विमूढे!, कुरुष्व मे गोमयमानय द्राक् ॥ ३ ॥—उपजातिः

इति निरुत्तरीकृता हरिभर्त्रा । कोऽपि जैनमुनिः पृष्टः । तेन तस्य भार्याया अधर्मकारिण्याः पूर्वभवः कथितः । ततोऽधर्मस्य फलं ज्ञात्वा जैनधर्मिणौ जातौ । तावपि क्रमेण जिनधर्मप्रसादात् गोमतीहरिभट्टौ सुखिनौ बभूवतुरिति ॥

अथो मनोरमा भानुश्च दम्पती अखण्डश्रावकधर्मं प्रपाल्य सुखसमाधिना परमेष्ठिध्यानेन मृत्वा सुधर्मदेवलोके द्वौ देवौ जातौ । ततश्च्युत्वा 'पूर्वमहाविदेहे' स्त्रीभर्तारौ भूत्वा यौवनावस्थायामेव दीक्षां लात्वा मुक्तिं गमिष्यतः । इति मनोरमाभानुकथा सम्पूर्णा । इति द्वादशस्य वृत्तस्यार्थः सम्पूर्णः ॥ १२ ॥

卐 卐 卐 卐

सूत्रम्—

अर्हन्त एव जगदीश्वरतां श्रयन्तः
सर्वातिशायिसुखदा नितरां निषेव्याः ।
हित्वाऽत्र तान् भजति मुक्तिकृते मुधाऽधी-
र्नीलद्रुमाणि विपिनानि न किं हि मानी ? ॥ १३ ॥

व्याख्या—भव्यैः अर्हन्त एव नितराम्—अतिशयेन निषेव्याः—सेवनीयाः । कथंभूता अर्हन्तः ? जगदीश्वरतां श्रयन्तः—त्रिभुवनाधिपत्यं दधतः । पुनः कथं० अर्हन्तः ? सर्वेभ्यः (अतिशायि-) उत्कृष्टं सुखं ददतीति सर्वातिशायिसुखदाः । हि इत्यवधारणे । (अत्र—अस्मिन् जगति) मानी मानः—गर्वः चित्तोन्नतिः सोऽस्यास्तीति मानी—मानयुक्तो नरः मुक्तिकृते—मोक्षकार्याय किं विपिनानि—वनानि मुधा—वृथा न भजति ?—न सेवते ? अपि तु सेवते । वनमध्ये तापसो भवतीत्यर्थः । किं कृत्वा ? तान्—अर्हतः हित्वा—त्यक्त्वा । कथं० मानी ? अधीः—निर्बुद्धिः । कथंभूतानि विपिनानि ? 'नीलद्रुमाणि' नीला द्रुमा—वृक्षा येषु तानि इति । तीर्थङ्करा (एव) अतिशायिसुखदाः । यत उक्तम्—

"क्व पर्वपीयूषकरः[1] क्व तारकाः
क्व वा स्वयम्भूरमणः क्व गोष्पदम् ? ।
वियन्मणिः[2] क्व क्व वियोमणिः[3] स वा
क्व शं प्रभूपासनजं क्व राज्यजम् ? ॥ १ ॥"—वंशस्थम्

राज्यदानावसरे भरतेन प्रोक्तं प्रभुं प्रतीति पद्यानन्दे ।

१ पौर्णमीयचन्द्रः । २ सूर्यः । ३ खद्योतः ।

पण्डित! स्व सदा पाप, संसारपरिवर्धनम् ।
जिनेन्द्रवचने यैस्य, तैस्य जन्म निरर्थकम् ॥ ८ ॥–अनु०

येन प्रुष्टमनोभवेन सहसा ध्वस्तो भवस्य प्रैचः
पीतो येन कठोरकर्मकलभः सिंहत्वमाविभ्रता ।
पाँक येन निराकृत भवशतोपात्त भजे त जिन
हीन पण्डित एव पूरणपटुर्नान्योऽत्र जाल्मो भवेत् ॥ ९ ॥–शार्दूल०

शब्दस्य तुरीये भागे, ज्यान्ते रोजवर्जिते ।
याज यत्नेन दातव्य, कंविभ्यो वेंत्रमिश्रितम् ॥ १० ॥–अनु०

इत्येव मनोरमावचनानि ॥

तौ दम्पती नित्य गुरोर्मुखाद् व्याख्यान शृण्वन्तौ देवपूजा कुर्वन्तौ दानं ददतौ यथाशक्ति प्रत्याख्यान विदधतौ काल गमयत । श्वश्रूश्वशुरयोरतीव वाल्लभ्यभाजन तौ जातौ । क्रमेण मातापितरौ दिव गतौ । गृहस्वामी भानुर्जातः ॥

इतश्च पूर्वप्रातिवेश्मिका धनी नाम्नाऽधार्मिकी सा मृत्वाऽत्रैव नगरे भानोरेव प्रातिवेश्मिक-हरिनाम्नो भट्टस्य गोमती नाम्ना भार्या जाताऽस्ति । यदा परिणीय गृहमानीताऽस्ति तत्प्रभृति गृहलक्ष्मी सर्वा नष्टा । कष्टेन गृहनिर्वाहो वर्तते । तया गोमत्या तयो परस्पर प्रेमालाप श्रुत्वा स्वपतिर्हरिः प्रोक्तः–शृणु, कया रीत्या भानुः स्वस्त्री जागरयतीत्यादिक पश्य । तदा हरिः प्राह—क सा ? क त्वम् ? । यतः शृणु–सा कीदृशी ?—

क्व रत्नकान्तिः क्व च काचकान्ति, क्व देववल्लिः क्व च धैत्तशाखा ।
क्व कामधेनु क्व च सैर्वभक्षा, पुण्येन याऽऽभाति गृहाङ्गणेऽसौ ॥ १ ॥–उपजाति
दानेन लक्ष्मीर्वचसा च वाणी, शीलेन शी(सी)ता गुणरत्नखानिः ।
रूपेण देवेन्द्रसुताऽस्ति सा तु, भाग्येन पूर्वाचरितेन लब्धा ॥ २ ॥–इन्द्रवज्रा

अथ त्व यादृश्यसि तादृशीं त्वा जागरयामि । शृणु—

रे रे प्रिये! पक्वपटोलनेत्रे!, लम्बस्तनी(ने!) निर्जितकाकनादे! ।
यत्पादनिक्षेपगलद्गृहश्री–रुच्छिष्ट दुष्टे! दलनाय गच्छ ॥ १ ॥–इन्द्रवज्रा
रे घोरनिद्रे! कलहप्रसक्ते!, रे प्रेतरूपे! नितरा कुरूपे! ।
रे दुर्भगे! भाग्यविवर्जिते! रे, उच्छिष्ट दुष्टे! सलिलाय गच्छ ॥ २ ॥–इन्द्रवज्रा

---

१ घातय । २ उद्यम कुरु । ३ क्षिप । ४–६ प्रथमध्ये पप्रक्षेपणात् प्रपचः, एव पीत पीडित, पाक पातक इति ज्ञेयम् । ७ दिनस्य । ८ चतुर्थप्रहरे । ९ चन्द्ररहिते अमावासीदिने । १० अन्नम् । ११ यतिभ्य । १२ घृतयुक्तम् । १३ धत्तूरवृक्षशाखा । १४ अजा ।

इति प्रश्ने । दक्षस्य–निपुणस्य नरस्य कर्णिकायाः–कुट्टिन्याः तत्–प्रसिद्धं नटविटसेवितं पदं–स्थानं किमु सुखाय (सम्भवि–) सम्भाव्यते? अपि तु नेति । यतः—

"द्यूतं च मांसं च सुरा च वेश्या, पापर्द्धिचौरीपरदारसेवाः ।
एतानि सप्त व्यसनानि लोके, घोरातिघोरं नरकं व्रज(नय)न्ति ॥ १ ॥"–उपजातिः

अथवा दक्षस्य–निपुणभ्रमरस्य कर्णिकायाः–कमलकोशस्य पदं तत्रैव स्थिरवास्तव्यत्वेन सुखाय न सम्भवि । यतः—

"रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति सुप्रभातं
भास्वानुदेष्यति हसिष्यति पङ्कजश्रीः ।
इत्थं विचिन्तयति कोशगते द्विरेफे
हा हन्त हन्त नलिनीं[1] गज उज्जहार ॥ १ ॥"–वसन्त०

अथवा दक्षस्य–जीवपुद्गलस्वभावज्ञस्य कर्णिकायाः–कर्णभूषणस्य पदं सुखाय न, विद्धत्वहेतुत्वात् । अथवैवं दक्षस्य नरस्य दक्षस्य–द्रुमस्य वा कर्णिकायाः–हस्तिहस्ताग्रस्य पदं–स्थानं न सुखायेति । यतो हस्तितो हस्तसहस्रं दूरतः स्थेयम् । यतः (चाणक्यनीतौ)—

"शकटं पञ्चहस्तेन, दशहस्तेन वाजिनम् ।
गजं हस्तसहस्रेण, देशत्यागेन दुर्जनम् ॥ १ ॥"–अनु०

वृक्षोऽपि गजसङ्गाद् भ(भु)ग्नत्वं यातीति । "कर्णिका कर्णभूषणे । बीजकोशे सरोजस्य करमध्याङ्गुलावपि । कुट्टिन्यां हस्तिहस्ताग्रे" इति हैमः (अनेका० का० ३, श्लो० ६२४–६२५) । "दक्षः प्रजापतौ रुद्रवृषभे कुक्कुटे पटौ । द्रुमे" इति हैमः (अनेका० का० २, श्लो० ५६७) । अत्र दृष्टान्तः—कालिदासो नित्यं वेश्यायां रमते । तस्या मुखं ताम्बूलरक्तं वीक्ष्य (तेन) प्रोक्ता गाथा—

"जीवी[2] सासा हत्थे सासो करेइ गयणअब्भासो ।
अहवा वली(लि)ओ न वली(लि)ओ मुहवन्नं कवण सइहल्ली! ॥ १ ॥"–आर्या

वेश्यया प्रोक्तम्–हे हला! गृह्यतां हन्यतामयम् । तेनोक्तम्–कोऽपराधः? । तयोक्तम्—गाथामिमां भोजाग्रे श्रावयित्वा लक्षद्रव्यं लास्यामि । कविनोक्तम्–नित्यं नवीनां कृत्वा तुभ्यमर्पया(यिष्या)मि । मां निजापवरके जीवन्तं रक्ष । नित्यं लक्षां[3] लाहि । तयोक्तम्–एवमस्तु । सा तथैव करोति । कतिचिद् दिनानि नीत्वा कविना तस्यैका गाथा दत्ता । यतः—

---

१ 'मूलतः कमलिनीं' इति सुभाषितरत्नभाण्डागारे (पृ० २३२) ।

२ छाया—

जीवे श्वासः हस्तयोः सु-आसः करोति गमनाभ्यासः ।
अथवा वलितो (जीवः) न वलितो मुखवर्णः कथं सखे! ॥

३ लक्षशब्दः स्त्रीक्लीबलिङ्ग.

अथ जिनान् मुक्त्वा वनानि भजति तदुपरि दृष्टान्तमाह—

भरतचक्रिपुत्रो मरीचिर्दीक्षां पालयितुमसमर्थः। ततस्त्यक्तजैनवेषः त्रिदण्डी क्षुरमुण्डः शिखाधारी शिरसि धृतमयूरच्छत्रः कृतकषायवस्त्रः सोपानत् स्थूलप्राणातिपातविरतिर्वृषभजिनेन सह विजहार। जनो विसदृशं वेषं तस्य दृष्ट्वा धर्मं पप्रच्छ तदा शुद्धं धर्ममुदित्वा प्रभुपार्श्वे मोचयति। तस्य एकदा रोगोत्पत्तिः, परं न केनापि साधुना तस्य सेवा कृता। गते रोगे चिन्तितं तेन—यदि कोऽपि शिष्यो मिलति तदा वरम्। एकदा कपिलनामा राजपुत्रो दूरभव्यः समवसरणमाजगाम। ऋषभस्वामिना प्रोक्तो धर्मः कपिलाय नारुचत् यथा सूर्योदयो घूकाय सुखाय न स्यात्। ततो निर्गत्य यतिभ्यो विलक्षणवेषं मरीचिं लक्षयित्वा धर्मान्तरशुश्रूषया स राजपुत्रो धर्मं तं पप्रच्छ। ततो मरीचिरूचे—अत्र धर्मो नास्ति, चेद् धर्मेच्छुः तर्हि भगवत्समीपं गच्छ। ततः पुनरागत्य प्रभुमुखाद् धर्मस्तथैव तेन श्रुतः, परं चक्रवाकाय चन्द्र इव तस्मै स धर्मो नारुचत्। भूयो मरीचिं समेत्य सोऽवदत्—किं भवतः कीदृशोऽपि धर्मो नास्ति? किं धर्मोज्झितं व्रतं स्यात्? इति श्रुत्वा मरीचिरचिन्तयत्—कोऽप्यहो मम सदृशोऽयम्, सदृग्योगश्चिरादभूत्, मम निष्प्रतिचारकस्य प्रतिचार एष भविष्यति इति। तदा मरीचिना प्रोक्तम्—अत्रापि धर्मोऽस्ति तत्रापि धर्मोऽस्ति, "कविला इहापि धम्म" इत्यागमवचनात्। तेन वचसा सागरकोटाकोटीभवभ्रमणं समुपार्जितम्। ततः कपिलो दीक्षितः। ततः प्रभृति जनः परिव्राजकतां भेजे। कपिलदर्शनं जातम्। इति कपिलकथानकं समाप्तं पद्मानन्दे। इति त्रयोदशवृत्तस्यार्थः ॥ १३ ॥

* * * *

यतम्—

हे भव्य! हेयमहितं कथितं कुदेव-
सम्पूजनं सुमतिनाऽत्र गरोपमानम्।
दुःखाप्तिहेतुरतुलं किमु तत् सुखाय
दक्षस्य सम्भवि पदं ननु कर्णिकायाः? ॥ १४ ॥

व्याख्या—अत्र-अस्मिन् लोके 'सुमतिना' सुष्ठु-शोभमाना मतिः-ज्ञानं यस्य स तेन सुज्ञानयुक्तपुरुषेण कुदेवसम्पूजनं-हरिहरादीनां सम्पूजनं हेयं-त्यजनीयं कथितं-उक्तम्। किंविशिष्टं कुदेव०? अहितं-अनिष्टकारकम्। अत एव पुनः किं० कु०? गरोपमानं-विषसमानम्। पुनः किं० कु०? अतुलं-अमेयम्। दुःखाप्तिहेतुः-दुःखाप्तिकारणम्। हेतुशब्द आनिष्टलिङ्गः। ननु

१ कचित्! दृश्यते भव। २ 'दृश्यति दृश्यपि' इति पाठः सुबोधिकादिषु।

गेंण क्षपकश्रेण्यारूढेन अन्तकृत्केवलिना भूयते स्मेति। एकदा समवसरणे वीरस्य कपटाशातनां कुर्वता सेडकदेवेन प्रभुप्रभृतीनां जातानि क्षुतानि निशम्य मर-जीवेत्यादिविषमकथनेन परीक्षितः श्रेणिकः क्रोधातुरः सन् नदीतटे पुनः परीक्षितः। यतः प्रबोधचिन्तामणौ—

"नायं हित्वा क्रमं नायं, नायसोनायमम्बुनि।
झपाकर्षम्मुर्षिं वीक्ष्य, नायं सद्भावतश्च्युतः॥ १॥"—अनु०

जिनधर्मोपरि दृढमतिं ज्ञात्वाऽसौ द्वौ गोलकौ समर्पयित्वा (समर्प्य) तिरोभूयते स। तेन भग्नौ गोलकौ, (ततः) हारः कुण्डले च निर्गतानि श्रीजिनभक्तितः। श्रेणिकोऽग्रे पद्मनाभनामा प्रथमतीर्थङ्करो भविष्यतीति कथानकलेशः। पञ्चदशवृत्तार्थः सम्पूर्णः॥ १५॥

* * * *

सूत्रम्—

शय्यम्भवः शमधनोक्तिविचारदक्षः
खड्गेन याज्ञिकजने हनने हठोत्थः।
तत्त्वस्य रूपकथने द्रुतजातशान्ति-
र्यद् विग्रहं प्रशमयन्ति महानुभावाः॥ १६॥

व्याख्या—शय्यम्भवो नाम्ना भट्टः तत्त्वस्य कथने सति द्रुतजातशान्तिः शीघ्रं विगलितक्रोधत्वात् उपशमयुक्तो बभूव। कथंभूतः शय्यम्भवः? 'शमधनोक्तिविचारदक्षः' शमो धनं ययोस्तौ शमधनौ साधू द्वौ तयोः उक्तिः—वचनं तस्य विचारे दक्षः—निपुणः। यतः "अहो कष्टमहो कष्टं, तत्त्वं न ज्ञायते परं" अहो कष्टमित्याद्युक्तिविचारे दक्षः। पुनः कथं० श०? खड्गेन याज्ञिकजने—यज्ञोपाध्यायविषये हनने—मारणनिमित्तम्, निमित्तार्थे सप्तमी, हठोत्थः—हठात् उत्थितः। यत्—यस्मात् कारणात् महानुभावाः विग्रहं—कलहं शमयन्ति—दूरीकुर्वन्ति। रहस्यं कथानकादवसेयम्। तथाहि—

श्रीजम्बूस्वामिपदाम्बुजप्रभापतिः प्रभवप्रभुरस्ति। यतः—

"प्रभवोऽपि प्रभुर्जीया—चौर्येण हरता धनम्।
लेभेऽनर्घ्यांचौर्यहरं, रत्नत्रयं तदद्भुतम्॥ १॥"—अनु०

अन्यदा श्रीप्रभवस्वामिना गणे सङ्घे चोपयोगो दत्तः। तत्र तथाविधयोग्यशिष्यादर्शने परतीर्थिषु तदुपयोगे शय्यम्भवं भट्टं यजन्तं 'राजगृहे' ददर्श सः। तत्र गत्वा साधुभ्यां "अहो कष्टमहो कष्टं, तत्त्वं न ज्ञायते परम्" इति वचः श्रावितः। ततस्तेन खड्गं निष्काश्य तत्त्वं हे याज्ञिक!

---

१ छिक्काः। २ नये भवं नायम्। ३ नीत्वा। ४ आनायस्तु मत्स्यजालम्। ५ झपः—मत्स्यः। ६ 'मुनिं' इति ख-पाठः।

"गाहा हुई अणाहा गाहा सर्गे(ग्गे)ण पाडीया।
थाहा गईउ गाहा नरिंदो रडावण आवहे गाहा ॥१॥

सा गाथा भोजपण्डितैर्विभावितार्था। नृपेण वेश्यातो मोचापितः कालिदास इति लेशतः कथा॥

अथ च चण्डप्रद्योतनस्य श्रावकीभूतया वेश्ययाऽभयकुमारोऽपि 'उज्जयिनीं' नीयते स्म। कूलवालुको मुनिर्वेश्यया (मार्गधिकानाम्न्या) कुणिकसत्कया पातितो व्रतात्। पुनः धम्मिल्ल-कृतपुण्याद्या अवकरे क्षिप्ताः। तथा च कयाचित् कुट्टिन्या निजगृहबहिः सुप्तः पथिकः क्षत्रियः कश्चित् सधन इति ज्ञात्वा मारणार्थं विषचूर्णभृतनालिका तस्य पुंता(?)न्वः क्षिप्ता। यावत् (सा) मुखवायुना फूत्का दवाति तावत् तस्य पुण्यप्राग्भारात् प्रोद्भूतप्रभूतपायुवायुप्रेरितनालिकाविष-चूर्णपूर्णमुखतालुरन्ध्रा सा मृतेति। अतोऽपि कुदेवपूजनं दुष्टम्॥ इति चतुर्दशवृत्तस्यार्थः ॥१४॥

* * * *

सूत्रम्—

श्रीश्रेणिकादिनृपवद् बहवो भवेयुः
जीवा जिना जिनपभक्तिभरेण भव्या!।
सच्चूर्णपूर्णविभवेन भृता भव(ज)न्ते
चामीकरत्वमचिरादिव धातुभेदाः॥ १५॥

व्याख्या—श्रीश्रेणिकेति। हे भव्याः! श्रीश्रेणिकनृपवद् बहवो जीवा जिनाः—तीर्थङ्करा भवेयुः। केन? जिनपभक्तिभरेण—जिनपतिसेवासमूहेन। उपलक्षणत्वात् विंशतिस्थानकासेवने-नापि। के इव? धातुभेदाः—उपलभेदा इव। यथा धातुभेदा अचिरात्—तत्कालं चामीकरत्वं भव(ज)न्ते—प्राप्नुवन्ति। भूङ् प्राप्तौ सौत्रो धातुः। कथंभूता धातु०? सच्चूर्णपूर्णविभवेन भृता—मि-श्रिताः—एकीकृताः, सतां—सिद्धानां यत् चूर्णं तस्य यो विभवः—शक्ति' तेनेति। यथा कालिका-(चा)र्येण गर्दभिल्लोच्छेदार्थं समानीयमानशाकिराजकटके पथि क्षीणशम्बले वासचूर्णेन मृत्ति-केष्टकानीमाडकः स्वर्णमयः कृत इति॥

अथ श्रीश्रेणिक' क्षायिकसम्यक्त्वधारी नित्यं स्वर्णमययवमालिकया प्रतिमां पूजयति स्म। यतो मेतार्यमुनिना कलादगृहगतेन गलितजवमालिकक्रौञ्चोपरि कृपाश्रितेन स्वर्णकारकृतोपस-

---

१ एतत्स्थाने प्रतिभातीयं गाथा—
गाहा हुइ अणाहा, गाहासग्गेण पडियग्गाहा।
गाहामइभोगाहा नरिंद! रडाण आवहे गाहा॥
[गाथा जाताऽनाथा गाथासर्गेण पण्डितग्राह्या।
अगाधमत्यवगाह्या नरेन्द्र! रण्डाभ्य आयाति गाथा॥]
२ 'मुखान्त' इति क-पाठ। ३ अपानम्। ४ कलाद—सुवर्णकार।

विप्रतार्य आर्यदेशमागत आर्द्रकुमारः। प्रतिमामभयाय सम्प्रेष्य सप्तक्षेत्रे धनं दत्त्वा मुनिलिङ्गं गृहीतवान्। भोगकर्मास्ति इति खस्थया देवतया निषिद्धोऽपि शुद्धो यतिः प्रत्येकबुद्धो जातः॥

एकदा विहरन् 'वसन्त'पुरे देवदत्तश्रेष्ठिधनवतीभार्याङ्गजा श्रीमती नाम्नी सा च पूर्वभवबन्धुमतीजीव इति यत्रास्ति तन्नगरदेवकुले प्रतिमया स्थितः। बालाभिः समं रममाणया श्रीमत्या वृतः साधुः, देव्या रत्नवृष्टिः कृता। तस्मात् नष्टो मुनिः। भूपेन सा रत्नवृष्टिः श्रीमत्यै दत्ता। पितुराज्ञां गृहीत्वा दानशालायां स्थिता। कतिचिद्दिने दिङ्मूढं तं मुनिं तत्रागतं वस्त्राञ्चलेन जग्राह। भूपेन पौरजनैश्च हठात् तया समं परिणायितः सः। सुते द्वादशवर्षप्रमाणवयसि जाते तेनोक्तम्—प्रव्रजिष्याम्यहमधुनेति। तदा तर्कुमादाय कर्तितुमुपविष्टा। पुत्रेणोक्तम्—किमिदं कर्म निर्मासि मातर्निर्धनोचितम्?। तयोक्तम्—तव पिता व्रतं लाति। तेन मन्मनाक्षरेण सूत्रतन्तुभिर्बद्धो जनकः। पुत्रस्नेहात् सूत्रतन्तुमितद्वादशवर्षाणि गृहे स्थितः। ततो दीक्षां लात्वाऽयं व्यहरत्। भूपभीतास्ते पञ्चशतसुभटास्तत्रायाताश्चौरवृत्तयो मिलिताः अस्य मुनेः। अथ तान् प्रव्रज्य तैः सह वीरं नन्तुं 'राजगृहं' प्रतिचचाल स आर्द्रकमुनिः। अन्तराले मङ्खलीपुत्रो मिलित एकान्तनियतिवादी

[3]"कालो सहाव नियई पुव्वकयं पुरिसकारणे पंच।
समवाए सम्मत्तं एगंते होइ मिच्छत्तं॥ १॥"–(उपदेशपदे)

इत्यादिना निरुत्तरीकृतो मुनिना। ततोऽग्रे तापसाश्रमं गतः। ततो हस्तिभक्षकतापसैः शृङ्खलाबद्धहस्ती मुनिदर्शनात् त्रुटितबन्धनो मुनिं नत्वा वनं ययौ।

"पृष्टाश्च ते वदन्ति स्म, दन्तिक्षणन(भक्षण?)कारणम्[4]।
रक्षार्थमन्यजीवाना–मेको हस्ती निहन्यते॥ १॥"–अनु०

तापसानपि प्रतिबोध्य वीरजिनान्ते प्रैषीत् मुनिः। वीरेण दीक्षितास्ते आर्द्रकमुनिमाहात्म्यं श्रुत्वा श्रेणिकोऽभयेन सह तत्रागत्य नत्वा आर्द्रकसाधुमवादीत्—महच्चित्रं मेऽस्ति हस्तिमोक्षणात्। ऋषिणोक्तम्–किं चित्रमेतत्? मम तन्तुपाशविमोक्षणं तु चित्रं, तत्स्वरूपं राज्ञे निवेदितं, (तत्) श्रुत्वा सर्वे लोका विस्मिताः। पुनः ऋषिर्जगौ—हे अभयकुमार! त्वयाऽहं समुद्धृतः। ततो मुनी 'राजगृहे' वीरं नत्वा तत्सेवया निरतीचारं व्रतं प्रपाल्य शिवं ययौ। इति आर्द्रककुमारकथालेशः। इति सप्तदशवृत्तार्थः सम्पूर्णः॥ १७॥

* * * *

---

१ आकाशस्थितया। २ 'साधु २' इति क–पाठः।

३ छाया—

कालः स्वभावो नियतिः पूर्वकृतं पुरुषकारणं पञ्च।
समवाये सम्यक्त्वं एकान्ते भवति मिथ्यात्वम्॥

४ हननहेतुम्।

त्व कथयेत्युक्ते तेन चिन्तित 'शिरच्छेदे तत्त्व वाच्य'मित्युक्तः याज्ञिकेन यज्ञकीलकाधस्तात् श्रीशान्तिनाथप्रतिमा दर्शिता। ता च दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः शय्यम्भवो दीक्षा जग्राह। क्रमेण प्रभवः शय्यम्भच स्वपट्टे सस्थाप्य स्वर्ग प्राप। शय्यम्भवसूरिः मुक्तया सगर्भया निजभार्यया प्रसूतमनकनामपुत्रहिताय श्रीदशवैकालिक कृतवान्। स्वर्ग गतः। जिनबिम्बतो बोध प्राप्तवान्। इति सम्पूर्णः कथालेशः। षोडशवृत्तसार्थः सम्पूर्णः ॥ १६ ॥

* * * *

सूत्रम्—

अर्चा समीक्ष्य सुतरामभयेन मुक्तां
मिथ्यात्वमाशु यदनार्यजनोऽप्यमुञ्चत्।
आर्यस्तदादरभर कुलजस्ततो नो
किं ना मनोविषविकारमपाकरोति? ॥ १७ ॥

व्याख्या—यतो हेतोः अनार्यजनोऽपि आशु-शीघ्र मिथ्यात्व अमुञ्चत्। किं कृत्वा? सुतरा -अतिशयेन अभयेन मुक्ता-प्रहिता अर्चा-जिनप्रतिमा समीक्ष्य। "अर्चा पूजा प्रतिमाऽपि च" इति हैमः (अनेका० का० २, श्लो० ७०) ततो हेतोः आर्यः-अर्यजः नृशब्दस्य ना-नरः किं मनोविषविकार नो अपाकरोति? अपि तु निराकरोति। मनसः-चित्तस्य विषमिव विकार मिथ्यात्वमिति। कथ० ना-नरः? कुलजः। पुनः कथ० ना? 'तदादरभरः' तस्या-अर्चाया आदरभरो यस्य सः, तत्सेवातत्पर इति। कः? आर्द्रकुमारः। तथाहि—

'आर्द्रक'देशे 'आर्द्रक'पुरे आर्द्रकभूपतिः। तस्य आर्द्रिका प्रिया। तयोरार्द्रकुमारनामा पुत्रोऽस्ति। जनकेन श्रेणिकाय प्राभृत मुक्त तदाऽनेनाभयकुमाराय प्राभृत रत्नवस्त्रादिक प्रीतिं दधता पूर्वमदृष्टायाश्रुताय चापि। यत.—

"यदिन्दोरन्वेति व्यसनमुदय वा निधिरपा-
मुपाधिस्तत्राय जयति जनिकर्तुः प्रकृतिता।
अय क. सम्बन्धो यदनुहरते तस्य कुमुद
विशुद्धा' शुद्धाना श्रुतमनभिसन्धिप्रणयिनः ॥ १ ॥"—शिखरिणी

ततोऽभयेन मुक्ता प्रतिमा दृष्ट्वा जातजातिस्मृति'-पूर्वभवे सामायिकनामा कुटुम्बी साधु', स्त्री बन्धुमती साध्वी। सोऽस्या कामातुरो जातः। तदा व्रतभङ्गभयाद् सा (अनशनेन) मृतेति। तदनु सामायिकसाधुरप्यनशनेन मृत। ततो द्वावपि देवत्व प्राप्ताविति। पितृमुक्तभटपञ्चशतीं

१ 'प्राप्त' इति ख-पाठ। २ कष्ट क्षयरूपम्। ३ उदय वृद्धिरूपम्। ४ कतृपदम्।

श्रद्धालुर्दशमं बहिर्जिनगृहात् प्राप्तस्ततो द्वादशं
मध्ये पाक्षिकमीक्षिते जिनपतौ मासोपवासं फलम् ॥ १ ॥–शार्दूल०

सयं पमज्जणे पुन्नं, सहस्सं च विलेवणे ।
सयसहस्सं मालाए, अणंतं गीयवाइए ॥ २ ॥–अनु०

पूजाकोटिसमं स्तोत्रं, स्तोत्रकोटिसमो जपः ।
जपकोटिसमं ध्यानं, ध्यानकोटिसमो लयः ॥ ३ ॥"–अनु०

इत्यादि ॥

अथात्र विशेषज्ञापनार्थं प्रथमं पाशचन्द्रमतं लिख्यते–यदिन्द्राभिषेककारणे सुपर्वाणोऽहमहमिकयौदारिकजलपुष्पसिद्धार्थादीनि गृह्णन्ति जिनपूजां तु न तेनोपचारेण कुर्वन्तीति सुरपुष्पेषु त्रसासम्भवोऽम्लानत्वं च हेतुश्चेद्धिंसापरिहार एवायं धर्माभ्युदयाय प्रगल्भते । समवसरणे च वैक्रियाण्येव पुष्पाणि देवाः प्रभोरग्रे [2]देशनोर्व्यां विकिरन्ति । मण्यादिरचनाऽप्यचित्तैव, उक्तं च राजप्रश्नीयोपाङ्गे—'पुप्फवद्दलयं विउव्वंती'त्यादि नवकमलरचनाऽप्यचित्तैव ज्ञेयेति । एतन्मतमसत् । यतः—पुष्पवर्दलविकुर्वणमपि विकिरणमात्रसम्पादनार्थं अधोवृन्तजलस्थलजपुष्पविकिरणस्यैव पाठसिद्धत्वात् न पूजाङ्गे सचित्तशङ्का तद्दृष्टान्ते नानेया प्रतिमाशतकवृत्तौ द्वानवतितमकाव्यादिवृत्तौ श्रीयशोविजयोपाध्याया इति । अथ पद्मानन्दकाव्येऽप्यमरचन्द्रकवय आहुः, यतः—

"प्रासुकजानुमितानि, स्थलजलभवपञ्चवर्णसुरभीणि ।
व्यकिरन् व्यन्तरदेवा, न्यकृतवृन्तानि तत्र कुसुमानि ॥ १ ॥"–गीतिः

अत्र प्रासुकशब्देन द्वीन्द्रियादित्रसजीवरहितानि निरवद्यानि करटनादिदोषवर्जितानि पुष्पाणि, नहि पुनरचित्तानीत्येवं भावनीयम् । प्रथमं अत्र श्लोकेऽपि स्थलजलभवकुसुमानां पाठसिद्धत्वात् इति चतुर्दशसर्गे विलोकनीयम् । पुनर्निस्तुषं दर्शयति । "तथा आयोजनभूमिकुसुमवर्षविषये कृपार्द्रीकृतचेतसः केचन प्रेरयन्ति–ननु विकचकान्तकुसुमप्रचयनिचितायां समवसरणभुवि जीवदयारसिकान्तःकरणानां श्रमणानां कथमवस्थानगमनादिकं कर्तुं युज्यते, जीवविघातहेतुत्वादिति ? । तत्र केचिदुत्तरयन्ति–तानि कुसुमानि सचित्तान्येव न भवन्ति, विकुर्वणयैव देवैस्तेषां विहितत्वादिति । एतच्चायुक्तम् । यतो न तत्र विकुर्वितान्येव पुष्पाणि भवन्ति, जलजस्थलजानामपि कुसुमानां सम्भवात्, न चैतदनार्षम्—

---

१ छाया—

शतं प्रमार्जने पुण्यं, सहस्रं च विलेपने ।
शतसहस्रं मालायां, अनन्तं गीतवादने ॥

२ समवसरणभूमिकायाम् । ३ पुष्पवर्दलं विकुर्वन्ति । ४ 'विपर्ययकृपा०' इति क-पाठः । ५ उत्तरं कुर्वन्ति ।

सूत्रम्—

सावद्यजोऽपि निरवद्यफलानुबन्धा-
दर्चाविधि सुमभरेण वरः पुरोगः।
साध्योऽपि शब्दनिपुणै किमु सिंहशब्दो
नो गृह्यते विविध! वर्णविपर्ययेण? ॥ १८ ॥

व्याख्या—अर्चाविधिः—पूजाविधिः सावद्यजः—सदोषजातोऽपि स्वरूपहिंसात्वात् सुमभरेण—पुष्पप्रकरेण पुरोग'—सर्वानुष्ठानस्य अग्रेसरः वर.—श्रेष्ठो वर्तते। कस्मात्? निरवद्यफलानुबन्धात्—निष्पापफलपरम्परात्वे'। दृष्टान्तमाह—विशिष्टा विधा—अनुष्ठानक्रिया यस्य स. तस्य सम्बोधने हे विविध! (शब्द)निपुणैः—वैयाकरणैः वर्णविपर्ययेण साध्योऽपि सिंहशब्दः पुरोग' जिनादिशब्दस्य अग्रगतः वर —श्रेष्ठः किमु नो गृह्यते? अपि तु गृह्यत एव। कथ० सिंहशब्दः? सावद्यजोऽपि, हिनस्तीति निरुक्तिवशात्, यथा जिनसिंहः अत्र निरवद्यफलानुबन्धात्—श्रेष्ठवाचित्वात्। यतो हेमसूरयो ब्रुवन्ति—"स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुङ्गवर्षभकुञ्जराः। सिंहशार्दूलनागाद्याः" इत्यादि (अभिधानचिन्तामणेः) षष्ठकाण्डे (श्लो० ७६) जिनसिंहः मुनिव्याघ्रः प्रशस्यार्थप्रकाशक इति। अत्र विरताविरताना श्रावकाणामपेक्षया "भावत्थवाओ दव्वत्थओ बहुगुणो" जिनपूजाफल दानादिकसमानमित्यादि वक्तव्यता महानिशीथतृतीयाध्ययनतो ज्ञेया। वज्रा(सावद्या)चार्यः पञ्चशतमितान् शिष्यान् प्रति चन्द्रप्रभतीर्थयात्रा कारयिष्याम्यहमिति "जेइवि जिणालय तहवि सावज्जमिण" इति सावद्याचार्यकथायामिति, सर्णमय जिनायतनमित्यादि सर्वत्र महानिशीथ.। एव द्रौपदी ज्ञाताया (अ० १६, सू० ११९), अम्बरपरिव्राजक औपपातिके (सू० ४०), जङ्घाचारणविद्याचारणौ भगवत्या (श० २०, उ० ९), चैत्यभक्तिर्दशमाङ्गे, सम्यग्भावितप्रतिमाभक्तिः व्यवहारसूत्रे इत्येव सर्वैरानन्दादिभिः श्रावकैः प्रतिमा पूजिताऽस्ति। तत्फल च—

"यास्यामीति जिनालय स लभते ध्यायश्चतुर्थं फल
षष्ठ चोत्थित उत्थितोऽष्टममथो गन्तु प्रवृत्तोऽध्वनि।

---

१ छाया—
भावस्तवाद् द्रव्यस्तवो बहुगुण।

२ छाया—
यद्यपि जिनालय (मन्दिर) तथापि सावद्यमिदम्।

३ 'उपपातिकायां' इति ख-पाठ। ४ प्रश्नव्याकरणे संवरद्वारे।

५ सन्तुल्यता यदुक्त श्रावकाचारे—
"यास्यामीति हृदि ध्याय-श्चतुर्थफलमश्नुते।
उत्थितो लभते षष्ठ, त्वष्टम पथि च व्रजन् ॥ १ ॥
दृष्टे चैत्ये दशम, द्वारि द्वादशम लभेत।
मध्ये पक्षोपवासस्य, मास स्याच्च जिनार्चया ॥ २ ॥"

चूडामणिः महान् देव ईश्वरो वर्तते, यदि स्नात्वा शुचिर्भूत्वा आशातनां मुक्त्वा सेव्यते तदाऽतुलमनोवाञ्छितं भवति। तेनोक्तम्—एवं करिष्यामि, परं सर्वे देवाः सस्त्रीकाः सायुधा अन्यत्र विलोक्यन्ते, मम देवोऽयं तद्विपरीत इति हीनत्वं दृश्यते। ततोऽन्यया ढेलडिकया उद्वाह्यते तदा वरम्। यतः—

"अपत्या१ऽन(न्य?)ङ्गशुश्रूषा २, भोगः ३ स्वजनगौरवम् ४।
गृहकर्मप्रयोगश्च ५, स्त्रीवल्ल्यां फलपञ्चकम् ॥ १ ॥"—अनु०

अस्मदादिवत्। तदा मुनिना चिन्तितम्, यतः—

"श्यामश्वेतारुणाङ्गा जलधरणिधरोत्फुल्लपङ्केरुहस्था
[1]मो-मा-सावित्र्युपेता [2]रथचरणपिनाकोग्रहुङ्कारशस्त्राः।
देवा द्वित्र्यष्टनेत्रा जगदवनसमुच्छेदनोत्पत्तिदक्षाः
प्रीता वः पान्तु नित्यं हरि-हर-विधयस्ताक्ष्र्यगोहंसपत्राः ॥१॥"—स्रग्धरा

इति। जिनस्तुतयः—

"प्रशमरसनिमग्नं दृष्टियुग्मं प्रसन्नं
वदनकमलमङ्कः कामिनीसङ्गशून्यः।
करयुगमपि धत्ते शस्त्रसम्बन्धवन्ध्यं
तदसि जगति देवो वीतरागस्त्वमेव ॥ १ ॥"—मालिनी

परं मूर्खस्त्वनुकूलवृत्त्या ग्राह्यते इति विचार्य मुनिना प्रोक्तम्—हे कार्पुक! अस्य द्वे स्त्रियौ स्तः। के ते? एका राजीमती, अपरा केवलज्ञानलक्ष्मीः। कुत्र ते स्तः? राजीमती त्वधुना [5]निर्वाणनगरे [6]सुस्थितपितृगृहेऽत्यन्तसुखिनी स्थिताऽस्ति। अपरा त्वस्य समीपे प्रच्छन्ना वर्तते, यथा महादेवस्य पार्वती प्रत्यक्षा, गङ्गा तु न। यतः—

"[7]પાર્વતીનઇ ઇશિ કલહ લગ્ગો રતિકારણ,
જટામુગટમાંહિં ગંગગૌરી અર્ધાંગનિવારણ,
પ્રગટ કરઇ નારદ તામ ઉમયા કોપીજ્જઇ,
રે ભરડા ભગવાન! વયણ તવ કવણ પતીજ્જઇ,
શિવસ્યું શક્તિ રુસી રહી હર મનાવા ટલવલઇ,
શશીસહીત ઇશ પાએ પડઇ, તામ ચન્દને ઉર મિલઇ ॥૧॥"

—१ पानीय–पर्वत–विकसितपद्मस्थायिनः। २ लक्ष्मी-पार्वती-सावित्रीसमेताः। ३ चक्र-धनुष्योग्रहुङ्कारायुधाः। ४ गरुड-वृषभ–हंसवाहनाः। ५ मोक्षपुरि। ६ सुस्थितः–सिद्धः–परमेश्वरः स एव जनकः तस्य गेहे।

७ पर्यम्–

ईशेन सह कलहो लग्नः (जातः) रतिकारणं जटामुकुटे गङ्गागौरीं अर्धाङ्गनिवारणार्थं प्रकटयति नारदः।

२ सप्यति—हे भरटक! भगवन्! वचनं तव केन प्रतीत्यते?। शिवेन शक्तिः (उमा) रुष्टा जाता। हरो कुर्वन्ति। ४ वरयति, शशिसहित ईशः (पार्वत्याः) पादे पतति तदा चन्दनं उरश्च मिलति।

[1]"निंटष्ठाइ सुरभि, जलथलय दिवकुसुमनीहारिं ।
पय(इ)रिंति समतेण, दसद्धवण्ण कुसुमवास(वुट्टिं ?) ॥ १ ॥"—आर्या

(इ)ति सिद्धान्तवचनात् । एव श्रुत्वाऽपरे संहृदयमन्या[2] उत्तरयन्ति—यत्र यतिनस्तिष्ठन्ति, न तत्र देशे देवा॰ पुष्पाणि किरन्तीति । एतदप्युत्तराभासम् । न खलु तपोधनैः काष्ठीभूतावस्थामालम्ब्य तत्रैव देशेऽवश्य स्थातव्य, प्रयोजने गमनागमनादेरपि तत्र सम्भवादिति । तस्मान्निखिलगीतार्थ-सम्मतमिदमुत्तरमत्र दीयते । यथैकयोजनमात्राया समवसरणधरणावपरिमितसुरासुरादिलोकसम-र्देऽपि न परस्परमाबाधा काचित् तथा तेषामाजानुप्रमाणक्षिप्तानाममन्दमकरन्दसम्पत्सम्पादिता-नन्दमन्दारमुचु(मच)कुन्दकुमुदकमलदलमुकुलमालतीविकचविचकिलप्रमुखकुसुमसमूहानामप्युपरि सचरिष्णौ स्थास्नौ च मुनिनिकरे विविधजननिचये च न काचिदाबाधा, प्रत्युत सुधारससिच्य-मानानामिव बहुतरः समुल्लासस्तेषामापनिपद्यते[3], अचिन्तनीयनिरुपमतीर्थकरप्रभावोज्जृम्भमाणप्र-सादादेवेति" प्रवचनसारोद्धार(द्वा० ३९)वृत्तौ श्रीसिद्धसेनसूरिविरचिताया लिखितम् । इति चर्चा सम्पूर्णा ॥

अथात्र द्रव्यस्तवोपरि दृष्टान्तः—'मरुस्थल्या' 'धूलिया'ऽभिधाने ग्रामे एकः शकडनामा कौटु-म्बिको वसति स । स प्रावृषि हल वाहयति तदा 'ढेलड'नामतस्तत्क्षेत्रात् जिनबिम्ब प्रकटित दृष्ट्वा तेन मूर्खशेखरेण चिन्तितम्—किमय शिशुक्रीडनको ढेलडकः ? पर नवीनो दृश्यते, तेन मदीय-ग्रामे किञ्चिदेव स्थान नास्ति, ततोऽयमेव ढेलडकदेवोऽस्तु इति कृत्वा तत्र समीपस्थजीर्णशून्यलघु-देवकुलिकाया स्थापित' । यदा हलिको भुङ्क्ते तदा पूर्व त निमन्त्रयते । कतिपुचित् दिनेषु गच्छत्सु कश्चित् साधुर्मार्गवशात् तत्क्षेत्रतरुच्छायामासीनः तदा हलिना नमा[4] हा इति प्रत्युक्ते मुनिना धर्म-लाभोऽभाणि । हली तु भोजनार्थमुपविष्टः । पुत्रेण ढेलडकदेवमानाय्य वक्ति स—भो ढेलडक ! देव ! करा थाहरी सेव[5] ।

[6]"घाटी पी(खी)च सालणो, वीच(इ) रच्छा(ब्बा) ग्रास
घइसा डासि आरोगो, थाहरो स्वर्गनिवास"

इत्युक्त्वा भोजन कृतवान् । यतिना प्रोक्तम्—किमिदम् ? । तेनोक्तम्—क्षेत्रात् प्रकटितो ढेलडकोऽय देवः । मुनिना चिन्तितम्—अहो ! अय जडबुद्धि' । असौ सर्वथा सत्य कथ्यते तदा अय न मन्यते, यतो मूढ' शनै' शनैर्मार्गमायाति । ततो मुनिर्हलिनमाह—हे हलिन् ! मया विज्ञातोऽय देवः, शृणु—त्रिभुवनभूषण 'यादव'वशशिरोरत्न शङ्खलाञ्छन' ब्रह्मचारि-

---

१ छाया—

धृत्तस्थायिनीं सुरभि जलस्थलजाना दि यकुसुम(गन्ध)निर्हारिणीम् ।
प्रकिरन्ति समन्ततो दशार्धवर्णा कुसुमवृष्टिम् ॥

२ आत्मान सहृदय-पण्डित मन्यन्ते ते, पण्डिताभिमानिन । ३ अतिशयेन भवति । ४ 'नमाम्यहम्' इति तात्पर्यम् । ५ तात्पर्यम्—कुव तव सेवाम् ।

६ तात्पर्यम्—

घाटी-पीच-सालणो (इति मारवाडीनाम्नो भोज्यपदार्थान्) मध्ये रब्बां (राब इति गूर्जरे) त्रासे (पात्र-विशेषे) घइसा (घेंस इति गूर्जरे) तक्र (च) सुहृदय, तव स्वर्गे निवास ।

अतो मुनिः प्राह–हे हलिन्! निष्कलङ्कोऽयं ढेलडकदेवो जिनो वीतरागः सदा त्वया एकाग्रमनसा सेवनीयः जलादिपूजया, युगन्धर्यादिधान्यकणाः शुद्धा अग्रे मोच्याः। त्रिसन्ध्यं यो(?)-त्करणं कर्तव्यम्। ततो मुनिवचसा तेन नित्यमेवं कर्तव्यमित्यभिग्रहो गृहीतः। मुनिस्त्वन्यत्र विजहार। अथो हली प्रभुसेवनमेवं कुर्वाण एकदा राजदेयभागदेयार्थं रुद्धः। एकविंशतिर्दिवसा जाताः। सेवां विना जलमपि तेन न गृहीतम्। ततो ग्रामाधीशेन मुक्तः। द्वाविंशतितमे दिवसे तृद्-क्षुधातुरोऽपि श्रद्धाभक्तिवशतः प्रथमं प्रभुसेवनार्थं प्रभुसमीपमागतः। तस्मिन्नेवावसरेऽधिष्ठायि-कयाऽम्बिकया तद्भक्तिशक्तिं विलोक्य जिनबिम्बं नवीनघुसृणविलेपनपुष्पभूषणालङ्कृतं कृतम्। ततः स कृषीवलस्तद् बिम्बं तथाविधं दृष्ट्वाऽनुभूतपूर्वमिति चिन्त्यमानो जातजातिस्मृतिः दृष्टभवत्रयः (जातः), तद्यथा—पूर्वं 'भवन्त्यां' पुर्यां दयालाभिधो धनी जैनः श्रावको नित्यं जिनपूजां करोति साधून् प्रतिलाभयति। शुद्धाहारेण कालान्तरे निष्कषायगुरोः समीपे दीक्षां गृहीत्वा सिद्धान्तमधीत्य प्रान्ते चारित्रं विराध्य मृत्वा ज्योतिष्कसुरो भूत्वा च्युतोऽत्र कौटुम्बिको जातोऽहम्। अहो! कर्मणां गतिः। ततो जिनस्वरूपं ध्यायन् क्षपकश्रेणिमारूढः केवलज्ञानं प्राप। सन्निहितदेवैः कृतकनककमलारूढो भव्येभ्यो देशनां ददौ। तत्रान्यत्र च बहून् भव्यजीवान् प्रतिबोध्य शिवं ययाविति द्रव्यस्तवाधिकारे सगड(शकड?)कथानकं समाप्तम्। इत्यष्टादश-वृत्तार्थः॥ १८॥

⁂ ⁂ ⁂ ⁂

सूत्रम्—

> नित्यं प्रसन्नवदनां महितां सुजैनीं
>   द्रव्यैः शुभै रुचिल! कल्पलतोपमानाम्।
> यः सेवते न मलिनो ह्यधनो भवेत् स
>   किं वा[1] विबोधमुपयाति न जीवलोकः?॥ १९॥

व्याख्या—हे 'रुचिल!' रुचिं–धर्माभिलापं लाति–गृह्णाति इति हे धर्माभिलाषिन्! यः प्राणी नित्यं सुजैनीं–व्यङ्गादिदोषरहितां शुभजिनप्रतिमां द्रव्यैः–चन्दनादिभिः महितां–पूजितां सेवते–ध्यानाश्रयं करोति। कथंभूतैः द्रव्यैः? 'शुभैः' निर्दूषणघुसृणपुष्पादिभिः। कथंभूतां सुजैनीम्? प्रसन्नवदनां–हसन्मुखपङ्कजाम्। पुनः कथं० सुजैनीं? कल्पलतोपमानां–सेवकानां मनोवाञ्छितदाने कल्पवृक्षसमानाम्। हि इति निश्चितं स जीवलोकः–स संसारी प्राणी मलिनो न भवेत्, अधनो न भवेत्। वा–अथवा स जीवलोकः विबोधं किं न उपयाति? अपि तु प्रतिबोधं प्राप्नोत्येव। अथ प्रतिलोमार्थमाह—यः जीवलोकः सुजैनीं न सेवते स जीवलोको मलिनः–सपापो भवेत्

१ 'वाऽविबोधं' इत्यर्थान्तरे।

इति । हे हलिन् ! पुनरस्य सृष्टिः द्वादशाङ्गी वर्तते । गणेश्वरा गणाः चतुर्विधसङ्घश्च वर्तते । खन्ति-अज्जव,[1] इत्यादिकाः[2] दश पुत्रा वर्तन्ते, पर स्कन्द-गणेशवत् कदाचिदपि परस्पर कलह न कुर्वन्ति । यदाह—

"हे [3]हेरम्ब ! किमम्ब ! रोदिपि चिर ? कर्णा लुठत्यंग्निभूः
कि ते स्कन्द ! विचेष्टित ? मम पुरा सङ्ख्या कृता चक्षुपाम् ।
नैतत् तेऽप्युचित गजास्य ! चरित, नासा मिमीतेऽम्ब ! मे
मा मा मेति सुतावुदीर्य हसती पायाच्चिर पार्वती ॥ १ ॥"–शार्दूल०

"પાર્વતી કહઇ છઇ–હે હેરમ્બ !–હે ગણેશ ! તુ કા રૂઇ છઇ ? માઈ ! સ્કન્દ માહારા કાનને ફડક્ડાવઇ છઇ । પાર્વતી કહઇ–રે સ્કન્દ ! એ ચેષ્ટા સ્યુ કરઇ છઈ ? તિહારે સ્કન્દ કહઇ છઇ–માહરી આંખી પુહિલી ઇણિ કિમ ગણી ? પુન પાર્વતી કહઇ છઇ–હે ગજાસ્ય ! તુઝને આવિ ગણવી નહી તિહારે ગણેશ કહઇ છઇ–માહરી શૂંડી ઇણિ કિમ માપી ? તિહારે પાર્વતી કહઇ–મા મા મા ઇમ બેટાને હસતી થકી વારઇ છઇ (તે) તુમનેં રાખુ ઇતિ ।

अथ हे हालिक ! अस्य अष्ट प्रवचनमातरो वर्तन्ते । पुनर्दया पुत्री सर्वजीवहितकारिणी वर्तते । पुनः धुंर्-काम काला अरयो वर्तन्ते । पुनरस्य सर्वातिशायिनी ऋद्धिर्वर्तते । पुनः अमृता-स्वाददायिनी शुद्धा गजभिक्षा वर्तते, न पुनर्दुष्पूरोदरा भिक्षा पार्वतीपतिवत् । यदाह—

"कृष्णात् प्रार्थय मेदिनीं धनपतेर्बीज बलाल्लाङ्गल
'कीनाशान्महिप वृपोऽस्ति भवतः शूंल त्रिशूलादपि ।
शक्ताऽह तव भक्तपानकरणे स्कन्दश्च गोरक्षणे
दग्धाऽह हर ! भिक्षया कुरु कृपि गौर्या गिरः पान्तु वः ॥ १ ॥"–शार्दूल०

इति । ईशेन प्रोक्तम्–हे पण्मुख ! त्व पृथग् भूत्वा स्वय स्वोदरपूर्ति येन केनोपायेन कुरु । अह तु तव जनन्या अगजाया. वृहदुदरकन्दराया निर्वाह कष्टेन करिष्यामि । यतः स्वस्त्रीत्यजन लोके निन्द्यमस्ति । अतोऽन्योपायमलभमानः कुमारो ब्रह्मचारी जात इति[11] प्रबोधचिन्तामणौ (अ० ५, श्लो०) अपरश्चाय देवो जन्मजरादिविमुक्तः, अपरो न, यतः—

"ब्रह्मा येन कुलालवन्नियमितो ब्रह्माण्डभाण्डोदरे
विष्णुर्येन दशावतारगहने क्षिप्तो महासङ्कटे ।
[13]शम्भुर्येन कपालपाणिपुटके भिक्षाटन कारितः
सूर्यो भ्राम्यति नित्यमेव गगने तस्मै नमः कर्मणे ॥ १ ॥"–शार्दूल०

---

१ क्षान्त्यार्जवेत्यादिक । २ क्षमा–मार्दवा ऽऽर्जव–शौच सत्य–सयम–तपश्चर्या–त्यागा–ऽकिञ्चनत्व–ब्रह्मचर्याणि । ३ गणेश ! । ४ कार्तिकेय । ५ एतत्तात्पर्य तु उपरितनपद्यगतम् । ६ शरीरक दपयसि । ७ द्विचत्वारिंशद् दोषवर्जिता । ८ कुबेरात् । ९ बलात्सामात् हलम् । १० यमात् । ११ 'फाल' इति पाठ प्रबोधचिन्तामणौ (अ० ५, श्लो० २३९) । १२ अय तु भावार्थ प्रबोध० (अ० ५, श्लो० २४०–२४४) । १३ मदर्पिथी भर्तृहरिकृते नीतिशतके (श्लो० ९२) ॥ 'रुद्रो येन सेवित ' इति पाठ ।

अथ पुष्पशुद्धिः—

"नैकं पुष्पं द्विधा कुर्यान्—न छिन्द्यात् कलिकामपि ।
पत्रपङ्कजभेदेन, हत्यावत् पातकं भवेत् ॥ १ ॥—अनु०
हस्तात् प्रस्खलितं पुष्पं, लग्नं पादेऽथवा भुवि ।
शीर्षोपरिगतं यच्च, तत्पूजार्हं न कर्हिचित् ॥ २ ॥—अनु०
स्पृष्टं नीचजनै[1]र्दुष्टं, कीटैः कुवसनैर्धृतम् ।
निर्गन्धमुग्रगन्धं वा, तत् त्याज्यं कुसुमं समम् ॥ ३ ॥"—अनु०

अथात्र सर्वशुद्ध्यर्थं पूजाष्टकमाह—

"भृङ्गारानीतनीरेण, संस्नाप्याङ्गं जिनेशितुः ।
रुक्षीकृत्य सुवस्त्रेण, पूजां कुर्यात् ततोऽष्टधा ॥ १ ॥—अनु०
[2]सच्चन्दनेन [3]घनसारविमिश्रितेन
कस्तूरिकाद्रवयुतेन मनोहरेण ।
रागादिदोषरहितं महितं सुरेन्द्रैः
श्रीमज्जिनं त्रिजगतीपतिमर्चयामि ॥ २ ॥ चन्दनम् ॥
जाती—जपा[4]—बकुल—चम्पक—पाटलाद्यै-
र्मन्दार—कुन्द—शतपत्र—वरारविन्दैः ।
संसारनाशकरणं करुणाप्रधानं
पुष्पैः परैरपि जिनेन्द्रमहं यजामि ॥ ३ ॥ पुष्पम् ॥
कृष्णागुरुप्ररचितं [5]सितया समेतं
कर्पूरपूरसहितं विहितं सुयत्नात् ।
धूपं जिनेन्द्रपुरतो गुरुतोपतोऽहं
भक्त्यै क्षिपामि निजदुष्कृतनाशनाय ॥ ४ ॥ धूपः ॥

काष्ठपाषाणनिष्पन्नं, संस्कारार्हं पुनर्नहि ।
यच्च वर्षशतातीतं, यच्च स्थापितमुत्तमैः ॥ ६ ॥
तद् व्यङ्गमपि पूज्यं स्याद्, बिम्बं तन्निष्फलं नहि ।
तच्च धार्यं परं चैत्ये, गेहे पूज्यं न पण्डितैः ॥ ७ ॥—चतुर्भिः कलापकम्
प्रतिष्ठिते पुनर्बिम्बे, संस्कारः स्यान्न कर्हिचित् ।
संस्कारे च कृते कार्या, प्रतिष्ठा तादृशी पुनः ॥ ८ ॥"

यदुक्तम्—"संस्कृते तुलिते चैव, दुष्टस्पृष्टे परीक्षिते ।
हृते बिम्बे च लिङ्गे च, प्रतिष्ठा पुनरेव हि ॥ ९ ॥"

१ 'जनार्दष्टं' इति ख-पार्श्वस्थपाठः । २ अतः परं सर्वाणि पद्यानि वसन्ततिलकाच्छन्दसि वर्तन्ते ।
३ कर्पूरयुक्तेन । ४ जासूदः । ५ शर्करया ।

अधनो-निर्धनो भवेत् । वा-पुनः स' अविनोध-अज्ञान किं न (उप)याति ? अपि तु प्राप्नोत्येव इति । सुप्रतिमामिति कोऽर्थः ? तदाह—

'ગૃહસ્થૈ નિજ ઘરેં એક અગુલથી માડીનેં ૧૨ બાર અગુલ તાઇ પ્રતિમા ઘરે પૂજવી તદુ-પરાંતિ ચૈત્યે પૂજાઇ અનેં ચૈત્યેં બારાગુલથી લઘુ ન પૂજાઇ લોહ-પાષાણ-કાષ્ઠ-માટી-દાંત-વલાંકિત-ગોછાણ એતલાની પ્રતિમા ઘરે ન પૂજીઇ પુન વિખણ્ડિત વાકા પરિકર રહિત પ્રમાણ થકી અધિક તથા હીન વિષમાગ અપ્રતિષ્ઠિત દુષ્ટ મલિન વ્યગ એહવા બિંબ ઘરે ન પૂજીઇ, ચૈત્યેં પૂજાઇ પુન વલી ધાતુલેપ્યમય બિંબ વ્યગ હુઇ તો ફિરી સમરાઇ, પણી તેહવી ફિરી પ્રતિષ્ઠા કર્યા વિના પૂજાઇ નહી પુન વલી કાષ્ઠ પાષાણની પ્રતિમા વ્યગ થઇ હુઇ ફિરી સમરાવવી નહી પુનર્વિશેષ-જે બિંબ મહાપુરુષે થાપ્યુ હુઇ અનેં જે શત વર્ષ ઉપરાત કાળનુ હુઇ તે વ્યગ થયુ હુઇ તો ચૈત્યેં પૂજાઇ, પણિ ઘરે નહી પૂજઇ પુનર્વિશેષ-સસ્કાર સમરાવવઇ પ્રમુખ દુષ્ટ મ્લેચ્છ માતગાદિકને ફરસવઇ તોલવઇ પરીક્ષા કરવઇ ચૌરા-દિકનેં હરવઇ ફિરી બિંબ પ્રતિષ્ઠા પામઇ । इति निम्बशुद्धि' ॥ आचारदिनकरे (१४२ तमे पत्राङ्के) श्लोकाः सन्ति ॥

---

१ 'आप्नोत्येव' इति क-पाठ ।

२ तात्पर्यम्—

गृहस्थो निजगृहे एकाङ्गुलमिता पृथ्वा द्वादशाङ्गुलमितान्ता प्रतिमा पूजयेत् । ततोऽधिकाङ्गुलमिता चैत्ये पूजयेत्, द्वादशाङ्गुलेभ्यो लघु न पूजयेत् । लोह-पाषाण-काष्ठ-मृत्तिका-दन्त-वलाङ्कित(द्रव्यविशेष)--गोमयैतावतां प्रतिमा गृहे न पूजयेत् । पुनर्विखण्डित वक्र परिकररहित प्रमाणतोऽधिक न्यून विषमाङ्ग अप्रतिष्ठित दुष्ट मलिन (वा) व्यङ्ग बिम्ब गृहे न पूजयेत्, चैत्ये पूजयेत् । पुनर्धातुलेप्यमये बिम्बे व्यङ्गे सति समीकुर्यात्, परन्तु तत् पुन प्रतिष्ठामन्तरेण न पूजयेत्, पुन काष्ठपाषाणप्रतिमाया व्यङ्गायां सत्यां सा पुनर्न समीकार्या । पुनर्विशेष —यद् बिम्ब महापुरुषै स्थापित वर्षशताधिकालिक सत् व्यङ्ग यदि भवति तर्हि तच्चैत्ये पूजयेत्, पर गृहे न पूजयेत् । पुनर्विशेष -संस्कार समीकरणादिकर्मणि म्लेच्छ मातङ्गादिस्पर्शे तोलने परीक्षाकरणे चौराद्यपहारे च बिम्ब पुन प्रतिष्ठामर्हति ॥

३ ते च यथा—

विषमैरङ्गुलैर्गेहे , कार्यं बिम्बं न तत्समे ।
द्वादशाङ्गुलतो हीन, बिम्बं चैत्ये न धारयेत् ॥ १ ॥
ततस्त्वधिकमागारे, सुधाकाङ्क्षी न पूजयेत् ।
लोहाश्मकाष्ठमृद्दन्त-चित्रगोविट्मयानि च ॥ २ ॥
बिम्बानि कुशलाकाङ्क्षी, न गृहे पूजयेत् क्वचित् ।
खण्डिताङ्गानि वक्राणि, परिवारोज्झितानि च ॥ ३ ॥
प्रमाणाधिकहीनानि, विषमाङ्गस्थितीनि च ।
अप्रतिष्ठानि दुष्टानि, बिम्बानि मलिनानि च ॥ ४ ॥
चैत्ये गृहे न धार्याणि, बिम्बानि सुविचक्षणैः ।
धातुलेप्यमय सर्व, व्यङ्ग संस्कारमर्हति ॥ ५ ॥

स्फुरदगुरुसुमालीसारमोद्दारसाराः
कृतजिनवरपूजा देवरूपा महेभ्याः ॥ १ ॥–मालिनी

स्पृशति तिलकशून्यं नैव लक्ष्मीर्ललाटं
मृतसुकृतमिव श्रीः शौचसंस्कारहीनम् ।
अकलितभजनानां वल्कलान्येव वस्त्रा-
ण्यपि च शिरसि शुक्लं छत्रमप्युग्रभारः ॥ २ ॥"–मालिनी

इति प्रतिमाशतकवृत्तौ । स्थापनाभक्तितो दमयन्त्या कष्टं निवारितम् । लोकेऽपि (एक)-लव्यनाम्ना वनेचरेण कृता मृण्मयी द्रोणाचार्यमूर्तिः सम्यक् सेविता च धनुर्विद्यासिद्धिकरी जाता ।

इति एकोनविंशतितमवृत्तसार्थः ॥ १९ ॥

* * * *

अथ चैत्यमाश्रित्याह—

सूत्रम्—

जैनालया निजयशोनिचया इवैते
यैः सम्प्रतिप्रतिमराजगणैः सिताभाः ।
उच्चैः कृताः शुचिरुचेऽद्भुतमत्र तैश्च
गच्छन्ति नूनमध एव हि बन्धनानि ॥ २० ॥

व्याख्या—हे 'शुचिरुचे!' शुचिः–निर्मला रुचिः–धर्मेच्छा यस्य स तस्य सम्बोधने । जिनस्य इमे जैनाः, जैनाश्च ते आलयाश्च जैनालयाः यैः सम्प्रतिप्रतिमराजगणैः सम्प्रतिनाम्ना भूपेन प्रतिमैः–सदृशैः च तैः राजगणैः—कुमारपालादिनृपसमूहैः उच्चैः कृताः अत्र कारणे कार्योपचारात् कारिता इत्यर्थः । कथंभूता जैनालयाः? सिताभाः–सुधाभिः श्वेतकान्तयः । उत्प्रेक्ष्यते—एते निजयशोनिचयाः–मूर्तिमत्स्वकीयकीर्तिपुञ्जाः नूनं–निश्चितं अत्र एतत् अद्भुतं–आश्चर्यं वर्तते । हि–यस्मात् कारणात् तैः राजगणैः बन्धनानि–कर्मबन्धनानि अध एव गच्छन्ति । शत्रन्तं पदम् । एवंविधानि कृतानि । अत्र कर्मोक्तिः अर्थवशाद् विभक्तिविपरिणामः । यत्र गृहाद्यारम्भाः क्रियन्ते तत्र उच्चैः उच्चैः काष्ठडागलकबन्धाः क्रियन्ते कारुकैस्तत्र स्थित्वा उपरितनं कार्यं क्रियते । अत्र तु विपरीतम् । अत आश्चर्यम् । तेषां पापबन्धास्त्रुटिता इत्यर्थः । अत्र चशब्दात् तैः जिनालयैः कृत्वा कर्मबन्धनानि अध एव गच्छन्ति–प्रयान्ति । अत्र कर्तृक्तिः । प्राणिनामिति शेष इत्यपि शब्दार्थः । यतः—

---

१ कुसुमश्रेणी ।

ज्ञानं च दर्शनमथो चरणं विचिन्त्य
पुञ्जत्रयं च पुरतः प्रविधाय भक्त्या ।
चोक्षाक्षतैः कणगणैरपरैरपीह
श्रीमन्तमादिपुरुष जिनमर्चयामि ॥ ५ ॥ अक्षताः ॥

सन्नालिकेर-पनसा-ऽमलबीजपूर-
जम्बीर-पूग-सहकारमुखैः फलैस्तैः ।
स्वर्गाद्यनल्पफलदः परमप्रमोदाद्
देवाधिदेवमसमप्रशम महामि ॥ ६ ॥ फलम् ॥

सन्मोदकैर्वटक-मण्डक-शालि-दालि-
मुख्यैरसल्यरसशालिभिरत्र भोज्यैः ।
क्षुत्तृड्व्यथाविरहित स्वहिताय नित्य
तीर्थाधिराजमहमादरतो यजामि ॥ ७ ॥ भोज्यम् ॥

विध्या(ध्मा ?)तपापपटलस्य सदोदितस्य
विश्वावलोकनकलाकलितस्य भक्त्या ।
उद्द्योतयामि पुरतो जिननायकस्य
दीप तमःप्रशमनाय शमाम्बुराशेः ॥ ८ ॥ दीपः ॥

तीर्थोदकैर्धुतमलैरमलस्वभाव
शश्वन्नदी नद-सरोवर-सागरोत्थैः ।
दुर्वारमार मद-मोहमहाहिताक्ष्य
ससारतापशमनाय जिन यजामि ॥ ९ ॥ जलम् ॥

पूजाष्टकश्रु(स्तु ?)तिमिमामसमामधीत्य
योऽनेन चारुविधिना वितनोति पूजाम् ।
भुक्त्वा नरामरसुखान्यविखण्डिताङ्ग
धन्यः स वासमचिराल्लभते शिवेऽपि ॥ १० ॥"

इति श्रावकाचारात् पूजाष्टक लिखितम् ॥

अथ जिनभक्तिकारकाणा सुकृतचिह्नानि दर्शयति—

"तिलकयुतललाटभ्राजमाना' स्वभाग्या-
ङ्कुरमिव समुदी(?)त दर्शयन्ते जनानाम् ।

हितशिक्षां अङ्गीकुरुत । यतः भव्याः सत्-निरन्तरं सम्यक् प्रकारं वा तत् चैत्यं प्रविलोक्य तरसा-वेगेनापि अजरामरत्वं-अक्षयपदत्वं व्रजन्ति-गच्छन्ति ।

[1]હિ(હ?)વઈ ઇહાં આસ્તિકનાં લક્ષણ કહીઇ છે—

"अत्थि जिओ १ तह निच्चो २ कत्ता ३ भुत्ता स पुण्णपावाणं ४ ।
अत्थि धुवं निव्वाणं ५ तस्सोवाओ अ छट्ठाणा ६ ॥ १ ॥"

જીવ છે ૧. તે જીવ નિત્ય છે ૨. તે જીવ સ્વપુણ્ય પાપનો કર્તા છઇ ૩. તે જીવ આપણા પુણ્ય પાપનો ભોક્તા છે ૪. અસ્તિ-છે ધ્રુવ-નિશ્ચય મોક્ષ ૫. તેહ મોક્ષનો ઉપાય પણિ નિશ્ચય છે ૬. છટ્ઠાણું સમકિતના એહ થકી વિપરીત તે મિથ્યાત્વી તિહાં પ્રથમ નાસ્તિકવાદી. यतः ચોપાઈ—

[2]સમકિત થાનકથી વિપરીત, મિથ્યાવાદી અતિ અવિનીત
તેહના ભાવ સવે જૂજૂઆ, જિહાં જોઈજઇ તિહાં ઊંડા કૂઆ. ૧
પહિલો [ના] નાસ્તિક ભાષૈ શૂન્ય, જીવ શરીર થકી નહી ભિન્ન
મદ્ય અંગથી મદિરા જેમ, પંચભૂતથી ચેતન તેમ. ૨
માંષણથી ધૃત તિલથી તેલ, અગનિ અરણથી તરુથી વેલ
જિમ પડિયાર (?) થકી તરવારી, અલગો તો દાખ્યો ઇણિ વારી. ૩
જિમ જલથી પંપોટાં થાય, ઊફણતાં તે માંહિ સમાય
થૂભાદિક જિમ થિતિપરિણામ, તિમ ચેતન તનુગુણવિશ્રામ. ૪

---

१ तात्पर्यम्—

अधुनाऽत्रास्तिकस्य लक्षणानि कथ्यन्ते—

अस्ति जीवः तथा नित्यः कर्ता भोक्ता स पुण्यपापानाम् ।
अस्ति ध्रुवं निर्वाणं तस्योपायश्च षट् स्थानानि ॥

२ तात्पर्यम्—

सम्यक्त्वस्थानकाद् विपरीतो मिथ्यावादी अत्यविनीतः ।
तस्य भावाः सर्वे भिन्ना यत्रालोक्यन्ते तत्रागाधाः कूपाः ॥ १ ॥
प्रथमतो नास्तिको भाषते शून्यः जीवो शरीराद् न भिन्नः ।
मद्याङ्गात् मदिरा यथा पञ्चभूतेभ्यः चेतना तथा ॥ २ ॥
नवनीताद् घृतं तिलात् तैलं अग्निः अरणेः तरोः वल्ली ।
यथा प्रतिहारात् (?) तरवारिः भिन्नो दर्शितोऽस्यां वेलायाम् ॥ ३ ॥
यथा जलाद् बुद्बुदाः भवन्ति शान्तत्वे तस्मिन् विलीयन्ते ।
स्तूपादिः यथा स्थितिपरिणामः तथा चेतनः तनुगुणविश्रामकः ॥ ४ ॥

"यो जैनमन्दिरमुदारविशुद्धबुद्धि-
दौर्निष्टकोपलवणैः कुरुते स्वशक्त्या ।
रत्नांशुकर्बुरमनिन्द्यमधूसमेत-
माप्नोति कल्पभवनं भुवने स धन्यः ॥ १ ॥—वसन्त०

जिनभवनं जिनबिम्बं, जिनपूजां जिनमतं च यः कुर्यात् ।
तस्य नरामरशिवसुख-फलानि करपल्लवस्थानि ॥ २ ॥—आर्या

सन्मृत्तिकामलशिलातलरूप्यदारु-
सौवर्णरत्नमणिचन्दनचारु बिम्बम् ।
कुर्वन्ति जैनमिह ये स्वधनानुरूपं
ते प्राप्नुवन्ति नृसुरेषु महासुखानि ॥ ३ ॥—वसन्त०

मट्टीमयं च बिंबं, तिणकट्ठीरेहिं कारए भवणं ।
कासस्स य कुसुमेहिं, पूइज्जंतं करे सुचं ॥ ४ ॥"—आर्या

इति निशीतिसप्तदशार्थः ॥ २० ॥

* * * *

मूलम्—

हे आस्तिकास्त्यजत नास्तिकतां नितान्तं
चित्तोन्नतिं भजत लुम्पकतां लुनीत ।
चैत्यं विधत्त शृणुत प्रविलोम्य तत् सद्
भव्या व्रजन्ति तरसाऽप्यजरामरत्वम् ॥ २१ ॥

व्याख्या—हे 'आस्तिकाः'! अस्ति परलोकः पुण्यं पापं चेति मन्यन्ते ते हे श्रद्धालवः! यूयं नास्तिकतां नितान्तं-अत्यन्तं त्यजत-दूरीकुरुत। नास्ति परलोकः पुण्यं पापं च तस्य भावो नास्तिकता ताम्। पुनः यूयं चित्तोन्नतिं-दानवीरतां भजत-आश्रयत। यूयं लुम्पकतां लुनीत-प्रतिमाद्वेषित्वं मर्दयत। पुनः यूयं चैत्यं विधत्त-कारणे कार्योपचारात् कारयत। पुनः यूयं शृणुत-

---

१ देवगेहम्।

२ छाया—

मृत्तिकामयं च बिम्बं तृणकाष्ठैरपि कारयेद् भवनम्।
कासारस्य च कुसुमैः पूजयन् करोति शुचम्॥

वताः। ननु विहारा एव जिनस्य निवासाः "चैत्यविहारौ जिनसद्मनि" इत्यभिधानचिन्तामणि(का० ४, श्लो० ६०)वचनात्। तर्हि कथं भागवता इति विशेषणेन पुनरुक्तदूषणम्? उच्यते—नहि दूषणम्, यतः विशेषणपृथक्त्वे विशेष्यमात्रपरता इति। उक्तं च रघुवंशे (स० २, श्लो० १२, ७३)—"सकीचकैर्मारुतपूर्णरन्ध्रैः" इति। कथंभूतैः श्राद्धैः? दिग्गजैः—दिशां गजसमानैः। पुनः कथं० श्राद्धैः? 'द्रविणदानघनैः' द्रविणदानेन घनाः—मेघा इव तैः। कथं० विहाराः? उदाराः—प्रधानाः च—पुनः ये श्राद्धाः अत्र चैत्येषु पतितं शृङ्गमित्यादिकं सृजन्ति—नवीनं कुर्वन्ति। कथं०? ये रक्षणतत्पराः—सम्भालनादिषु आसक्ताः। नूनं—निश्चितं खलु। यतः ते श्राद्धाः ऊर्ध्वगतयः—स्वर्गादिगतिभाजो भवन्ति। यतः—

"नूतनार्हद्वरावास—विधाने यत् फलं भवेत्।
तस्मादष्टगुणं पुण्यं, जीर्णोद्धारे विवेकिनाम्॥ १॥"—अनु०

कथं०? ते (शुद्धभावाः)—निर्मलाशयाः, पवित्रचित्ता इति। यतः 'प्राग्वाट'ज्ञातीयश्रीधरणकसाधुकारो 'राणकपुरे' श्रीऋषभजिनेश्वरत्रैलोक्यदीपकचैत्यं कारयति स्म। श्री'सिद्धाचले' दम्पतीभ्यां च चतुर्थव्रतमादाय माला परिहिता इति। अथ पुनः विमलमन्त्री अम्बिकादत्तवरो'ऽर्बुदा'चलादिस्थाने चैत्यानि कारयति स्म इति। पुनः वस्तुपाल-तेजःपालौ 'अर्बुदा'चले लुणगवसही तथा बहूनि चैत्यानि प्रतिबिम्बानि धर्मस्थानानि च सङ्घादिधर्मकार्याणि च कारयामासतुः। इत्यादयो बहवः श्रावकाः जैनप्रासादकारकाः जीर्णोद्धारकारका अभ(भू?)वन् भवन्ति (भविष्यन्ति) चेति। इति द्वाविंशतितमवृत्तस्यार्थः॥ २२॥

❀ ❀ ❀ ❀

अथ भरतचक्रिप्रभृतितश्चैत्यकारापणं दर्शयन्नाह—

सूत्रम्—

चैत्यं सुवर्णभरितं भरतेन भव्यं
निर्मापितं कलितकेकिकलापशृङ्गम्।
यद् वीक्ष्य मञ्जु दधति स्म मुदं हि मर्त्या-
श्चामीकराद्रिशिरसीव नवाम्बुवाहम्॥ २३॥

व्याख्या—चैत्यमिति। भरतेन—भरतचक्रिणा—ऋषभपुत्रेण चैत्यं निर्मापितं—कारितम्। कथंभूतं चैत्यम्? सुवर्णभरितं—सुवर्णेन भरितं—पूरितं, रचितमित्यर्थः। कथं० चैत्यम्? (भव्यं[1]—)

---

१ 'नव्यं' इति पाठः श्रीजैनस्तोत्रसङ्ग्रहनाम्नि मुद्रिते ग्रन्थे।

નહિ પરલોક ન પુણ્ય ન પાપ, સુખ પામ્યુ તે વિલસો આપ
વૃકપદની પરિ [1]ભય દાખવઇ, કપટી તપ જપની મતિ ચવઇ (?). [2]૫

"भवाभिनन्दिना सा च, भवशर्मोत्कटेच्छया ।
श्रूयन्ते [3]चैतदालापा, लोकशास्त्रेऽप्यसुन्दराः ॥ १ ॥"–अनु०

सा इति मोक्षेऽनिष्टप्रतिपत्तिः ।

"मदिराक्षी न यत्रास्ति, तारुण्यमदविह्वला ।
जडस्तं मोक्षमाचष्टे, [4]प्रेयास इति नो मतम् ॥ २ ॥–अनु०
वरं वृन्दावने रम्ये, क्रोष्टृत्वमभिवाञ्छितम् ।
न त्ववैषयिको मोक्ष , कदाचिदपि [5]गौतम ! ॥ ३ ॥"–अनु०

गालवस्य शिष्यामन्त्रणमिति द्वात्रिंशिकायां (१२ पूर्वसेवाद्वा० श्लो० २३-२४-२५) यशोविजयोपाध्यायाः । अह सुखी अह दुःखी इत्यादि जीवसत्तास्थापकत्वं, [6]तद् ततो ज्ञेयम् । इति एकविंशतितमवृत्तस्यार्थः ॥ २१ ॥

卐 卐 卐 卐

वृत्तम्—

श्राद्धैरकारिषत भागवता विहारा
यैर्दिग्गजैर्द्रविणदानघनैरुदाराः ।
ये चात्र रक्षणपराः पतितं सृजन्ति
ते नूनमूर्ध्वगतयः खलु शुद्धभावाः ॥ २२ ॥

व्याख्या—श्राद्धैरिति । यैः श्राद्धैः–श्रावकैः भागवताः विहाराः–जिननिवासाः अकारिषत कृताः । अत्र कारणे कार्योपचारः कृतोऽस्ति तेन कारिता इत्यर्थः । भगवतः–जिनस्य इमे भाग

नहि परलोक न पुण्य न पाप सुखं प्राप्तं तद् भुज्यतां स्वतः ।
वृकपद इव भयं दर्शयित्वा कपटी तपोजपयो मतिं ददाति (?) ॥ ५ ॥

१ माता यथा बालकस्य 'हाउ' इति दर्शनेन भापयति, तथा दर्शनिनो नारकनिगोदादीनां भयं दर्शयित्वा मायपत्रीत्यादि कथनेन भक्तित्वस्य लोपयति ।

२ सन्तुल्यतां चतुरः श्रीहरिभद्रसूरिपुरन्दरैः षड्दर्शनसमुच्चये लोकायतमतनिरूपणावसरे—
"लोकायता वदन्त्येवं, नास्ति जीवो न निर्वृतिः ।
धर्माधर्मौ न विद्येते, न फलं पुण्यपापयोः ॥ ८० ॥
एतावानेव लोकोऽयं, यावानिन्द्रियगोचरः ।
भद्रे ! वृकपदं पश्य, यद् वदन्त्यबहुश्रुताः ॥ ८१ ॥"

३ 'च तदा' इति ख-पाठः । ४ 'प्रिया स' इति जैनधर्मप्रसारकसभया मुद्रिते ग्रन्थे (७५ तमे पत्राङ्के) ।
५ 'गौतम!' इति ख-पाठः । ६ 'यन्नतो' इति ख-पाठः ।

इति शत्रुञ्जयमाहात्म्ये। 'एतच्छपञ्चकजुषः' एतेषां शकाराणां पञ्चकं जुषते इति एतच्छपञ्चकं श्रितस्य नरस्य या भा—कान्तिः आभा शोभा वा अस्ति। यत्तदोः सम्बन्धात् कः—वह्निः सूर्यो वा तां भां न व्रजति—न प्राप्नोति। कथंभूतः कः? सचेतनोऽपि—चेतनायुक्तोऽपि "चित्तं चेयण सन्ना" इत्यादि वचनात्। "को ब्रह्मण्यात्मनि रवौ मयूरेऽग्नौ यमेऽनिले" इत्यनेकार्थः (का० १, श्लो० ५)। अथवा सचेतनोऽपि—चेतनायुक्तो नरोऽपि तां न व्रजति इति परमताक्षेपः। तथाहि—

"चेतनां नर्तकीं कृत्वा, नृत्यं संसृतिसम्भवम्।
भावागमेन संवीक्ष्य, योगी प्राप्नोति सम्पदम्॥ १॥"

इति ज्ञानाङ्कुशे। "सद्ध्यानज्ञानसंलीनचेतना। सा हि चेतना" इति पातञ्जलः(?)। इति।

"अमात्याः १ स्वामिनः २ सिद्धा ३, योगसिद्धाश्च ४ चेतनाः ५।
रसज्ञाः ६ कामुका ७ मेघा ८, नर्तका ९ योगिनो नव॥ १॥"

इत्यादि परमतम्॥

अथात्र दृष्टान्तः—

कश्चित् कौलधर्मा पुरुषो मद्यमांसासक्तः परस्त्रीरक्तः। यतः—

"रण्डा चण्डादीक्षिता धर्मदारा, मांसं मद्यं भुज्यते पीयते च।
भिक्षाभोज्यं चर्मखण्डं च शय्या, कौलो धर्मः कस्य नो भाति रम्यः? ॥१॥"—शालिनी

एवं कुर्वतस्तस्य पुरुषस्य स्पर्शन-रसन-घ्राण-नेत्र-श्रोत्रेषु विषमरोगा जाताः। दवदग्धपादप इव जातः सः। ततो जैनसाधुर्मिलितः। तेन तस्मै रोगकारणं पृष्टम्। साधुनोक्तम्—(जैन)-धर्मोद्भवं व्रतं गृहाण, शत्रुञ्जयादि शकारपञ्चकमाराधय। समाधिर्भविष्यति। ततस्तेन रोगपराभवतो व्रतं गृहीतम्। शत्रुञ्जयक्षेत्रं श्रयति स। यमिनां वैयावृत्त्यं चकार। शमतां दधौ। शान्तिजिनं स्तौति स। शत्रुञ्जयषष्ठतपो वहति स च सः। एवं कुर्वाणः सम्प्राप्तसकललब्धिः निर्गतसमस्तरोगः निजतेजसा पराभूतवह्निसूर्यः सुवर्णवर्णसञ्जातकायः निर्मायः प्रान्ते मासानशनं कृत्वा प्राप्तकेवलज्ञानः सिद्धः। इति चतुर्विंशतितमवृत्तार्थः॥ २४॥

* * * *

व्याख्य ______

कथंभूतं चैत्यया—

चित्तं चेतना संज्ञा।

१ 'नव्यं' इति पद्यमिदं श्रीजयशेखरसूरिकृते प्रबोधचिन्तामणौ (अ० ४, श्लो० १०३)।

मनोहरम्। पुनः कथ० चै०? 'कलितकेलिकलापशृङ्ग' कलिताः—कलां प्राप्ताः केकिना—मयूराणा कलापाः—समूहा यस्मिन् तत् एवंविध शृङ्ग यस्य तत्। हि—निश्चित मर्त्याः—मनुष्याः मङ्क्षु—शीघ्र मुद—हर्षं दधति—बिभ्रति। कि कृत्वा? यत् चैत्य वीक्ष्य—दृष्ट्वा। किमिव? चामीकराद्रिशिरसि—'मेरु'गिरिशृङ्गे नवाम्बुवाह—नूतनमेघमिव दृष्ट्वा। चैत्यस्य मेरूपमान शृङ्गस्य मेघोपमानम्। यतः श्री'शत्रुञ्जये' भरतेन चैत्य कारित तथा 'अष्टापदे' च चैत्यस्तूपाः कारिताः। यदुक्त आगमे (सिद्धस्तवेत्यपरनाम्नि सिद्धाणबुद्धाणसूत्रे गा० ५) —"चत्तारि अट्ठ दस दो इ(अ) वंदिया" इत्यादि गाथा द्वादशार्था[1] इति त्रयोविंशतितमवृत्तस्यार्थः ॥ २३ ॥

* * * * *

अथ भरतप्रभृतित[2] एव तीर्थादिसेवन दर्शयन्नाह—

सूत्रम्—

शत्रुञ्जयः शमधनाः शमता च शान्तिः
शत्रुञ्जयाह्वयतपः सकलं दुरापम्[3]।
एतच्छपञ्चकजुषोऽस्ति नरस्य या भा
नीराग! तां व्रजति को न सचेतनोऽपि ॥ २४ ॥

व्याख्या—शत्रुञ्जय-इति। हे नीराग! हे निर्गतससाराभिलाष! अथवा हे निःक्लेश! "रागः स्याल्लोहितादिषु ॥ गन्धा(गन्धारादौ क्लेशादिकोऽ)नुरागे मत्सरे नृपे" इति हैमः (का० २, श्लो० ६०–६१)। एतत् सकल दुराप—दुर्लभ वर्तते। एतत् कि तदाह—शत्रुञ्जयः—सिद्धाचलः शमधनाः—साधवः शमता—उपशान्तिः शान्तिः—(षोडशो) जिनः शत्रुञ्जयाह्वयतपः—षष्ठाष्टमरूप तप इति। यतः—

"छट्ठेण भत्तेण अपाणएण तु सत्त जत्ताओ।
जो कुणई सित्तुंजे सो तइयभवे लहइ सिद्धिम्॥ १ ॥[4]
"षष्ठाष्टमादितपसा, प्राप्यते फलमुत्तमम्।
ततोऽत्र कार्य तच्चैव, विशेषात् सर्वकामदम् ॥ १ ॥"

---

१ छाया—

चत्वार अष्ट दश द्वौ च वन्दिता।

२ 'भरत(नृ)पप्रभृ०' इति क-पाठ।

३ 'याऽऽभा' इत्यपि सम्भवति।

४ छाया—

षष्ठेन भक्तेन अपानकेन तु सप्त यात्राः।
य करोति शत्रुञ्जये स तृतीयभवे लभते सिद्धिम्॥

[1]એકદા તેત્રીશ કોડી દેવ મિલ્યા વિચાર થયો। હરને માતા પિતા ન ज्ञायते। तदा ब्रह्मणः पञ्चमसुखेन गर्दभमुखाकारेण सगर्वेण प्रोक्तम्—जानाम्यहम्। अकथ्यं कथ्यमाने हरेण ब्रह्मगर्दभशिरो लूनमिति। अन्ये त्वाहुः—

विष्णु-ब्रह्मणोर्महत्त्ववादे जाते ताभ्यां शम्भुः पृष्टः। तेनोक्तम्—मल्लिङ्गस्य अन्तमानय। [2]ततः લિંગનો અન્ત લેવા વિષ્ણુ પાતાલ જાતાં વજ્રની(ના) અગ્નિસંતાપથી કૃષ્ણ શરીર થયું। પાછો આવી કહ્યું–લિંગનો અન્ત ન પામ્યો। તિમજ બ્રહ્માને હેઠિં જાતાં લિંગથી માલા પડી પામી પૂછ્યું–કિહાંથી? માલાઇં કહ્યું–હું હરલિંગ મસ્તક થકી પડી। कियान् कालः (जातः)?। षण्मासाः। [3]પછે માલાયેં પૂછ્યું–તું કિહાં જાઇ છે? लिङ्गस्यान्तं લેવા त्वत्पतनसमानकालो जातः, अन्तं न प्राप्तः। [4]વિષાદ પામ્યો। માલાને कूटसाक्षिणी કરી શંભુનેં આવી કહ્યું—लिङ्गान्तो लब्धः। इयं साक्षिणी। ततः शिवेन ब्रह्मगर्दभशिरो लूनम्। माला शापिता। इति पूर्णं ब्रह्मा लूनशिराः॥ छ॥

अथ दुर्वासा महर्षिरुर्वशीं कामितवान्। [5]તિણિ કહ્યું–અપૂર્વ વાહન ઉપરી ખઇસી આવીસિ તો તુઝ સેતી સંગ। તિહારેં ઋષિ કૃષ્ણનેં યાચી। કૃષ્ણ લક્ષ્મી ગોરૂપધારી રથે જોડી સ્વર્ગે ચાલ્યો। કૃષ્ણનેં વાર્યો છઇ જે ચાલતાં પાછિલો ભાગ જોઇસ્ય માં। વાટિ હીડતાં સ્ત્રીપણે કરી લક્ષ્મી અથડાઇ, તિહારેં પરાણેં મારેં। સ્નેહેં હરિં લક્ષ્મી સાહમું જોયું। કૃષ્ણ વચન ચૂકથી ઋષિ આંખિમાં પરાંણો ઘોચ્યો। तेन नेत्रे सरोगो हरिः। अन्ये त्वाहुः—

[6]નદીતટેં તાપસી સરાગદૃષ્ટિં દીઠી, તિણઇં સરાપઈ सरोगलोचनो हरिरिति सम्पूर्णः॥छ॥

व्यालुप्तशिश्नो हरः। तथाहि–तपोवने [7]તાપસોને ઘરે महादेवो भिक्षार्थं गृहीतसमस्तस-

---

१ तात्पर्यम्—एकदा त्रयस्त्रिंशत् कोटिर्देवानां मिलिता (तेषां) विचारो जातः-हरस्य मातापितरौ न ज्ञायेते।

२ ततो लिङ्गस्यान्तमानेतुं विष्णौ पाताले गच्छति सति तस्य देहः वज्राग्निसन्तापेन कृष्णोऽजनि। प्रतिनिवृत्योक्तं तेन–लिङ्गस्यान्तो न प्राप्तः। तथैव ब्रह्मणि अधो गच्छति सति लिङ्गाद् पतिता माला मिलिता। (तस्यै) पृष्टं तेन—कुतः (पतसि)?। तयोक्तम्—अहं हरलिङ्गशिरसः पतितवती।

३ पश्चात् मालया पृष्टम्–त्वं क्व गच्छसि? तेनोक्तम्—लिङ्गस्यान्तमानेतुम्।

४ स विषादं गतः। मालां कूटसाक्षिणीं कृत्वा शम्भुमभ्युपगम्य प्रोक्तं तेन।

५ साऽकथयत्—अपूर्वं वाहनमारुह्य यदि आगमिष्यसि तर्हि तव सङ्गमं करिष्ये। तदा ऋषिः (तदर्थं) कृष्णमयाचत। कृष्णं लक्ष्मीं च गोरूपिणौ कृत्वा रथे नियोज्य स्वर्गं प्रत्यचलत्। ऋषिणा कृष्णो वारितो यदुत त्वया गमनसमये पाश्चात्यो भागो न द्रष्टव्यः। मार्गे हिण्डतः तस्य स्त्रीरूपलक्ष्म्या आस्फाल्यते तदा प्राजनकं मारयति। स्नेहात् हरिर्लक्ष्मीमपश्यत्। वचनभङ्गात् ऋषिणा कृष्णः प्राजनकेन लोचने प्रणोदितः।

६ नदीतटे तापसी सरागदृष्ट्या दृष्टा (तस्मात्) तस्याः शापेन।

७ तापसानां गृहे।

अथ प्रत्यक्षदेवशुद्धिमाह—

सूत्रम्—

हस्तं हि हेतिविफलं विकलङ्कमङ्गं
मुद्राऽप्यमुद्रसुषमा वनितोज्झितोऽङ्कः ।
तं देवमेव वदतीति हिताय नाके
मन्ये नदन्नभिनभः सुर! दुन्दुभिस्ते ॥ २५ ॥

व्याख्या—सुर इव यः स सुरः, अथवा सु–अतिशयेन राजते इति सुरः, तस्य सम्बोधनं हे सुर!–शोभमान! अहं इति मन्ये–जानामि—नाके–स्वर्गे अभिनभः–आकाशे नदन्–शब्दं कुर्वन् सन् दुन्दुभिः तमेव देवं वदति । कस्मै ? ते–तुभ्यम् । हिताय इति । इति किम् ? हि–निश्चितं यस्य देवस्य हस्तं हेतिविफलं–प्रहरणशून्यं वर्तते । पुनः यस्य अङ्गं–शरीरं विकलङ्कं–कलङ्करहितं वर्तते । पुनः यस्य मुद्रा–पद्मासनादिमयी मूर्तिरपि शान्तरसमयी । अमुद्रसुषमा–उत्कटशोभा एवंविधा वर्तते । "सुषमा सातिशायिनी" इति हैम्याः (अभि० का० ६, श्लो० १४८) । पुनः यस्य अङ्कः–उत्सङ्गः वनितोज्झितः–स्त्रीरहितो वर्तते इति । यतः—

"वपुश्च पर्यङ्कशयं श्लथं च, दृशौ च नासानियते स्थिरे च ।
न शिक्षितेयं परतीर्थनाथैर्–जिनेन्द्र! मुद्राऽपि तवान्यदास्ताम् ॥ १ ॥–उपेन्द्र०
जिनेन्द्र! यानेव विबाधते स्म, दुरन्तदोषान् विविधैरुपायैः ।
त एव चित्रं त्वदसूययेव, कृताः कृतार्थाः परतीर्थनाथैः ॥ २ ॥"–उपेन्द्र०

इति द्वावपि हेमसूरयः (अयोगव्यवच्छेदिकाख्याया द्वात्रिंशिकाया श्लो० २०, ४) ।

अत्रान्यदेवे विपरीतत्वं दर्शयति—

"यद् ब्रह्मा चतुराननः समभवद् देवो हरिर्वामनः
शक्रो गुह्यसहस्रसङ्कुलतनुर्यच्च क्षयी चन्द्रमाः ।
यज्जिह्वादलतामवापुरहयो राहुः शिरोमात्रतां
तृष्णे! देवि! विडम्बनेयमखिला लोकस्य युष्मत्कृता ॥ १ ॥"–शार्दूल०

तथा—

"ब्रह्मा लूनशिरा हरिर्दृशि सरुग् व्यालुप्तशिश्नो हरः
सूर्योऽप्युल्लिखितोऽनलोऽप्यखिलभुक् सोमः कलङ्काङ्कितः ।
स्वर्णाथोऽपि विसंस्थुलः खलु वपुःसंस्थैरुपस्थैः कृतः
सन्मार्गस्खलनाद् भवन्ति विपदः प्रायः प्रभूणामपि ॥ २ ॥"–शार्दूल०

१ स्वर्गपति–इन्द्र ।
जैन० स्तो० ११

प्रतिष्ठति, मुखं ह्यसौ देवानां, ततोऽशुभादिरसास्वादी (दिनः) [1]દેવ ઉદ્વિગ્ન થયા। તિણિ દેવે ઋષિનૈં પ્રસન્ન કર્યું। તિણિ અગ્નિને સપ્ત જીભ કરી બઈ જીભૈં આહુતિ દેવનૈં પહુ છૈ, પાંચ જીભઈં સર્વ ભક્ષક इति पूर्णः ॥ छ ॥

सोमः कलङ्काङ्कितः । तथाहि—चन्द्रो बृहस्पतिसमीपेऽध्येतुं स्थितः । तेन भुक्ता गुरुभार्या । ज्ञातं च गुरुणा । शपितः कलङ्कीकृतः इति पूर्णः ॥

इन्द्रः उटजं प्रविश्य गौतममुनेर[2]हिल्यां नाम भार्यां रेमे । द्वारि गौतम आगतः । भयात् मार्जाररूपं कृत्वा निर्गतः । नायं प्रकृत(ति)विडालः, उपयोगेन ज्ञात इन्द्रः । ततस्तेन कोपत इन्द्र-देहे शापेन भगसहस्रं कृतम् । स्वच्छात्रान् प्रति भोगाय प्रेपितवान् । मुनिश्च देवैः प्रसादितः । मुनिना भगाः सहस्रलोचनीकृताः इति पूर्णः ॥ छ ॥

ब्रह्मा चतुर्मुखः । तथाहि—[3]મોટૈ ઉદ્યાનિ ब्रह्मा तपस्यति તેહનૈ પાડવાનૈ ઇન્દ્રઈં તિલતિલરૂપ લેઇનઇ તિલોત્તમા કરે। તે તિલોત્તમા વલી બીજી અપ્સરા પૂર્વ મુખે બ્રહ્મા આગલિ આવી ગીત નૃત્ય માડ્યું। ચિત્ત ચલ્યું જાણી દક્ષિણ દિશિં નાટક માડયું। લજ્જામાનૈં કરી બ્રહ્માઈં ફિરિ જોવરાઈ નહીં તિહારે દક્ષિણ દિશિ બીજું મુખ કર્યું। ઇમ દેવી ફિરઇ તિમ મુખ નવાં કરતો જાઇ. ચારઇ દિશિં ચાર મુખ કર્યાં। માથા ઉપરિ નાચતાં પાંચમું મુખ માથઇ ગર્દભનું કર્યું। તે મહાદેવે ચૂટયૂં તિહારૈ चतुर्मुख इति ॥ छ ॥

हरिस्तु वामनः । तथाहि—[4]બલિ દાનવ બાંધવાનૈ વામનરૂપ કરી મઢી કરવાનૈ કૃષ્ણઈં ત્રિણ પગલાં પૃથ્વી માગી। ત્રિણ પગલાં તિણિ આપ્યાં રૂપ વધારી વિષ્ણુઇ પાતાલૈં ઘાલ્યો इति पूर्णः ॥ छ ॥

---

१ देवा उद्विग्ना जाताः । तैर्देवै ऋपिराराधितः । ततस्तेन अनलः सप्तजिह्वोऽकारि । द्वाभ्यां जिह्वाभ्यां गृहीताऽऽहुतिः देवैः प्राप्यते, (शेपैः) पञ्चभिर्जिह्वाभिः स सर्वभक्षकः ।

२ सन्तुल्यताम्—

किमु कुवलयनेत्राः सन्ति नो नाकनार्य-
त्रिदशपतिरहिल्यां तापसीं यः सिषेवे ।
हृदयतृणकुटीरे दह्यमाने स्मराग्ना-
वुचितमनुचितं वा वेत्ति कः पण्डितोऽपि ? ॥ १ ॥–मालिनी

३ बृहति उद्याने ब्रह्मा (सार्धकोटित्रयवर्पाणि तपः) करोति । तं चालयितुं इन्द्रः तिलतिलरूपमादाय तिलोत्तमामसकार्पीत् । सा तिलोत्तमा अप्सराः पूर्वमुखे ब्रह्माणमभ्युपगम्य गीतं नृत्यं च प्रारभत । ब्रह्मणः चित्तं चलितं (इति) ज्ञात्वा दक्षिणदिशि नाटकमारब्धवती । लज्जया ब्रह्मा मुखं न चालयति (किन्तु कामासक्त्या) तेन दक्षिणदिशि द्वितीयं मुखमरचि । यथा यथा देवी अन्यान्यां दिशं प्रति निवर्तते तथा तथा स नूतनां मुखरचनां करोति । चतसृषु दिक्षु चत्वारि मुखानि व्यरचयत् । यदा मस्तकोपरि तिलोत्तमया नाटकं प्रारब्धं तदा शीर्पोपरि पञ्चमं गर्दभाकारं मुखमसृजत् । एतत् तु महादेवेन लूनं, तदा स चतुर्मुखः ।

४ बलेर्दानवस्य बन्धनार्थं वामनरूपमादाय कृष्णो मठिकाकृते पदत्रयमात्रां पृथ्वीं तमेव याचितवान् । त्रिपदी तेनादायि रूपं वर्द्धयन् विष्णुस्तं पाताले निहितवान् ।

कीयालङ्कारो घण्टाटङ्कारतुम्बुरुझङ्काररवमुखरितदिक्चक्रवालः समागच्छति । [1]तापसी કામાતુર થાઈ તેહને ભોગવૈ । તે તાપસે જાણ્યુ । શાપે લિંગચ્છેદ કર્યો । પુરૂષ લોક સર્વે લિંગચ્છેદ થયો । સતાન ઉત્પત્તિ નાઠી । સર્વ દેવ તાપસને પ્રસન્ન કર્યા । પાછુ લિંગ હતુ તિમ કર્યું । પણિ પૂર્વે સદા ઉત્થિત હતુ । अतः प्रभृति भोगार्थं उत्थित भविष्यति, अन्यथा न । ततो जना अपि एवंविधलिङ्गवन्तो जाताः, प्रजोत्पत्तिश्चेति ॥ छ ॥

[2]સૂર્યને રન્નાદેવી સ્ત્રી यमनामा पुत्रः सूर्यतापमसहमाना પોતાનેં થાનકે પ્રતિચ્છાય મુકીને છાયા સમુદ્રતટે વડવારૂપે જઈ રહી । પુઠિ પ્રતિચ્છાયાયેં શનીશ્વર ૧ ભદ્રા ૨ અપત્ય જણ્યા । એક દિનેં યમે ભોજન માગ્યુ । પ્રતિચ્છાયાઇ નાપ્યુ, યમે પાટૂ મારી । પ્રતિચ્છાઇ શાપે ક્ષયી કૃત યમે પિતાને કહ્યુ । તિહાંરે સૂર્યે ચિંતવ્યુ–कथ समाता एव करोति? એ યમની માતા નહી । આલોચતા ઘોડીરૂપે દીઠી । તિહા જઇ બલાત્કારે ભોગવી । तया क्रुधा कुष्ठीकृतः । ततः વિશ્વકર્મા પાસે અંગ છોલાવ્યુ ॥ अन्ये त्वाहु'—

[3]વડવારૂપ સ્ત્રીને ભોગવીને શશરાને કહ્યુ—તાહરી બેટી મુઝને મુકી અલાધી રહે છે । તિહાં રૈ શશરૈં કહ્યુ—તાહરો તાપ સહી નથી સકતી, નિજ સ્ત્રી સ્યુ કામ હુઇ તો શરીર છોલાવૈ । તિહારૈં છોલાવ્યુ ઇતિ ॥ छ ॥

अनिलोऽप्यखिलभुक् । तथाहि—[4]'कश्चित् ऋपि' પોતાને સ્થાનકે વૈશ્વાનરનૈ આહુતિં પૂજી ભક્તિ રાષઈ છે । અન્યદા અનલને ઘર સ્ત્રીને ભલાવીને ઋષિ પ્રયોજનનેં ગયો । પૂઠૈં બીજઇ ઋષિ આવી તે સ્ત્રી ભોગવી અગ્નિસમક્ષ । ક્ષણાતરે તે ઋષિ આવ્યો । ઇંગિતાકારે તે સ્ત્રી પર નરે ભોગવી જાણી પૂછ્યૂ—અનલ ૧ સ્ત્રી ૨ બિ જણે સત્ય ન ભાખ્યુ । જ્ઞાનોપયોગે જાણી અનલનૈ सर्वभक्षक इति शाप दत्तवान् । ततः શુચિ અશુચિ સર્વ ભક્ષણ કરે तत् सर्वदेवानामु-

1 तापसी कामातुरा जाता । तदा तामभुनक् (हर) । एतद् वृत्तान्त तापसैर्ज्ञातम् । (तत) तै शापेन लिङ्गच्छेद कृत । समस्तपुरुषलोकानां लिङ्गच्छेदोऽजनि, सन्तानोत्पत्तिनष्टा । सर्वैर्देवैस्तापस प्रसन्नीकृत । पुन यथा लिङ्गमभूत् तथाऽकारि तेन, किन्तु पूर्वं सदा तद् उत्थित आसीत् ।

2 सूर्यस्य रत्नादेवी पत्नी यमनामा (च) पुत्र । सूर्यतापमसहमाना (रत्ना) स्वस्थानके प्रतिच्छायाममुञ्चत् । सा छाया समुद्रतटे गत्वा वडवारूपेण वसति स्म । तत पृष्ठे प्रतिच्छाया शनिश्चरभद्रेति नामापत्येऽजीजनत् । एकदा यमेन भोजन (तस्या) याचितम् । प्रतिच्छाया तस्मै नायच्छत् । यमेन पादप्रहार कृत । प्रतिच्छायया शापेन स क्षयीकृत । यम पित्रे न्यवेदयत् । तदा सूर्योऽचिन्तयत्–कथ समाता एव करोति? इय यमस्य माता नास्ति । आलोचयन् स घोटकीरूपेण तामपश्यत् । तत्र गत्वा बलात्कारेण स तामभुनक् । तया क्रुधा (स) कुष्ठी कृत । ततो विश्वकर्माणमुपेत्य तेनाङ्गमुल्लिखापितम् ।

3 वडवारूपा स्त्रीं भुक्त्वा श्वशुराय न्यवेदयत्—तव पुत्री मां विहाय अन्यत्र वसति । तत श्वशुरेण प्रोक्तम्—तव ताप सोढु साऽसमर्था यदि निजस्त्रिय प्रयोजन, तर्हि शरीरमुल्लिखाप्यताम्, तेन उल्लिखापितम् ।

4 कश्चित् ऋषि निजे स्थानके वैश्वानराय आहुतिभि भक्त्या पूजयति स्म । अन्यदाऽनलाय स्वभार्यां भलाप्य ऋषिः प्रयोजनार्थं (अन्यत्र) जगाम । पश्चादन्य कश्चिदृषिरागत्य तां स्त्रियमभुनक् अग्निसमक्षम् । क्षणान्तरे स ऋषिरागच्छत् । इङ्गिताकारेण सा स्त्री परनरेण भुक्तेति ज्ञात्वा स अनल-पत्न्यौ अपृच्छत् । उभाभ्यां सत्यं न भाषितम् । ज्ञानोपयोगेन (सर्वं वृत्तान्त) ज्ञात्वा अनलः सर्वभक्षक इति शाप दत्तवान् । ततः स शुच्यशुचि सर्वं भक्षयति ।

જોગ વાશિષ્ટ તાં જેણિં ભાખ્યું, પુત્ર મૂઇ વીરજ નવિ રાખ્યું ।
વ્યાસૈ વેદ અર્થ તિહાં કસિયો, પુત્ર તણો સંશય નવિ ટલીયો ॥ ૪ ॥ સ્યું૦
ઇમ ગણતાં સરવાલો નાવાઇ, મોટાની કુણ વત ચલાવઇ ? ।
કલિયુગેં સુખેં વૈષ્ણવ થાજ્યો, હરિ બોલોને પર ધન પાજ્યો ॥ ૫ ॥ સ્યું૦
કહિસ્યું સહૂની કીધી ચાડી, વ્યાસૈ સહૂની વાત ઉધાડી ।
તરઇ નહી તે થાઇ તારા, ભાલણ સરિખા ઘણા ધૂતારા ॥ ૬ ॥" સ્યું૦

इति ॥ अथात्र दशावतारा: शिष्याणां ज्ञापनार्थं लिख्यन्ते । यत:—

"वनजौ[1] वनजौ[2] खर्व[3]-स्त्रिरामी[4] सदयो[5] दय[6]: ।
अवतारा हरे[7]रेते, सन्दिशन्तु शुभानि व: ॥ १ ॥

मत्स्य[1]: कूर्मो[2] वराह[3]श्च, नारसिंहो[4]ऽथ वामन[5]: ।
रामो[6] राम[7]श्च कृष्ण[8]श्च, बुद्ध[9]: कल्की[10] च ते दश ॥ २ ॥"

મત્સ્ય ૧, કૂર્મ ૨, વરાહ ૩, નારસિહ ૪, વામન ૫, પરશુરામ ૬, શ્રીરામ ૭, કાન્હગોકલી ૮, બૌદ્ધાવતાર ૯, કલંકી ૧૦ इति दशावतारा वासुदेवस्य । शङ्खनामा दैत्येश्वरोऽपि वेदानादाय रसातले प्रविष्ट: । तत: पृथ्वीं निर्वेदां दृष्ट्वा देवो मत्स्यावतारं गृहीत्वा रसातलं प्रविश्य तं शङ्खं हत्वा वेदान् महीतले पुनरानीतवान् । इति हेतोर्मत्स्यावतार: ॥ १ ॥

पुन: पृथ्वीं रसातले यान्तीं दृष्ट्वा देव: कूर्मरूपं कृत्वा निजपृष्ठे प्रतिष्ठाप्य दध्रे । इति कूर्मावतार: ॥ २ ॥

पुन: पृथ्वीं रसातले यान्तीं दृष्ट्वा देवो वराहरूपं कृत्वा निजदंष्ट्राभ्यां दध्रे । इति वराहावतार: ॥ ३ ॥

हिरण्यकशिपुर्नामा दैत्य: शिवभक्त:, दैत्या: प्राय: शिवभक्ता एव भवन्ति । हिरण्यकशिपु: शिवदत्तवरान्नि:शूकत्वेन नाद्रिणा नाग्निना नाम्भसा न देवेन न दानवेन न मनुष्येण न तिरश्चा केनापि न म्रियते । तस्य पुत्र: प्रह्लादनामा । सोऽतीव विष्णुभक्तो जात: । तत: क्रुद्धेन

योगवाशिष्टो येन भाषित: पुत्रे मृते वीर्यं न रक्षितम् ।
व्यासेन वेदार्थ: तदाऽकलि किन्तु पुत्रस्य संशयो न छेदित: ॥४॥
एवं गणने न समाप्तिमायाति, परन्तु महतां वार्तां क: करोति ? ।
कलियुगे सुखेन वैष्णवा भवत, हरिं भाषध्वम्, परधनं भुङ्क्त ॥५॥
कथ्यतां सर्वेषां कृता निन्दा व्यासेन छिद्राणि प्राकट्यं नीतानि ।
तरन्ति नहि ते भवन्ति तारका भालणसदृशा बहवो धूर्ता: ॥ ६ ॥

१ जलजौ द्वौ । २ अरण्यजौ द्वौ । ३ वामन: । ४ रामत्रयम् । ५ बुद्ध: । ६ कल्की । ७ हरि: ।

क्षयी चन्द्रमाः । [1]દક્ષની સત્તાવીસ પુત્રી ચંદ્રનઈં પરિણાવી, ચંદ્ર એક રોહિણીસ્યુ આસક્ત શેષ અપમાની । તિણેં પિતાનેં કહ્યું । પિતાઈં શાપાત् क्षयी कृतः । देवैः प्रसादितेन तेन एकत्र पक्षे वृद्धिमानिति पूर्णः ॥ छ ॥

नागा' पुनरेवं द्विजिह्वाः । [2]ક્ષીર સમુદ્રથી અમૃત કાઢી કુડ દેવતાઇ ભર્યા, ડાભેં આચ્છાદ્યા, સાપ રખવાલા મુક્યા, એકાતઈં અમૃત પીતા ડાભે જીભ ફાટી બઇ થઇ ॥ अन्ये त्वाहुः— [3]અમૃતપાન કરતા ઇન્દ્રે વજ્ર મુક્યુ । जिह्वाभेदो जातः । इति पूर्णः ॥ ७ ॥

राहोः शिरोमात्रता पुनरेवम्— [4]અમૃત કુડભરી કૃષ્ણનૈ રખવાલ મુકી દેવ ગયા । કૃષ્ણ કાર્યં વિક્ષેપઇ રાહુઇ અમૃત પીતા कृष्णेन शिरश्छेद॰ कृत', पीतामृतत्वात् तच्छिरोऽजरामरत्व सवृत्तमिति अष्टवृत्तितो वार्ता कृता सम्पूर्णकाव्यद्वयम् ॥

अथात्र [5]ભાલણકૃત કડવું લિખીઇ છે—

"સ્યુ કીજે જો મૂલજ કૂડ, જોતા કાંઈ ન દીસઇ રૂડ ।
વિષ્ણુઇ છલ કરી રાક્ષસ માર્યા, દેહ થકી ત્રિણ નવિ ટાલ્યા ।
મહાદેવે મન્મથ જો બાલ્યો, પાર્વતીસ્યુ નેહ ન ટાલ્યો ॥ ૧ ॥ સ્યુ કીજે૦ આકણી
બ્રહ્માનુ મન પુત્રીસ્યુ ભેદ્યુ, ત્રિપુરારિં તસ મસ્તક છેદ્યુ ।
જેહનૈ તો નારી ઇંદ્રાણી, ઇંદ્રે અહિલ્યા રુડી જાણી ॥ ૨ ॥ સ્યુ૦
જો નારી દીઠઇ હુઇ સુક્ખ, તુ નારદ કાં વાનરમુક્ખ ।
મચ્છગધા મોહ્યો પારાસર, વિશ્વામિત્ર મેનકા આદર ॥ ૩ ॥ સ્યુ૦

---

१ दक्षस्य २७ पुत्रीभिः परिणायित चन्द्र । चन्द्र एकामेव रोहिणीं प्रति आसक्त, शेषा अपमानितवान् । तामिः पित्रे प्रोक्तम् । पित्रा शापात् क्षयीकृत ।

२ क्षीरसमुद्रात् अमृत निष्कास्य कुण्डानि देवताभिर्भृतानि, दर्भैश्चाच्छादितानि । सर्पा रक्षपालरूपेण स्थापिताः । एकान्ते अमृतस्य पान कुर्वतां तेषां दर्भेण जिह्वा ? मित्वा द्विधाजाता ।

३ अमृतपान कुर्वत्सु (नागेषु) इन्द्रेण वज्र निक्षिप्तम् ।

४ अमृतेन कुण्ड भृत्वा कृष्ण रक्षपालरूपेण स्थापयित्वा देवा जग्मुः । कृष्णस्य कार्यविक्षेपे सति राहुणा अमृत पीतम् ।

५ (कवि)भालणकृत कडवक लिख्यते—

किं क्रियते यदि मूलमेव कूट, यदि विचार्यते तर्हि किञ्चिदपि शुभ न भाति ।
विष्णुना छलेन रक्षासि हतानि, किन्तु देहात् (राग-द्वेष-कामरूप) त्रिक न निष्कासितम् ॥१॥
महादेवेन मन्मथो भस्मीकृतः किन्तु पार्वती प्रति स्नेहो न निवारित ।
ब्रह्मणो मन पुत्रीमकामयत, त्रिपुरारिणा तस्य मस्तक छिन्नम् ॥२॥
यस्य इन्द्राणी नारी स इन्द्रोऽहिल्या सुरूपाममन्यत ।
यदि नार्या दृष्टायां भवति, सुख तर्हि नारद कथ वानरमुख ? ।
मत्स्यगन्धायाममुह्यत पाराशरः, विश्वामित्रस्य मेनकायामादर ॥३॥

अथ समवसरणे वृषभजिनो भरतमुद्दिश्य धर्ममाह—

सूत्रम्—

व्याख्यानसद्मनि वृषो गदितो जिनेन
क्षेत्रे निजेन निहिते निहितोऽभिषिक्तः ।
अन्यत्र मोहचरटो विधि-विष्णु-रुद्र-
व्याजात् त्रिधा धृततनुर्ध्रुवमभ्युपेतः ॥ २६ ॥

व्याख्या—हे भरत! जिनेन मया–[1]मरुदेवापुत्रेण वृषः–धर्मः अभिषिक्तः–भूपः कृतो वर्तते । कथंभूतो वृषः? व्याख्यानसद्मनि–समवसरणे गदितः–कथितः । पुनः कथं० वृषः? जिनेन स्वकीयेन–आत्मना निहिते–स्थापिते क्षेत्रे निहितः–स्थापितः । अन्यत्र जिनोक्तक्षेत्रव्यतिरिक्ते स्थाने मोहचरटो ध्रुवं–निश्चलं अभ्युपेतः–आगतः स्थितो वर्तते । कथं० मोह०? त्रिधा धृततनुः –त्रिविधधृतशरीरः । कस्मात्? विधिः–ब्रह्मा विष्णुः–कृष्णः रुद्रः–महादेवः एषां व्याजात्–कपटात् ॥ अत्र दृष्टान्तः—

'कोशलायां' एका गरटानाम्नी विप्री जैनसंसर्गात् गलितमिथ्यात्वा ज्ञातनवतत्त्वा दृढशीलसत्त्वा श्राविका बभूव । सप्तक्षेत्रविषयं महत्प्रभावमयं निराकृतान्यक्षेत्रप्रचयं निहितदानफलितसदाऽक्षयं जिनधर्मं मत्वा सूत्रकर्तनादि कार्यं कृत्वा तद् विक्रीय धनेन युगन्धरीमुद्गादिधान्यानि लात्वा तेषां धान्यकणानां टङ्कप्रमित एकः पुञ्जः एवं सप्त क्षेत्रत्वात् सप्त पुञ्जान् धर्मार्थं कूल्हडिकामध्ये पृथक् पृथक् मुक्त्वा नित्यं शेषान्नेन भर्त्राऽऽनीतेन च गृहनिर्वाहं करोति, परं दृढं पश्चात्तापं मनसि वहति, यत एतैः सप्तपुञ्जैः कियान् क्षेत्रोद्धार इति? । तस्या अतीव श्रद्धाभक्तिरञ्जितया शासनदेव्या ते पुञ्जाः सुवर्णमयाः क्रियन्ते । नित्यं सा विप्री तान् कनकमयसर्वकणपुञ्जान् दृष्ट्वा सञ्जातहर्षा चतुर्विधसङ्घाय ददौ । [2]सप्तक्षेत्रे व्ययीकुरुत इत्युक्त्वेति । यतः—

"रम्ये हर्म्ये तीर्थनाथस्य बिम्बे, श्लाघ्ये सङ्घे पुस्तके च प्रशस्ते ।
सप्तक्षेत्र्यां सत्तमं वित्तबीजं, भव्यैरुप्तं मोक्षलक्ष्मीं प्रसूते ॥ १ ॥"–शालिनी

कथितं च धर्ममाहात्म्यम् । एवं नित्यं धर्मार्थं तान् ददाति स । यतः—

"देयं स्तोकादपि स्तोकं, न व्यपेक्ष्यो महोदयः ।
इच्छानुरूपो विभवः, कदा कस्य भविष्यति? ॥ १ ॥"–अनु०

---

१ "मरुदेवा मरुदेव्यप्याद्यार्हन्मातरि स्मृता इति" इति श्रीशब्दरत्नाकरे (का० १, श्लो ८) ।

२ उक्तं च—

जिणभवण १ बिंब २ पुत्थय ३ संघसरूवाइ ७ सत्त खेत्ताइं ।
जीण्णुद्धारो ८ पोसहसाला ९ साहारणं १० चेव ॥

इति सप्त क्षेत्राणि दश क्षेत्राणि च ।

पित्रा स्वदेवलोपित्वात् सोऽतीव मारितो बन्धितो दमित[1] (दूनः?)। परं विष्णुरित्येव भणति। धातक च न लगति। ततस्त श्रुत्वा तुष्टो विष्णुस्तस्य वर ददौ–त्व इन्द्रो भविष्यसीति। पुनः पुनः एव पीडयति। ततो विष्णुः स्वभक्तमेव पीड्यमान दृष्ट्वा मुख सिंहस्यान्यत् सर्वं शरीर नरस्य एव नरसिंहरूप धृत्वा हिरण्यकशिपोर्वक्षो विदार्य सोऽमारयत् ॥ ४ ॥

बलिनामा दैत्य इन्द्रपदप्राप्त्यर्थं शत यज्ञाना कर्तुमारेभे । नवनवतिर्यज्ञा अखण्डा जाताः। शततमे जायमाने देवेनाचिन्ति–मया प्रह्लादस्य इन्द्रपदं दत्तम्। असौ बलिमुत्थाप्य स्वय गृहीतेति क्रोधे उत्पन्ने देवो वामनरूपेण भूत्वा यज्ञस्थानमागत्योवाच–भो दानीश्वर! बले! यज्ञशतविधायक! दानवेला अधुना? ब्राह्मण! किं याचसे?। अंऊठक्रममात्रभूमिं मह्य वासाय देहि। बलिना दत्ता। शुक्रोऽवदत्–बले! वामनरूपेण विष्णुरायातः त्वत्पार्श्वे याचितुम्। विशेषेण बलिः हृष्टः। तावद् वामनेन त्रिभिः क्रमैः सर्वां भूमिमाक्रम्य प्रोचे–वद अऊठतमक्रम क मुञ्चामि?। ततस्तत्पृष्ठ एवाक्रम्य बलिः पाताले क्षिप्तः। तदा बलिनोचे–मा लोकाः कथं ज्ञास्यन्तीति यद् बलिरीदृगभूत्। ततो वामनोऽवदत्–दीपालिकाया चत्वारो दिनास्त्वद्राज्यम्। तदा त्व राजा। अह च द्वारे रक्षपालकः। ततोऽद्यापि तद्दिनेषु लोका गृहमध्ये बलिराजान सस्थाप्य द्वारे छगणमय गोइस[2] कुर्वन्ति गोपीशमित्यर्थः ॥ ५ ॥

सहस्त्रार्जुननामा क्षत्रियः सहस्रभुजः। तस्य भैग्री[3] रेणुका। सा बाला जमदग्निऋषिणा परिणीता। सहस्त्रार्जुनोऽन्यदा जमदग्नेराश्रमे ययौ। मिथो वदतो रोप उत्पन्नः। क्षत्रियाः स्वभावादतिरोषिणः। तेन ऋषिर्दुमितः। रेणुकाऽपि दुमिता तावदेव दधौ–रे दुरात्मन्! ऋषिपीडा कृता, मया न सस्रह्यते इति तयोरेव परशुरामः पुत्रो भूत्वा सहस्त्रार्जुन हत्वा तद्दोषेण २१ (एकविंशति)वारान् निःक्षत्रिया पृथिवीं चक्रे। इति परशुरामावतारः ॥ ६ ॥

रावणेन समग्रा पृथिवी उच्चाटिता। ततो देवः श्रीरामस्यावतारमादाय रावण हतवान् ॥७॥

कसादिदैत्यान् निहन्तु देवः कृष्णावतार जग्राह ॥ ८ ॥

बुद्धावतार शीतलरूपः तेन म्लेच्छायतन च वबृधे ॥ ९ ॥

अथ कल्क्यवतारमादाय म्लेच्छान् [4]निर्घोटयिष्यति ॥ १० ॥ इति दशावताराः सम्पूर्णाः ॥ इति पञ्चविंशतितमवृत्तार्थ सम्पूर्ण ॥ २५ ॥

* * * *

---

१ सार्धत्रिसंख्यावाचकोऽय शब्दो गूर्जरगिरायाम्। २ 'गोइम' इति क पाठ। ३ "भगी स्याद् भगिनी[?]" इति वाचनाचार्यश्रीसाधुसुन्दरगणिविरचिते श्रीशब्दरत्नाकरे (का० ३, श्लो० १४७)। ४ 'निर्घाटयिष्यति' इति ग-पाठ।

प्रसिद्धैः सप्तक्षेत्रैः परिचितैः कृत्वा करणभूतैः । शालशब्दः दन्त्यः तालव्यश्च । क्षेत्रसप्तकोपलक्षणत्वात् [1]विंशतिस्थानकैरिति ।

अत्र पूर्वभवो यथा—'जम्बू'द्वीपपूर्व'विदेह''पुष्कलावती'विजये 'पुण्डरीकिण्यां' पुर्यां वज्रसेन-धारिण्योः पञ्च पुत्राः—वज्रनाभनामा चक्री ऋषभजिनजीवः १, बाहुः भरतचक्रिजीवः साधूनामन्नपानानयनवैयावृत्यकरणात् चक्रिभोगफलं बद्धम् २, सुबाहुः साधूनां विश्रामणया बाहुबलजीवः बाहुबलमुपार्जितवान् ३, पीठः ब्राह्मीजीवः ४, महापीठः सुन्दरीजीवः ५, एतौ[2] बाहुसुबाहुस्तुत्य(तिम)सहमानौ सर्वेषां 'काम[3] वाहलुं कइ चाम वाहलु' इति भाषया मायया[4] स्त्रीगोत्रबन्धं चक्रतुः । यतः—

"तद् भोजनं यद् गुरुदत्तशेषं, सा प्राज्ञता या न करोति पापम् ।
तत् सौहृदं यत् क्रियते परोक्षे[5], दम्भैर्विना यः क्रियते स धर्मः ॥ १ ॥–इन्द्र०

षष्ठस्तु सुयशा इति नाम्ना कस्यचित् राज्ञः पुत्रः वज्रनाभस्य सारथिर्गृहस्थावस्थायां श्रेयांसजीवः ६ । वज्रसेनतीर्थङ्करपार्श्वे गृहीतदीक्षाः षडपि । वज्रनाभेन विंशत्या स्थानकैः तीर्थकृन्नामकर्म समुपार्जितम् । सर्वेऽप्यायुःक्षये 'सर्वार्थसिद्धे' देवाः (जाताः) । ततोऽत्रोत्पन्नस्त्वं भगवान् सर्वातिशयैर्विराजस इत्यर्थः । इति सप्तविंशतितमवृत्तार्थः ॥ २७ ॥

❀ ❀ ❀ ❀

---

१ विंशतिः स्थानकानि ज्ञाताधर्मकथाङ्गे (अ० ८, सू० ६४) यथा—

"अरहंत-सिद्ध पवयण-गुरु थेर-बहुस्सुए-तवस्सीसु ।
वच्छलया य तेसिं अभिक्खणाणोवओगे य ॥ ५१ ॥
दंसण विणए आवस्सए य सीलव्वए निरइयारं ।
खणलव तव च्चियाए वेयावच्चे समाही य ॥ ५२ ॥
अप्पुव्वणाणगहणे सुयभत्ती पवयणे पभावणया ।
एएहि कारणेहि तित्थयरत्तं लहइ जीओ ॥ ५३ ॥"
[अर्हत्-सिद्ध-प्रवचन-गुरु-स्थविर-बहुश्रुत-तपस्विषु ।
वत्सलता च तेषामभीक्ष्णं ज्ञानोपयोगश्च ॥
दर्शनं विनय आवश्यकानि च शीलव्रतं निरतिचारम् ।
क्षणलवः तपस्त्यागो वैयावृत्त्यं समाधिश्च ॥
अपूर्वज्ञानग्रहणं श्रुतभक्तिः प्रवचने च प्रभावना ।
एतैः कारणैस्तीर्थकरत्वं लभते जीवः ।]

श्रीनेमिचन्द्रसूरिसूत्रिते प्रवचनसारोद्धारे (द्वा० १०, गा० ३१०–३१२) श्रीप्रद्युम्नसूरिविरचिते विचारसारप्रकरणे (३७तमे पृष्ठे) च क्वचित् पाठभिन्नता वर्तते ।

२ पीठ-महापीठौ ।

३ तात्पर्यम्—

कर्म वल्लभं किं वा चर्म वल्लभम् ।

४ 'मायया' इति पाठः ख-प्रतौ नास्ति ।　५ 'परोक्षं' इति ख-पाठः ।

सङ्घोऽपि चमत्कृतः। तस्या अधीनो जातः। अथ तस्याः पतिर्मैत्रनामा स च मिथ्यात्वी अज्ञानी नित्यं मृत्पिण्डान् पार्थिवान् करोति कुदेवादिभक्तः। एकदा दैवात् जटिलस्य अलाबुभाण्डं तेन भग्नं, ततः कुपितेन जटिलेन काम्बडिकया ताडितो नेत्रोपरि गतनेत्रो मैत्रो विप्रो जातः। स्त्रिया प्रोक्तम्–हे प्रिय! दृष्टं कुसङ्गफलम्? । यतः—

"कुदेशं च कुमित्रं च, कुपथं च कुसौहृदम्।
कुभार्यां च कुराज्यं च, दूरतः परिवर्जयेत् ॥ १ ॥–अनु०
मद्यं पानरतं नटं कुपठितं मूर्खं परिव्राजकं
योधं कापुरुषं विटं निरयसं स्वाध्यायहीनं द्विजम्।
राज्यं बालनरेन्द्रमन्त्रिरहितं मित्रं छलान्वेषिणं
भार्यां यौवनगर्वितां पररतां नेच्छन्ति ये पण्डिताः ॥ २ ॥–शार्दूल०
खरं श्वानं गजं मत्तं, रण्डां च बहुभाषिणीम्।
कुराजानं कुमित्रं च, दूरतः परिवर्जयेत् ॥ ३ ॥"–अनु०

ततो जैनधर्मो ग्राहितः, परमजैनो जातः, क्रमेण गृहेऽपि महती समृद्धिर्जाता।

एकदा विप्रपर्षदि गत्वा स्थितः। विप्रैः प्रोक्तम्–अहो यतिभिर्गतनेत्रोऽपि मैत्रोऽयं प्रतिलेखितः। तदा मैत्रेण प्रोक्तम्—अहं दिव्यनेत्रो भवानि जैनधर्मप्रभावात्, यूयं गवाक्षा भवत। तथैव जातम्। सर्वे पादौ श्रिताः जैनधर्मं ग्राहिताः, शासनदेवतया सर्वेऽपि दिव्यनेत्राः कृताः। मरदा मैत्रश्चायुःक्षये मृत्वा सुरौ भूत्वा मानवभवं प्राप्य मुक्तिं गमिष्यते ॥

इति षड्विंशतितमवृत्तार्थः सम्पूर्णः ॥ २६ ॥

* * * *

वृत्तम्—

क्षेत्राणि कानि तव धर्मनृपस्य सप्त
चैत्यादिकानि भरत पुनराह तातम्।
सत्यं च ते परिचितैर्हि पुराऽधुना त्वं
शालत्रयेण भगवन्नभितो विभासि ॥ २७ ॥

व्याख्या—क्षेत्राणीति। भरतः प्राह—हे प्रभो! तव धर्मनृपस्य कानि क्षेत्राणि वर्तन्ते? प्रभुः प्राह–हे भरत! चैत्यादिकानि क्षेत्राणि सप्त। पुनः भरतः तातं प्राह–हे प्रभो! त्वया यत् उक्तं तत् सत्यं, त्वदुक्तमेवाहं जानामि, श्रद्दधामि चेत्यर्थः। च समुच्चयार्थे। हि–निश्चितं हे भगवन्! अधुना त्वं अभितः–सर्वतः सालत्रयेण विभासि–शोभसे। कैः? पुरा–पूर्वभवे तैः–

१ पुष्पदाम्नम्। २ 'साल०' इत्यपि पाठः। ३ 'भ्रमित' इति क-पाठः।

सूत्रम्—

तत्त्वानि तीर्थकर-तीर्थ-तपोधनाश्च
तथ्यं च तात्त्विकतपः खलु षट्टतकारी ।
तस्यां रतो भवति मङ्क्षु नरो हि हित्वा
चित्रं विभो! यदसिकर्म विपाकशून्यः ॥ २९ ॥

व्याख्या—(तत्त्वानीति) । खलु–निश्चितं एषा षट्टतकारी वर्तते । षण्णां तकाराणां समाहारः षट्टतकारी । के ते तकाराः ? तानाह—तत्त्वानि–जीवाजीवादिकानि नव, तीर्थङ्कराः–चतुर्विंशतिर्जिनाः पञ्चदशकर्मभूमिसंस्थिता अपि, तीर्थानि–शत्रुञ्जयः १ रैवताचलः २ समेतशिखरी ३ अष्टापदः ४ तीर्थङ्करकल्याणकस्थानानि महामुनीनामनशनादिकस्थानानि यथाऽन्निकाऽऽसुताचार्यसिद्धिगमनं स्थानं प्रयाग इति तीर्थं जातमित्यादि तीर्थानि शाश्वतानि अशाश्वतानि, तपोधनाः–मुनयः, तथ्यं–सत्यवाक्, तात्त्विकतपः–आकाङ्क्षादिरहितं निर्मलं तपः । चकारौ समुच्चयार्थौ । हे विभो!–हे युगादिदेव ! हि–निश्चितं यतः–यस्मात् कारणात् नरः–भव्यपुरुषः तस्यां षट्टतकारिकायां रत–आसक्तः सन् मङ्क्षु–शीघ्रं 'विपाकशून्यो' भवति विपाकेन–ज्ञानावरणाद्यष्टकर्मणां फलोदयेन शून्यः–रहित इत्यर्थः । किं कृत्वा ? असिकर्म हित्वा–त्यक्त्वा असिवत् च तत् कर्म च असिकर्म तीक्ष्णत्वात् भेदच्छेदकारित्वात् खड्गोपमानं युक्तं, दुस्सहं कर्म । कथं० कर्म ? चित्रं–विचित्रं नानाप्रकारमिति ॥

प्रवचनसारोद्धारे (द्वा० ४१, गा० ४५१–४५२) तु यथा—

"अन्नाण १ कोह २ मय ३ माण ४ लोह ५ माया ६ रई ७ अरई ८ य ।
निद्दा ९ सोय १० अलियवयण ११ चोरिआ १२ मच्छर १३ भया १४ य ॥ ४५१ ॥
पाणिवह १५ पेम १६ कीलापसंग १७ हासा १८ य जस्स इय दोसा ।
अट्ठारस्स वि पणट्ठा नमामि देवाहिदेवं तं ॥ ४५२ ॥"

[अज्ञानं क्रोधः मदः मानः लोभः माया रतिः विरतिश्च ।
निद्रा शोकः अलीकवचनं चोरिका मत्सरः भयं च ॥
प्राणिवधः प्रेम क्रीडाप्रसङ्गः हासः च यस्य इमे दोषा ।
अष्टादशापि प्रणष्टा नमामि देवाधिदेवं तम् ॥]

१ श्रीवज्रस्वामिनोऽनशनस्थाने पर्वतो 'रथावर्त'नाम तीर्थं जज्ञे, यतः श्रीहेमाचार्याः परिशिष्टपर्वणि (स० १२, श्लो० १७७–१७८) प्राहुः—

"शक्रः प्रदक्षिणीचक्रे, तं गिरिं सरथस्तदा ।
वृक्षादीन् नमयन्नुच्चैः, स्वदेहमिव भक्तितः ॥ १ ॥
विनम्रा एव तेऽद्यापि, विद्यन्ते तत्र पर्वते ।
ततस्तस्याभिधा जज्ञे, 'रथावर्त' इति क्षितौ ॥ २ ॥"

सूत्रम्—

जैनो यती जिनजनो जिनसद्म जैन
ज्ञानं जिनो जगति पञ्च शुभा जकारा[1] ।
नाभेयभूर्भणति तेष्वनघे सदा किं
त्वत्सङ्गमे सुमनसो न रमन्त एव ? ॥ २८ ॥

व्याख्या—(जैनो यतीति) जगति—लोके पञ्च शुभाः—श्रेयस्करा जकारा वर्तन्ते । तानाह—'जैनो यती' जिनो देवता अस्येति जैन' जिनसम्बन्धी साधुः, जिनजनः—सम्यग्दृष्टिः, जिनसद्म—जिनमन्दिर, जैनं ज्ञान—जिनभाषित आगमः, जिनः—अर्हन् देवः इति । नाभेयभूः—श्रीभरतः चक्री भणति—वक्ति—हे जिन ! सदा सुमनसः—पण्डिताः तेषु—पञ्चजकारेषु किं न रमन्ते एव ? अपि तु रमन्ते एव । कस्मिन् सति ? त्वत्सङ्गमे सति । कथम्भूते त्वत्सङ्गमे ? अनघे—पापरहिते प्रशस्ये । यतः 'केशिकुमारसाधुना प्रदेशीराजा प्रतिबोधितः १ । श्रीमहावीरेणापि अम्बडाय प्रोक्तम्—त्वया सुलसा मदर्थं सम्भाषणीया विलोकनीया च । तेन हरिप्रमुख रूपं दर्शयताऽपि सा न चलितेति २ । यत्र स्थाने जिनालयः तत्र साधुनाऽपि चातुर्मासकं स्थेयम् ३ । पुष्पचूला-राज्ञी नरकावासं स्वर्गं च स्वप्ने ददर्श । पाषण्डिभिस्तत्स्वरूपं प्रोक्तं न घटितं, श्रीअन्निकासुताचार्यैस्तत् प्रोक्तं तु तथैव मिलितमिति सा प्रतिबुद्धा आर्या जातेति प्रसिद्धम् ४ । अष्टादशदोषरहितो रागद्वेषमुक्तो जिनोऽर्हन्नेव देवः । अत्र सवैया इकतीसा—

छुटे अन्तराय पञ्च रचही न राग रोस हास छक काम कीनो अचहीन देपीयै
वचना अज्ञानकी मिथ्यातको प्रपञ्च निद आश्रवको सचसो तो मूलथैं विलेपीये ।
एसे जो अढार दोष घातीकर्मभाव पोष ताको परिशोष याके ज्ञानमैं विशेषीइ
सोइ शुद्ध नामकोष घोषतें अनत तोष मोषमग्गदाता त्राता देवदेव लेखीये ॥१॥[3]

—(श्रीयशोविजयगणिगुम्फिते दिक्पट ८४ बोलेतिसञ्ज्ञके ग्रंन्थे १८)

इत्यष्टाविंशतितमवृत्तस्यार्थः ॥ २८ ॥

* * * *

---

१ जैनो यतीत्यादीनां क्रमेण उदाहरणानि ।

२ तात्पर्यम्—
विनाशोऽन्तरायपञ्चकस्य तिलमात्रमपि रागरोषयोरस्तित्व न हासादिषट्कस्य कामस्य च क्षय अज्ञानस्य वञ्चनाया , मिथ्यात्वस्य प्रपञ्चस्य, निद्राया आश्रवसञ्चयस्य च मूलतो निर्लेपनम् । एते येऽष्टादश दोषा घातिकर्मभावपोषकास्तेषां परिशोषो यस्य ज्ञाने विशेषत स एव शब्दनामकोष तस्य घोषात् अनन्तस्तोष , स मोक्षमार्गदाता त्राता देवदेवो गण्यते ।

३ सन्तुल्यतां यदुक्तं श्रीहेमचन्द्राचार्यैः अभिधानचिन्तामणौ (का० १, श्लो० ७२-७३)—
"अन्तराया दान-लाभ-वीर्य-भोगो-पभोगगा । हासो रत्यरती भीतिर्जुगुप्सा शोक एव च ॥ १ ॥
कामो मिथ्यात्वमज्ञानं निद्रा चाविरतिस्तथा । रागो द्वेषश्च नो दोषास्तेषामष्टादशाप्यमी ॥ २ ॥"

४ मुद्रितोऽयं ग्रन्थ प्रकरणरत्नाकरे (भा० १) ।

कथं० प्र० पु० ? परमं—प्रधानं, भावज्ञानहेतुत्वात् । पुनः कथं प्र० पु० ? परमैः—गणधरादिभिः प्रपूज्यं—पूजनीयं "नमो बंभीए लिवीए"[1] इत्यागमोक्तत्वात्[3] । तुः इति विशेषार्थे । ज्ञानं—भावज्ञानं विश्वविकाशहेतुः—लोकालोकप्रकाशकारणं स्फुरति—द्योतते । ज्ञानज्ञानिनोरभेदोपचारात् उपयुक्तो ज्ञानी इत्यपि शब्दार्थः । पुनर्विशेषतो द्रव्यश्रुतमेव [4] विशिनष्टि यतः, "नमो सुयस्स[5] इत्यादि(ना) द्रव्यनिक्षेपस्याराध्यत्वं सुप्रतीतं अक्षरादिश्रुतभेदेषु संज्ञाव्यञ्जनाक्षरादीनां भावश्रुतकारणत्वेन द्रव्यश्रुतत्वात्, पत्रकपुस्तकलिखितस्य (च) दव्वसुयं जं पत्तयपोत्थयलिहियम्[7]" इत्यादि प्रति-आद्यातक(स्वोपज्ञ)वृत्तौ (पृ० १०) आचारांग १ सु(अ)गडांग २ ठाणांग ३ समवायांग ४ भगवती ५ ज्ञाताधर्मकथा ६ उपासकदशांग ७ अन्तगडदशांग ८ अणुत्तरोववाईदशांग ९ प्रश्नव्याकरण १० विपाक ११ इत्येकादशाङ्गानि ।

अथ उववाई १ रायपसेणी २ जीवाभिगम ३ पण्णवणा ४ जंबूदीवपन्नत्ती ५ सूरपन्नत्ती ६ चंदपन्नत्ती ७ कप्पिया ८ कप्पवडिंसिया ९ पुप्फिया १० पुप्फचूलिया ११ वह्विदशा १२ [9]એ પાછલાં પાંચને નિરાવલી કહીઇ इत्युपाङ्गानि ॥

अथ उत्तराध्ययन १ आवश्यक २ पिण्डनिर्युक्ति तथा ओघनिर्युक्ति ३ दशवैकालिक ४ इति चत्वारि मूलसूत्राणि ॥

अथ निशीथ १ महानिशीथ २ व्यवहार ३ दशाश्रुतस्कन्ध ४ बृहत्कल्प ५ जीतकल्प ६ इति षट् छेदग्रन्थाः ॥

अथ नंदीसूत्र १ अनुयोगद्वार २ इति ॥

अथ चउसरणपयन्नु २ आउरपच्चक्खाण ३ भक्तपरिज्ञा ४ तंदुलवियालियं ५ चंदाविजय ६ गणविज्जा ७ मरणसमाहि ८ देवेंद्रसूत्र ९ संस्तारक १० इति दश प्रकीर्णकानि ॥ [10]એ ૪૫ પસ્તા-લીસ આગમાઃ । गाथा—

"इक्कारस[11] अंगाइ ११ बारस उवंगाइ २३ दश पयन्नाइं ३३ ।
छ छेय ३९ मूल चउरो ४३ नंदी ४४ अणुयोग पणयाला ४५ ॥ १ ॥

---

१ छाया—नमो ब्राह्म्यै लिप्यै । २ भगवत्यां (सू० १) । ३ 'क्तित्वात्' इति ख-पाठः । ४ विशेषेण व्याख्यानयति । ५ छाया—नमः श्रुताय । ६ भगवत्यां (सू० २) ।

७ छाया—

द्रव्यश्रुतं यत् पत्रकपुस्तकलिखितम् ।

८ उल्लेखोऽयं अनुयोगद्वारे (सू० ३७) । ९ तात्पर्यम्—एतानि पाश्चात्यानि पञ्च निरयावली कथ्यन्ते । अमी पञ्चचत्वारिंशत् ।

११ छाया—

एकादशाङ्गानि द्वादशोपाङ्गानि दश प्रकीर्णकानि ।
षट् छेद(सूत्राणि) मूलानि चत्वारि नन्द्यनुयोगौ पञ्चचत्वारिंशत् ॥

अत्र तथ्योपरि दृष्टान्तः—कस्मिंश्चिद् ग्रामे खी(क्षी)रकदम्बोपाध्यायो निजपुत्र पर्वताख्य तथा वसुनामान राजपुत्र तथा नारद ऋषिं च पाठयति। एकदा कुड्यान्तरतो जैनसाधु-मुखादेषु द्वौ नरकगामिनाविति श्रुत्वा क्षीरकदम्बकेन चिन्तितम्—राजपुत्रस्तु नरकगामी "राज्य नरकान्त" इत्युक्तेः, तेन द्वौ परीक्ष्येते। ततोऽलक्तरसेन भृतश्चर्मच्छगलो नारदाय समर्पितो यत्र कोऽपि न पश्यति तत्र त्वया हन्तव्य इत्युक्त्वा। तमादाय गतो वनान्तरे नारदश्चिन्तयितु लग्नः। अत्र सिद्धाः केवलिनोऽह च सर्वेऽपि पश्यन्ति, अतो न हन्तव्य एव, एत्य गुरवेऽर्पितः। कथितं च-विधिना निषेधः प्राप्त'। ज्ञातम्—सुगतिभागसौ। तथैव पर्वताय समर्पितः। तेन वनान्तरे हतः। ज्ञातम्—नरकगामी। उपाध्यायो व्रतं गृहीत्वा सुगतिं ययौ। ततो वसुर्भूपो जातः सत्यवादी लोकेऽभूत्।

एकदा नारदः पाठकशालां समेतः। तदा पर्वतोऽजाः—बोस्कटा यष्टव्या इति द्विजानध्याप यति। नारदेन गदितम्—अजा.—सप्तवर्षत्रीहयः, न जायन्ते वापिता इति अजाः, अत्र गौणार्थः, न तु मुख्यार्थ.। द्वयोर्विवादे प्रभाते सकललोकसमक्ष पृष्टो वसुनृपः पर्वतदाक्षिण्यात् कूटसाक्षी बभूव। तदा देवेन सिंहासनात् पातितो मृत्वा नरक जगाम। प्रशसितो लोकैर्नारदः सत्य वाक् क्रमेण सुगतिं ययौ। इति एकोनत्रिंशत्तमकाव्यार्थः॥ २९॥

※ ※ ※ ※

अथ पुस्तकमाश्रित्य धर्ममाह—

सूत्रम्—

सद् बृंहित प्रवरपुस्तकमस्तपाप
पुण्योपकारि परम परमै. प्रपूज्यम्।
सम्भालनादिकरणाच्छिवद त्वयोक्त
ज्ञान त्वयि स्फुरति विश्वविकाशहेतु॥ ३०॥

व्याख्या—सदिति। अयि इति कोमलामन्त्रणे। हे प्रभो! त्वया प्रवरपुस्तक—सुवर्णाद्यक्षरम-यज्ञानकोशलक्षण शिवद—मुक्तिदमुक्त—कथितम्। कस्मात्? सम्भालनादिकरणात् हेतोः। कथ-भूत प्रवरपुस्तकम्? सत्—निरन्तर अर्चित वा बृंहित—वृद्धिं नीत लिखितेन लिखापनेन चेति। पुनः कथ० प्र० पु०? अस्तपाप—गतपाप, धर्मपुस्तक—धर्मपुस्तकस्योपष्टम्भदायक अन्यपुस्तकमपि नोपेक्षणीयम्। पुनः कथ० प्र० पु०? 'पुण्योपकारि' पुण्याय—धर्माय उपकरोतीत्येवशीलम्। पुनः

१ 'कस्मिन् ग्रामे' इति ख-पाठ। २ 'भृतचर्म०' इति क-पाठ।

"धन्या भारतवर्षसम्भवजना यद् यत्र काले कलौ
नोतीर्थेश्वरकेवले निरवधौ नश्यन्मनःपर्यये ।
त्रुट्यत्सूत्रविशेषसंपरिनदद्दौर्गत्यदुःखास्पदे
श्रीजैनेन्द्रवचोऽनुरागवशतः कुर्वन्ति धर्मोद्यमम् ॥ १ ॥"–शार्दूल०

स्यात्कारपदरहितास्तु सर्वेऽपि मिथ्यादृष्टयः । अतः षट् दर्शनान्याह–जैनं स्याद्वादी आर्हतः १ इति, बौद्धं शून्यवादी सौगतः २ इति, शैवशासनं नैयायिकः अक्षपादो यौगः ३ इति, साङ्ख्यं कापिलः ४ इति, वैशेषिकं कणाद औलूक्यः ५ इति, जैमिनीयं भाट्टदर्शनं ६ इति । नैयायिक-वैशेषिकयोरभेदं केचिन्मन्यन्ते तदा पञ्चैवास्तिकवादिनः । ततः षष्ठं नास्तिकमतं बार्हस्पत्यः नास्तिकः चार्वाकः लौकायतिकः इति षड्दर्शनानां एकैकस्य नामान्तराणि ज्ञेयानि[3] । अत्र दृष्टान्तः—

'मथुरा'यां पुरि गुणप्रियनामा व्यवहारी धनीनाम्नी प्रिया । तयोः पुत्रः सुन्दराह्वो वर्तते । स च दुर्विनीतो दुष्टाशयो नास्तिकमतिर्धर्मविमुखोऽस्ति । यतः (षड्दर्शनसमुच्चये श्लो० ८२)—

"पिब खाद च चारुलोचने!, यदतीतं वरगात्रि! तन्न ते ।
न हि भीरु गतं निवर्तते, समुदयमात्रमिदं कलेवरम् ॥ १ ॥"–वैतालीयम्

गुणप्रियस्तु जैनधर्मरक्तः स्वगृहाग्रे धर्मशालायां स्थितान् साधून् सेवते स्म । सुन्दरस्तु तेषां विरुद्धवचनं जल्पति । यदा साधव आगमघोषं कुर्वन्ति कारयन्ति तदा स वक्ति–एते वायसाः क्रां क्रां कुर्वन्ति, श्वाना इव हाऊ हाऊ कुर्वन्ति ।

एकदा साधुषु बहिर्भूमिगतेषु पुस्तकमादायानेनावकरे क्षिप्तम् । आयाता मुनयः, पुस्तकं न दृष्टम् । ज्ञातेन जनकेन हक्कितोऽसौ तत आनीतं पुस्तकम् । कथितं च किमेतस्य ज्ञानस्याशातनां करोषि? महापापाय भविष्यति । यतः—

"ज्ञानस्य ज्ञानिनां चैव, निन्दा-प्रद्वेष-मत्सरैः ।
उपघातैश्च विघ्नैश्च, ज्ञानघ्नं कर्म बध्यते ॥ १ ॥"–अनु०

तदा दुर्विनीत उवाच–किं काद्गले कज्जले वा ज्ञानं प्रविष्टमस्ति? । एवं देशनानर्होऽसौ विद्युत्पातात् मृतः काकोऽभवत् । नित्यं विष्ठामत्ति । एकदा श्येनेन गलं गृहीत्वा निपातितो मृत्वा

---

१ 'दि भवद्दौ०' इति ख–पाठः । २ सप्तापि नयाः ।

३ स्याद्वादरत्नाकरावतारिकायां भट्ट–प्रभाकर–कणभक्षा–ऽक्षपाद–कपिला इत्यस्यार्थः । भट्टो–जैमिनिः निष्कर्म-मीमांसाकृत् १, प्रभाकरः–सकर्ममीमांसाकृत् २, दुर्गसिंहापरनामा वैशेषिकाचार्यः ३, अक्षपादः नैयायिकः ४, कपिलसूनुः साङ्ख्य इति ।

४ 'य तेना' इति ख–पाठः ।

पणयालीस आगमसवगहाण हुति छ लक्खा ६००००० ।
एगुणसत्तसहस्सा ६९००० छच्च सया ६०० चेव पणतीसा ३५ ॥ २ ॥"

इति 'एगुणसट्ठिसहस्सा ५९००० तिन्निसया ३०० चेव तीसा य ३०' इत्यपि पाठः, निर्युक्ति-चूर्णिभाष्यवृत्त्या समेताः वसुदेवहींडि प्रथम खण्ड ११००० द्वितीयखण्ड २४००० एवं कारइ जैनसिद्धान्तसख्या इति पूर्ण. ॥ अन्ये च जैनन्यायाः–मल्लवादिकृतनयचक्रनामा ग्रन्थः । हरिभद्रसूरिकृतोऽनेकान्तजयपताकानामा ग्रन्थः, श्रीवादिदेवसूरिकृतः स्याद्वाररत्नाकरनामा ग्रन्थः । श्रीहेमचन्द्रसूरिकृतप्रमाणमीमासानामा ग्रन्थः । जैनतर्कभाषा आधुनिकश्रीयशोविजयकृतोऽनेकान्तव्यवस्थानामा ग्रन्थः । इत्यादि जैनतर्काः ॥ जैनव्याकरण हैमव्याकरणम् । यतः—

"कि स्तुमः शब्दपाथोधे–र्हैमचन्द्रयतेर्मतिम् ? ।
एकेनाऽपि हि येनेदृक्, कृत शब्दानुशासनम् ॥ १ ॥"

श्वेताम्बरमते नयाः सप्तैव–नैगमः १ सङ्ग्रहः २ व्यवहारः ३ ऋजुसूत्रः ४ शब्दः ५ समभिरूढः ६ एवम्भूतः ७ इति स्यात्कारलाञ्छिताः सर्वे जैनाः सर्वत्राजेयाः "नानेकान्त प्रतिक्षिपेत्" इति (वीतरागस्तोत्रे प्र० (   ) हेमाचार्यवचनात् । अत्र सवैयो (दिक्पट ८४–बोलेतिनाम्नि ग्रन्थे)—

सागरके आगैं कहा गगरि धरैगी गर्व सर्व वेसरके आगे कहा अर्व इदको
नाक वृक्षके आगे कहा आकको अकूर छाजे सूरतेज आगे कहा राजे धाम चदको
कामधेनु आगैं कहा कूकरी करे गुमान भूपतिके आगैं कहा जोर है पुलिदको
ऐसे सर्वांग शुद्ध ग्रन्थ जो सेताम्बरके ताकै आगे कौन दर्प दुर्मतीके वृदको ? ॥ १ ॥

पञ्चचत्वारिंशदागमसय गाथना भवन्ति षट्लक्षा ।
एकोनसप्तति सहस्राणि षट् शतानि चैव पञ्चत्रिंशत् ॥

१ छाया—

एकोनषष्टि सहस्राणि त्रीणि शतानि चैव त्रिंशत् च ।

२ तृतीयचतुर्थखण्डानुपलब्धेस्तदानीमपि । ३ अद्याप्यमुद्रित । ४ अय ग्रन्थश्चतुरशीतिसहस्रश्लोकप्रमाणक । अस्य टीका स्याद्वादरत्नाकरावतारिका जैनचिन्तामण्यपराभिधाना । ५ श्रीभानप्रभसूरीणा समसमयित्वात् इद विशेषणम् ।

६ स्तुतिकारे प्रोक्तम्—

"नयास्तव 'स्यात्' पदलाञ्छना इमे रसोपविद्धा इव लोहधातव ।
भवन्त्यभिप्रेतफला यतस्ततो भवन्तमार्या प्रणता हितैषिण ॥"

७ तात्पर्यम्—

सागरस्य अग्रे कथ घटिका धारयेद् गर्वं सर्वो वेसर कथ अग्रेऽश्वादीन्द्रस्य
नाकवृक्षस्य पुरत कथ अर्कस्याङ्कुर शोभते ? सूर्यतेजस पुरस्तात् कथ राजते धाम चन्द्रस्य ?
कामधेनो अग्रत कथ शुनिका कुर्यात् गर्वं भूपते पुरत कि बल पुलिन्दस्य ?
एतादृशा सर्वाङ्गशुद्धा ग्रन्था श्वेताम्बराणां तेषां पुरत को दर्प दुर्मतीना वृन्दस्य ?

प्रवरैः षड्भिर्दकारैः परं—केवलं अयमेव दुरितराक्षसो ग्रस्तः—भक्षितः। कथंभूतो दुरितराक्षसः? आत्तः—गृहीतो भक्षितो लोको येन स इति। पुनः कथं०? दुरात्मा—दुष्टात्मा। अत्र दृष्टान्तः दाने श्रीऋषभजिनजीवधनसार्थवाहवत्। यतः (पद्मानन्दमहाकाव्ये)—

"धनस्य नव्यैः सुरभिस्वभावैः, क्रीडागतक्रोडमृगेन्दुगौरैः।
पतद्ग्रहः स्त्यानघृतैरशोभि–र्ब्रह्माण्डभाण्डं नु भृतं यशोभिः॥ १॥"—उप०

सवैया तेईसा २३—

"सो धन सारथवाह धनो जगि साधुकौं आपनै थान बुलाये
थीनेसे घृतके षो(घ?)ट अवोटसे मोटेसे पात भरे विहराए।
मानसैं दानसैं निर्मल भावसैं निर्मल सुंदर सम्यक्त्व पाये
दान वडो भावप्रभ कहै जगि दान तित्थंकरगोत वंधाए॥ १॥

इति। दयायां हरिबलमात्स्यिकादिवत् इति। दमने

"आंषि म मींचसी मिंच मन नयण निहाली जोइ
अप्पो अप्पा पींचीइ तो अवर न दूजो कोई॥ १॥"

वेश्यया दत्तशिरश्चुंबकः (?) कुटिलजटिलः प्रतिबोधित इति। दर्शने कृष्णादिवत्। तथाहि—'द्वारवत्यां' संयमग्रहणाक्षमः कृष्णवासुदेवोऽस्ति। यः कश्चिद् दीक्षां लाति तस्य दीक्षामहोत्सवं करोमीति नियमवान् कृष्णः स्वपुत्रीं निजोत्सङ्गे संस्थाप्य पृच्छति—वत्से! त्वं स्वामिनी दासी वा भविष्यसि? सा वक्ति—स्वामिनीति। तदा नेमिजिनान्तके महोत्सवेन स तस्या दीक्षां दापयति। एवं क्रियमाणाय कृष्णाय ज्ञातवार्तयाऽन्यया पुत्र्या निवेदितं यतोऽहं दासी भविष्यामीति। तेन चिन्तितम्—अन्याः सर्वा एवं मा भुवन्। ततस्तेन वीरो नाम कुविन्दो

१ पापरक्षः। २ सुरभिः-सुगन्धः स्वभावो येषां तैः। ३ क्रीडार्थं गत उत्सङ्गे मृगो यस्य एवंविधो य इन्दुः–चन्द्रः तद्वद् गौरैः–शुभ्रैः। ४ नुः वितर्के।

५ तात्पर्यम्—

स धनसार्थवाहो धन्यो जगति येन साधवः स्वस्थाने आमन्त्रिताः
स्त्यानघृतघटैरुच्छिष्टतारहितैः बृहन्ति पात्राणि भृत्वा प्रतिलाभयाञ्चक्रे।
मानेन दानेन निर्मलभावेन निर्मलं सुन्दरं सम्यक्त्वं आपत्
दानं महत् (इति) भावप्रभः कथयति (यतः) जगति दानं तीर्थङ्करगोत्रं बन्धयति॥

६ तात्पर्यम्—

अक्षिणी मा निमीलय निमीलय मनः नयनाभ्यां निभालय।
(यदि) आत्मा आत्मानं आकर्षयति तर्हि अपरोऽन्यो न कोऽपि॥

७ कुं विन्दतीति कुविन्दः–तन्तुवायः।

तस्मिन्नेव गुणप्रियगृहे शुनीपुत्रो जातः। नित्यममेध्यमश्नाति। तत्र ज्ञानशाली सूरिराययौ। त मण्डल दृष्ट्वा जगौ–भो भषण! त्व सरसि सुन्दरपूर्वभवम्?। इति श्रुत्वा जातजातिस्मृतिः पूर्वकर्म निन्दमान सूरिपादौ श्रित.। सूरिणा सम्यक् प्रकारेण परमेष्ठिपूर्वक धर्मध्यान ग्राहितः। पाक्षिकमनशन कृत्वा शुभध्यानेन मृत्वा पुनर्गुणप्रियस्यैव पुत्रो जात'। धर्ममतिरिति नाम दत्तम्। प्राप्तयौवनो मुनिसङ्गतो ज्ञाततत्त्वो लिखापितसिद्धान्तपुस्तकः। यतः—

"लेखयन्ति नरा धन्या, ये जैनागमपुस्तकान्।
ते सर्वे वाङ्मय ज्ञात्वा, सिद्धिं यान्ति न सशयः ॥ १ ॥"–अनु०

ये लेखयन्ति जिनशासनपुस्तकानि
व्याख्यानयन्ति च पठन्ति च पाठयन्ति।
शृण्वन्ति रक्षणविधौ च समाद्रियन्ते
ते मर्त्य-देव-शिव-शर्म नरा लभन्ते ॥ २ ॥–वसन्त०

न ते नरा दुर्गतिमाप्नुवन्ति, न मूकतां नैव जडस्वभावम्।
नैवान्धता बुद्धिविहीनता च, ये लेखयन्त्यागमपुस्तकानि ॥ ३ ॥–उप०

बाल-स्त्री मन्द-मूर्खाणा, नृणा चारित्रकाङ्क्षिणाम्।
अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञै., सिद्धान्तः प्राकृतः कृतः ॥ ४ ॥"–अनु०

इति। तेन कृतज्ञानभक्ति. सन्मानितसाधुसङ्घः श्रावकव्रतानि प्रपाल्य सम्यगतिचारान् सम्भाल्य मृत्वा 'अच्युते' देवोऽजनि 'महाविदेहे' प्राप्तनृभवो मोक्ष गमिष्यतीति ज्ञानोपरि कथानकम्। इति त्रिंशत्तमवृत्तार्थः ॥ ३० ॥

✻ ✻ ✻ ✻

अत्रम्—

दान दया दमन-दर्शन-देवसेवा
दोपापहार इति षट् प्रवरा दकाराः।
ते सेवितैर्दुरितराक्षस आत्तलोको
ग्रस्तस्त्वमीभिरयमेव पर दुरात्मा ॥ ३१ ॥

व्याख्या—दानमिति। इह लोके हे प्रभो! षट् दकाराः प्रवरा वर्तन्ते। ते के तानाह—दान दया दमन–पञ्चेन्द्रियविषयवर्जन दर्शन–सम्यक्त्व देवसेवा–जिनपूजा। दमनादिपदाना 'द्वन्द्व.'। दोपापहार –इहलिहिससर्गादि दोषत्यजन इति। तु. अवधारणे। सेवितै' तैः अमीभिः

इत्युदित्वा सा वीरेण सह परिणायिता । दिनान्तरे कृष्णेनोक्तम्—आज्ञाकारिणीं तां कुरु । तेन गृहं गत्वा प्रोक्ता सा—पर्जनीकं(?) कुरु । रुष्टा समेत्य कृष्णाय निवेदितम्—स्वामिनीं कुरु । वीरादेशं लात्वा नेम्यन्तिके दीक्षापितेति । अन्यदाऽष्टादशसहस्रसाधूनां द्वादशावर्तवन्दनेन क्षायिकसम्यक्त्वं तीर्थङ्करनामगोत्रकर्म (च) बद्धं कृष्णेन खण्डितं नरकचतुष्ककर्मदलवितानम् । यतः—

"अनाद्यनन्तसंसार–कर्मधर्मश्रमापहम् ।
वन्दनं चन्दनमिव, श्रेयःसौरभसङ्कुलम् ॥ १ ॥–अनु०
ददद् हरिर्वन्दनकानि भक्त्या, मुनीश्वराणां चरणाम्बुजेषु ।
अवाप तीर्थङ्करगोत्रकर्म, श्वभ्रादिकष्टानि तनूचकार ॥ २ ॥–उप०
[1]तित्थयरत्तं संमत्त खाइयं सत्तमीय तइआए ।
एयं वंदणएणं बद्धं च दसारसीहेण ॥ ३ ॥
वन्दनं हृदयभावसम्भवं, माधवस्य विदधे फलत्रयम् ।
द्रव्यतः कृतमिदं तु केवलं, वीरकस्य विपुलक्लमं फलम् ॥ ४ ॥–रथोद्धता
पापतापनिचयस्य चन्दनं, दीयतां मुनिजनस्य वन्दनम् ।
पूर्वसञ्चितकुकर्मखण्डनं, वीरशासनजनौघमण्डनम् ॥ ५ ॥–"
विनयोऽहङ्कृतित्यागो, जिनाज्ञा गुरुपूजनम् ।
श्रुतस्याराधना मोक्षः, षड् गुणा गुरुवन्दने ॥ ६ ॥–अनु०
नीचैर्गोत्रमविनयो–ऽमानः शासनहीलनम् ।
अबोधिर्भववृद्धिश्च, षड् दोषा गुर्ववन्दने ॥ ७ ॥–अनु०

एकादशस्तीर्थङ्करो भावीति इत्यादि । इति एकत्रिंशत्तमवृत्तार्थः ॥ ३१ ॥

* * * *

सूत्रम्—

सैनेय-साधु-वरसङ्घक-सार्वसद्म-
सैद्धान्तिका इति सुपञ्चसकारवर्गः ।
येनादृतो भवकुपीटनिधौ निरस्तं
तेनैव तस्य जिन! दुस्तरवारि कृत्यम् ॥ ३२ ॥

व्याख्या—सैनेयेति । हे जिन! येन प्राणिना इति–एष सुपञ्चसकारवर्गः आदृतः–अङ्गीकृतः, सेवित इत्यर्थः । सु–शोभमानः पञ्चानां सकाराणां वर्ग इति तानाह—'सैनेयः' सेनाया अपत्यं

१ छाया—

तीर्थङ्करत्वं सम्यक्त्वं क्षायिकं सप्तम्याः तृतीयायाम् ।
एतद् वन्दनकेन बद्धं च दशार्हसिंहेन ॥

भणितः। कुविन्देन निजसुकृतं कथितम्[2]। कृष्णेन तत्सुकृतं सभायां प्रकटीकृतम्। तथाहि—

"[3]जेण रत्तफणो नागो, वसंतो बयरीवणे।
आहउ पुढविसत्थेण, वेमई नाम खत्तिओ ॥ १ ॥–अनु०
जेण घोसवती सेणा, वसती कलसीपुरे।
निरुद्धा वामहत्थेण, वेमई नाम खत्तिओ ॥ २ ॥—,,
जेण चक्कुक्खया गंगा, वहती कलुसोदगं।
धारिया वामपाएण, वेमई नाम खत्तिओ ॥ ३ ॥[4]—"

---

१ कथय त्वया किं सुकृतं कृतमिति।

२ एतद् ज्ञायते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्र(प० ८, स० १०)गतैर्निम्नलिखितपद्यैः—

बभाषे वीरकोऽप्येवं, बदरीस्थो मया पुरा।
कृकलासोऽश्मना हत्वा, पातितश्च मृतश्च सः ॥ २२२ ॥
रथाङ्गकृतरेखायां, मार्गे तोयं वहन् मया।
धृतं वामाङ्घ्रिणाऽऽक्रम्य, तच्च दूरमपासरत् ॥ २२३ ॥
वस्त्रपटघटस्यान्तः, प्रविष्टा मक्षिका मया।
द्वारे वामकरं दत्त्वा, रणन्त्यो विधृताश्चिरम् ॥ २२४ ॥

३ सन्तुल्यतां यदुक्तं त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्रे (प० ८, स० १०)—

"येन रक्तस्फटो नागो, निवसन् बदरीवने।
निजघ्ने भूमिशस्त्रेण, वेमति क्षत्रियो ह्ययम् ॥ २२७ ॥
चक्रोत्खाता येन गङ्गा, वहन्ती कलुषोदकम्।
धारिता वामपादेन, वेमति क्षत्रियो ह्ययम् ॥ २२८ ॥
येन घोषवती सेना, वसन्ती कलसी(शी?)पुरे।
निरुद्धा वामहस्तेन, वेमति क्षत्रियो ह्ययम् ॥ २२९ ॥"

अनेन ज्ञायते पद्यत्रयस्य तात्पर्यम्। एतच्छाया तु यथा—

येन रक्तस्फटो नागो वसन् बदरीवने।
आहतो भूमिशस्त्रेण वेमतिर्नाम क्षत्रियः ॥
येन घोषवती सेना वसन्ती कलशीपुरे।
निरुद्धा वामहस्तेन वेमतिर्नाम क्षत्रियः ॥
येन चक्रोत्खाता गङ्गा वहन्ती कलुषोदकम्।
धारिता वामपादेन वेमतिर्नाम क्षत्रियः ॥

४ इदं पद्यत्रितयं वर्तते आवश्यकसूत्रस्य वन्दनाध्ययनस्य श्रीहरिभद्रसूरिकृतटीकायां (५१४तमे पत्राङ्के), परन्तु न तत्र केवलं द्वितीयतृतीयपद्ययोर्विनिमयः पाठभेदाश्च। ते एवम्—'रत्तसिरो', 'पाडिओ', 'घोसवई', 'धारिया', 'कलुसोदयं', 'धारिया'।

एतच्छायाकारैः 'वे मइनाम'पदस्य 'वै मतिर्नाम (स उत्कृष्टः)' 'चक्कुक्खया'पदस्य च 'चक्रोत्क्षता' इति प्रति संस्कृतमसूचि।

अथ गड्डरिकाप्रवाहं त्यक्त्वा धर्मः क्रियते । तद्वाक्यं श्रुत्वा धर्मार्थिना नृपेण धर्मपरीक्षार्थं सर्वान् पाषण्डिन आकार्य समस्याऽर्पिता—"सकज्जलं वा नयणं न व त्ति" । प्रथमं बौद्धैरपूरि—

"उवासिया[1] कंचनमंडियङ्गी, मालाविहारे मइ अज्ज दिट्ठा ।
वक्खित्तचित्तेण न सुट्ठु णायं, सकज्जलं वा नयणं न व त्ति ॥ १ ॥[2]

इति सर्वैः शृङ्गाररसैः पूरिता ।

"चित्तं[3] चहुट्टं थणमण्डलम्मि, पुरोभ(मं)तीअ ति (वि) अंगणाए ।
वक्खित्तचित्तेण न सुट्ठु णायं, सकज्जलं वा नयणं न व त्ति ॥ २ ॥"[4]

इत्यादि ॥ अथ जैनः—

"[5]खंतस्स दंतस्स जिइंदियस्स, अज्झप्पजोगे गयमाणसस्स ।
किं मज्झ एएण विचिंतिएण, सकज्जलं वा नयणं न व त्ति ॥३॥"[6]—उपजातिः

---

१ छाया—

उपासिका काञ्चनमण्डिताङ्गी मालाविहारे मया अद्य दृष्टा ।
विक्षिप्तचित्तेन न सुष्ठु ज्ञातं सकज्जलं वा नयनं न वा इति ॥

२ उपदेशरत्नाकरे ३० तमे पृष्ठे त्वेवम्—

"मालाविहारम्मि गएण दिट्ठा उवासिओ कंचणभूसिअंगी ।
वक्खित्तचित्तेण मए न नायं सकुंडलं वा वयणं न व त्ति ॥"
[मालाविहारे गतेन दृष्टा उपासिता काञ्चनभूपिताङ्गी ।
व्याक्षिप्तचित्तेन मया न ज्ञातं सकुण्डलं वा वदनं न वा इति ॥]

३ छाया—

चित्तं निमग्नं स्तनमण्डले पुरोभ्रमन्त्या अपि अङ्गनायाः ।
विक्षिप्तचित्तेन न सुष्ठु ज्ञातं सकज्जलं वा नयनं न वा इति ॥

४ कुमारपालप्रतिबोधे २७तमे पृष्ठे अमरसिंहकथायां यथा—

चक्खुं चहुट्टं थणमण्डलम्मि, अणुक्खणं तेण मए न नायं ।
पुरोभमंतीइ वि अंगणाए, सकज्जलं दिट्ठिजुयं न व त्ति ॥
[चक्षुर्लग्नं स्तनमण्डले अनुक्षणं तेन मया न ज्ञातम् ।
पुरोभ्रमन्त्या अपि अङ्गनायाः सकज्जलं दृष्टियुगं न वा इति ॥]

५ छाया—

क्षान्तस्य दान्तस्य जितेन्द्रियस्य अध्यात्मयोगे गतमानसस्य ।
किं मम एतेन विचिन्तितेन सकज्जलं वा नयनं न वा इति ॥

६ उपदेश० ३० तमे पृष्ठे वर्तन्ते इमान्येव त्रीणि चरणानि, तुर्यं तु यथा—"सकुंडलं वा वयणं न व त्ति । कुमार० तु इत्थम्—

"मग्गे तसा(?)थावरजंतुरक्खावक्खित्तचित्तेण मए न नायं ।
पुरोभमंतीइ वि अंगणाए सकज्जलं दिट्ठिजुयं न व त्ति ॥
[मार्गे त्रसस्थावरजन्तुरक्षाव्याक्षिप्तचित्तेन मया न ज्ञातम् ।
पुरोभ्रमन्त्या अपि अङ्गनायाः सकज्जलं दृष्टियुगं न वा इति ॥]

सैनेयः-सम्भवो जिनः, साधुः-सत्पुरुषः सवेगपक्षी "साधौ सभ्यार्यसज्जनाः" इति हैमः (का० ३, श्लो० ४३), वरसङ्घः-शुभचतुर्विधसङ्घः सर्वेभ्यो हितः सार्वो-जिनः तस्य सद्म-चैत्य, सैद्धान्तिकाः-गीतार्था इति । तेन-सुपञ्चसकारवर्गेणैव तस्य प्राणिनो भवकूपीटनिधौ-भवजलधौ कृत्य-कार्य निरस्त-त्यक्तम् । कथम्भूते भवकूपीटनिधौ ? दुस्तरवारि । वाःशब्दोऽत्र रेफान्तः । दुस्तराणि वारि यस्मिन् स इति । कूपीट-जलम् ।

"जले दिव्यमिरा सेव्य, कूपीट घृतमङ्कुरः ।
विष पिप्पलपाताल-मलिनानि च कम्बलम् ॥"-अनु०

इत्यादि हैमशेषकोशे (का० ४, श्लो० ९) अर्थात् जैनशासनभक्तिकारकः । कीदृशः ?—

"[1]पावयणी धम्मकही वाई निमित्तिओ तवस्सी उ ।
विज्जा सिद्धो य कई अट्टेव पभावगा भणिआ ॥ १ ॥"[2]

[3]पालित्तो [4]वृद्धवादी कविकुलतिलकः [5]सिद्धसेनो दिवाकृद्
विद्यासिद्धस्तथार्यः [6]खपटगुरु[7]रुमास्वातिसन्[8]मल्लवादी ।
सूरिः श्री[9]हारिभद्रः स्वपरसमयविद् [10]बप्पभट्ट(ट्टिः) प्रसिद्धः
[11]सिद्धर्षि[12]र्देवसूरिः [13]कुमरनृपनतो [13]हेमसूरिस्तु जीयात् ॥ १ ॥"-स्रग्धरा

इति जैनधर्मप्रभावकाः । अत्र जैनधर्मोपरि कथा—'काञ्चनपुरे' नगरे कुरुचन्द्रो राजा मिथ्यात्वी । रोहको मन्त्री जैनः भूप प्राह-राजन् ! धर्म परीक्ष्य गृह्यते, नान्यथा—

"यथा चतुर्भिः कनक परीक्ष्यते, निघर्षण च्छेदन ताप-ताडनैः ।
तथा चतुर्भिः पुरुषः परीक्ष्यते, श्रुतेन शीलेन कुलेन कर्मणा ॥-वशस्थविलम्
गतानुगतिको लोको, न लोकः पारमार्थिकः ।
वालुकालिङ्गमात्रेण, गत मे ताम्रभाजनम् ॥"-अनु०

---

१ छाया—

प्रावचनी धर्मकथी वादी निमित्तक तपस्वी च ।
विद्या सिद्धश्च कवि अष्टैव प्रभावका भणिताः ॥

२ वर्धमानश्रुतार्थपारगामी १, नन्दीषेणवद् धर्मकथाकथक २, मल्लवादिवद् राजद्वारे जयकमलाभाग् ३, भद्रबाहुवत् निमित्तकथक ४, महातपोगुणधारक ५, वज्रस्वामिवत् ६, कालिकाचार्यवत् सिद्धाञ्जनधारक ७, सिद्धसेनवत् सरसमधुसुधारसभरकाव्यकृत् धमार्थ एतेऽष्टौ जिनधर्मप्रभावका इति 'पावयणी'गाथार्थ ।

३ पादलिप्तः सिद्धौषधभृत् । ४ मुशलफुल्लकारको वृद्धवादी चतुरशीतिहुवडाकथक । ५ सिद्धसेन कल्याणमन्दिरादिकृत् । ६ खपुटाचार्यो बौद्धप्रतिबिम्बचालक । ७ प्रशमरतिप्रमुखपञ्चशतप्रकरणप्रणेता उमास्वातिवाचक । ८ मल्लवादी नयचक्रवालकारक । ९ चतुश्चत्वारिंशदधिकचतुर्दशशतग्रन्थकर्ता हरिभद्रसूरि । १० आमराजादिप्रतिबोधको बप्पभट्टिसूरि । ११ एकविंशति वारान् यो बौद्धसमीपे गतो यद्बोधनिमित्त श्रीहरिभद्रसूरिणा ललितविस्तरानामग्रन्थो ग्रथित स उपमितिभवप्रपञ्चाकथाकार सिद्धर्षिः । १२ कुमुदचन्द्रदिक्पटजित् देवसूरिः । १३ हेमसूरिः कुमारपालभूपालप्रतिबोधक ।

लितः, तस्य देशनां निशम्य प्रतिबुद्धः एको दीक्षां गृहीतवान्, इतरो न। तदा लोकैः प्रोक्तम्-कथं भगवन्! एकमनस्कौ इमौ धर्मकार्येऽधुना भिन्नमनसौ जातौ?। सर्वज्ञः प्राह-श्रूयतामेतयोः पूर्वभवम्-कस्याञ्चिदटव्यां द्वौ किरातौ वसतः स्म। कदाचिद् कुतश्चित् गोधनमपहृत्य पृष्ठलग्नावाहरकभयान्नष्टौ तौ प्रौढगिरिशिखरं गतौ। तत्रैको मुनिर्नासाग्रभागन्यस्तनेत्रयुग्मो ध्यानमग्नो योगसुखलग्नो दृष्टस्ताभ्याम्। तं दृष्ट्वा एकेन संस्तुतः-अहो! अयं निर्भयो मुनिः सुखासीनो वर्तते। तदा स एको दर्शनरुचिर्जातः। अन्यस्य काष्ठवत् साधुं समीक्ष्य न श्रद्धा जाता। कालान्तरे तौ मृत्वा निगमाविमौ जातौ स्तः। तेन दर्शनरुचिर्निस्तीर्णः, इतरस्तु नेति कथानकम्। इति त्रयस्त्रिंशत्तमवृत्तार्थः॥ ३३॥

✻ ✻ ✻ ✻

अथ सङ्घमाश्रित्याह—

सूत्रम्—

सङ्घाधिपत्यतिलकं ननु ये वहन्तः
साधर्मिके सततदत्तवराशना ये।
मुक्तिं व्रजन्ति लघु ते नितरां भजन्तः
पादद्वयं तव विभो! भुवि जन्मभाजः॥ ३४॥

व्याख्या—(सङ्घेति)। हे विभो! ननु-निश्चितं ये जन्मभाजो धनाढ्याः सङ्घाधिपत्यतिलकं वहन्तो-दधतो भवन्ति। ये पुनः साधर्मिके सततदत्तवराशना-सदा दत्तभोजनवात्सल्या भवन्ति भुवि-भूमौ ते जन्मभाजः-भव्या लघु-शीघ्रं मुक्तिं व्रजन्ति। कथंभूताः ते? किं कुर्वन्तः सन्तः? हे विभो! तव पादद्वयं नितरां-भृशं भजन्तः। यतः—

"अद्य मे फलवती पितुराशा, मातुराशिषि शिखाङ्कुरिता[१] यद्।
यद् युगादिजिनयात्रिकलोकं, प्रीणयाम्यहमशेषमखिन्नः॥ १॥-स्वागता[२]

संसारेऽसुमतां नरामरभवाः प्राप्ताः श्रियोऽनेकशः
कीर्तिः स्फूर्तिमदर्जितं च शतशः साम्राज्यमप्यूर्जितम्।
स्वाराज्यं[३] बहुधा सुधाशनचयाराध्यं समासादितं
लेभे पुण्यमयं कदाचिदपि[४] नः सङ्घाधिपत्यं पुनः॥ २॥-शार्दूल०

---

१ 'शिखा' इति क-पाठः।

२ स्वागता-लक्षणम्—

"स्वागता रनभगैर्गुरुणा च"

३ स्वर्गराज्यम्। ४ 'कदापि न पुनः' इति ख-पाठः।

जैनाना नीरागत्वं ज्ञात्वा हृष्टः । मुनिभिर्नवतत्त्वादिविचारः कथितः । राजा जैनधर्मं प्रपद्य सिद्धः । इति कथानकम् । इति द्वात्रिंशत्तमवृत्तार्थः ॥ ३२ ॥

※ ※ ※ ※

वृत्तम्—

अर्हन्त अर्च्य अशरीर अहिंसकश्च
अर्चा अकारनिकरोऽकृतसन्धिकर्मा ।
मर्त्योऽश्रयद् यमनिशं परवत् किमेष
सोऽस्याभवत् प्रतिभवं भवदुःखहेतुः ? ॥ ३३ ॥

व्याख्या—(अर्हन्त इति) अयं अर्च्य –पूजनीयः । अकारनिकरः अकृतसन्धिकर्मा वर्तते । अकृतः सन्धिः सन्धान–मेलनं येन तत् अकृतसन्धि, एवंविधं कर्म पापरूपं यस्य यस्माद् वा स कर्मणा सह अकृतसन्धि, कर्मविनाशकत्वादित्यर्थः । पुनः शब्दशास्त्रविचारणायामपि न कृतसन्धिकर्म यस्य सः अकृतसन्धिकर्मा । क एष अकारनिकरः तमाह–अर्हन्त –जिनः, अकारान्तोऽयं शब्दः, 'अर्हन् अर्हन्त' इति शब्दप्रभेदात् अर्च्यः–पूज्यः, अशरीरः–सिद्धः अर्च्यः, अहिंसकः –साधुः अर्च्यः, सर्वसावद्यविरतित्वात् ।

जले जीवा स्थले जीवा, आकाशे जीवमालिनि ।
सर्वजीवमयं स्थानं, कथं भिक्षुरहिंसकः ? ॥ १ ॥

अप्रमत्तः सदोपयोगित्वादहिंसक इत्यागमः । अर्चा–जिनप्रतिमा अर्च्या–पूज्या । अर्थवशाद् विभक्तिपरिणामः । चः समुच्चयार्थः । मर्त्यो–मनुष्यः अनिशं–निरन्तरं यं अकारनिकरं अश्रयत्–असेवयत् स एष अकारनिकरः अस्य–मर्त्यस्य प्रतिभवं–भवे भवे किं भवदुःखहेतुः अभवत् ? । क इव ? परवत्–शत्रुरिव । अपि तु सुखदायी एव अभवत् । अथवा यदा सन्धिः क्रियते तदा अर्हन्तोऽर्च्योऽशरीरोऽहिंसक इति भवति । 'अतोऽत्युः' (सारस्वते सू० १०९), 'उ ओ' (सा० सू० ४५), 'एदोतोऽतः' (सा० सू० ५१) इत्यादि सूत्रत्रयं लगति । अर्चा अकार इत्यत्र 'सवर्णे दीर्घः सह' (सा० सू० ५२) इति ज्ञेयम् । मूढानामश्लिष्टोच्चारणे झटिति श्रद्धा प्रवर्तीष्यतेति हेतोः ।

अथात्र दृष्टान्तः—कस्मिंश्चिन्नगरे द्वौ वणिजौ जन्मतः परस्परं पांशुक्रीडां कुर्वन्तौ वृद्धिं गतौ यौवनं प्राप्तौ सम्मिलितावेव तिष्ठतः । द्वयोर्मध्ये एकतरो यत् किञ्चित् कार्यं करोति तत् कार्यमन्यतरोऽपि करोति । तत्र लोके 'एकमनीयौ' इति तयोर्नाम दत्तम् । एकदा सर्वज्ञो गुरुर्मि-

"[1]चैत्रमास्यां पूर्णमास्यां, मासान्ते केवलं ततः ।
प्रथमं पुण्डरीकस्य, श्रमणानां ततोऽभवत् ॥ १ ॥"–अनु०
शुक्लध्यानाधिरोहेण, क्षीणेष्वखिलकर्मसु ।
प्रापत् तपस्विकोटीभिः, पुण्डरीकः परं पदम् ॥ २ ॥–अनु०
स्वर्गादागत्य गीर्वाणा, निर्वाणाप्तिमहोत्सवम् ।
क्षणात् तेषां महर्षीणां, मरुदेव्या इव व्यधुः ॥ ३ ॥–अनु०
तीर्थकृत् प्रथमः स्वामी, यथा श्रीवृषभस्तथा ।
तदानीं प्रथमं तीर्थं, जज्ञे 'शत्रुञ्जयो' गिरिः ॥ ४ ॥–अनु०
सिद्धो महर्षिरेकोऽपि, तीर्थतां स्थानमानयेत् ।
महर्षिकोटयो यत्र, किं पुनः सिद्धिमव्रजन् ? ॥ ५ ॥–अनु०
'शत्रुञ्जयो'ऽद्रिषु सिद्धि—क्षेत्रत्वान्मुकुटं स्फुटम् ।
[2]नामारूपमयं चक्र—वर्ती चैत्यमकारयत् ॥ ६ ॥–अनु०
प्रभुबिम्बं पुण्डरीक—युक्तं कृतं तदन्तरा ।
आत्मानमिव विश्रान्त—रात्मानं च[3] चि(स्थि)रं व्यधात् ॥ ७ ॥"–अनु०

इति पद्मानन्दमहाकाव्ये (स० १८, श्लो०१७३–१७९) वेणिकृपाणनामाऽमरचन्द्रः । इति भरतचक्री सङ्घपतितिलकधारकः चैत्यकारकः सङ्घवात्सल्यनिर्मापकः पुण्यवान् कथितः । इत्येवंविधोऽपि यो भवति स मुक्तिगामी भवतीति स्थितम् । इति चतुस्त्रिंशत्तमवृत्तार्थः ॥ ३४ ॥

* * * *

अथ शीलमाश्रित्याह—

सूत्रम्—

शीलं कलङ्कतिमिरावलिहेलिकेलि
विस्तीर्णविश्ववलये कृतकीर्तिखेलम् ।
मर्त्यो दधाति हृदि यः प्रवरस्य तस्य
किं वा विपद्विषधरी सविधं समेति ? ॥ ३५ ॥

व्याख्या—(शीलमिति) । यो मर्त्यो–मनुष्यः हृदि–हृदये शीलं–मैथुनपरिहाररूपं सद्ब्रह्मचर्यं दधाति–धरति । किंविशिष्टं शीलम् ? 'कलङ्कतिमिरावलिहेलिकेलि' कलङ्का एव तिमिराणि–अन्धकाराणि तेषां आवलिः–श्रेणिः तस्यां हेलेः–सूर्यस्य केलिरिव केलिर्यस्य तत्, तद्विनाशकत्वात् । पुनः किंविशिष्टम् ? विस्तीर्णे–विपुले विश्ववलये–भुवनमण्डले 'कृतकीर्तिखेलं' कृता कीर्त्याः खेला–क्रीडा येन तत् । वा पक्षान्तरे । विपद् एव विषधरी–सर्पिणी तस्य प्रवरस्य पुरुषस्य सविधं–समीपं किं समेति–आगच्छति ? । अपि तु न आगच्छति ।

---

१ 'चैत्रे मासि पूर्णि०', २ 'नानारत्नमयम्', ३ 'च स्थिरं' इति पाठान्तराणि पद्मा० ।

तैरात्मा सुपवित्रितो निजकुलं तैर्निर्मलं निर्मितं
तैः संसारमहान्धकूपपततां हस्तावलम्बो ददे ।
लब्धं जन्मफलं कृतं च कुगतेर्द्वारैकसरोधनं
ये 'शत्रुञ्जय'मुख्यतीर्थनिवहे यात्रासु कृतोद्यमाः ॥ ३ ॥–शार्दूल०
तैश्चन्द्रे लिखितं स्वनाम विशदं धात्री पवित्रीकृता
ते धन्याः कृतिनः सतां सुकृतिनो वंशस्य ते भूषणम् ।
ते जीवन्ति जयन्ति भूरिविभवास्ते श्रेयसां मन्दिरं
सर्वाङ्गैरपि कुर्वते विधिपरा ये तीर्थयात्रामिमाम् ॥ ४ ॥–शार्दूल०
कल्पद्रुमस्तस्य गृहेऽवतीर्ण–श्चिन्तामणिस्तस्य करे लुलोठ ।
त्रैलोक्यलक्ष्मीरपि तं वृणीते, गेहाङ्गणं यस्य पुनाति सङ्घः ॥ ५ ॥"–इन्द्र०

अत्र प्रथमं भरतसैन्य कथानकम् । यतः—

पूर्वं वृषभजिनमुखात् सकलधर्मकार्यं श्रुत्वा पुनः निजनिश्चयार्थं स्वमुखेन भरतः प्रभोरग्रे कथयामास इति सर्वत्र ज्ञेयम् । एकदा भरतचक्री 'अष्टापदे' श्रीऋषभं प्रणम्याग्रे स्थितवान् । देशनान्तेऽष्टानवतिभ्रातॄन् निभाल्य चिन्तितम्–अहो ! महाव्रतधरा एते । मया दुष्टं कृतम्, यत एते भोगात् त्याजिताः । ततो भरतो भोगाय न्यमन्त्रयत भक्तिवशतः, तदा भगवान् ब्रूते स तम्–भो भरत ! तत्र भ्रातरस्त्यक्तान् भोगान् पुनर्मुखश्लेष्मवत् न गृह्णन्ति, तदा भरत आहारार्थं तान् निमन्त्रयामास । तदापि प्रभुणा निषिद्धं—राजपिण्डादिर्मुनीनां न कल्पते तदा स विषादवान् । तत इन्द्रपृच्छापूर्वकं पञ्चप्रकारावग्रहकथने स्वस्थीभूतो भरतो भगवन्तं बभाषे–आनीतेन भक्तपानेन मयाऽधुना किं क्रियते ? भगवता (शक्रेण ?) अभाणि–श्राद्धेभ्यो देयं तत् । गृहमागत्य तथैव चक्री कृतवान् । श्राद्धेभ्य उक्तम्–भवन्तो भोजनं कृत्वा मम गृहाग्रे स्थिताः "जितो भवान् भयं भूरि, ततो मा हन मा हन" (पद्मा० स० १८, श्लो० ११०) इति पदद्वयं वारंवारं पठनीयमिति । तन्निशम्य चक्री रहःस्थितश्चिन्तयति स्म—

"जितः केनाहमा ज्ञातं, कषायैर्मे कुतो भयम् ? ।
एतेभ्य एव तदहं, मा हन्या देहधारिणः ॥ १ ॥–अनु०
धिग् धिङ् मे धर्मवैमुख्यं, हा हा संसारसक्तता ।
ही ही प्रमादमित्रत्वं, हं हं हा विषयाग्रहः ॥ २ ॥" अनु०
—(पद्मा० स० १८, श्लो० ११२, ११४)

तदा श्राद्धानां पठनार्थं भरतेन जिनस्तुतियतिश्राद्धधर्मकर्माधिकारमया आर्या वेदाः कृताः । एकदा प्रभुः 'शत्रुञ्जय'गिरिमायया । पुण्डरीकाय प्रोक्तम्–त्वं यतिकोटीयुतोऽत्रैव तिष्ठ, 'सिद्धक्षेत्र'प्रभावात् तव केवलज्ञानं भविष्यति । तेन तथैव कृतम् । सिद्धः पुण्डरीको यतिकोटीभिः सह । श्लोकः—

१ आ इति स्मरणे ।
जैन० स्तो० १४

गृहे चित्रशालायां षड्रससरसभोजनकः सद्ब्रह्मचर्यधारकः कामविकारनिवारकः स्थितवान् मुनिः सः। एतन्निशम्य कश्चिद् विप्रः प्राह—

"विश्वामित्र-पराशरप्रभृतयो [1]ये चाम्बुपत्राशना-
स्तेऽपि स्त्रीमुखपङ्कजं सुललितं दृष्ट्वैव मोहं गताः।
आहारं सघृतं पयोदधियुतं [2]भुञ्जन्ति [3]ये मानवा-
स्तेषामिन्द्रियनिग्रहः कथमहो दम्भः समालोक्यताम् ॥१॥"—शार्दूल०

सूरिराह—

"सिंहो बली द्विरदशूकरमांसभोजी
संवत्सरेण रतिमेति किलैकवारम्।
पारावतः खरशिलाकणभोजनोऽपि
कामी भवत्यनुदिनं वद कोऽत्र हेतुः? ॥ १ ॥—वसन्त०

इति।

स स्थूलभद्रोऽखण्डशीललीलः तां कोशां प्रबोध्य गुरुसमीपमागतः सन् गुरुभिर्दुष्करकारक इति सङ्घसमक्षं प्रोचे। [5]तद्वचसः पूर्वं समागताः सिंहगुहा-बिल-कूपकाष्ठस्थायिनो मुनयस्त्रयः। तेषु सिंहगुहावासी मुनिर्मत्सरेण गुरुणा निवार्यमाणोऽपि द्वितीयचतुर्मास्यां कोशागृहे गतः। दृष्ट्वा च तां दिव्यरूपां चलचित्ततया 'नेपाल'देशानायितरत्नकम्बलं क्षाले क्षिप्त्वा प्रतिबोधितः सन् आगत उवाच—युक्तं दुष्करदुष्करकारक इति। गुरुभिरुक्तम्—

यतः—

"सर सिंहगुहागेहं, दृष्टिर्दृष्टिविषाहिभूः।
चित्रशाला कूपपट्टः, कोशायास्त्रिष्वसौ स्थितः ॥ १ ॥—अनु०
[6]गिरौ गुहायां विजने वनान्तरे, वासं श्रयन्तो वशिनः सहस्रशः।
हर्म्येऽतिरम्ये युवतीजनान्तिके, वशी स एकः शकडालनन्दनः ॥२॥—इन्द्रवंशा
[7]योऽग्नौ प्रविष्टोऽपि हि नैव दग्ध—श्छिन्नो न खड्गाग्रग(कृ?)तप्रचारः।
कृष्णाहिरन्ध्रेऽप्युषितो न दष्टो, नाक्तोऽञ्जनागारनिवास्यहो यः ॥३॥—इन्द्रवज्रा
[8]वेश्या रागवती सदा तदनुगा षड्भी रसैर्भोजनं
शुभ्रं धाम मनोहरं वपुरहो नव्यो वयःसङ्गमः।

१ 'वाताम्बु०', २ 'शाल्यन्नं स०', ३ 'ये भुञ्जते मानवा'—, ४ 'अहो यदि भवेद् विन्ध्यस्तरेत् सागरे' इति पाठभिन्नता सुभाषित० (पृ० २६४)। ५ 'तद्वचसा च पूर्वं' इति ख-पाठः। ६–८ श्रीजयानन्दसूरिकृते स्थूलभद्रचरित्रे ५५०तमादि५५२तमपर्यन्तानि पद्यानि (दे. ला. जै.)।

अत्र दृष्टान्तः—

स्त्रिया कृतोपसर्गरणञ्झणत्प्रविष्टनूपुरपादोपलक्षितसाधुवत् पालनीयमिति । तथा चतसृभिः स्त्रीभिर्यामिनीयामचतुष्कमुपसर्गितोऽपि मुनिर्न चलितः । ततस्ताः स्त्रियोऽपि प्रभाते गृहीतशीला अभवन् इति । तथा एकदा सभास्थितेन श्रीसिद्धराजजयसिंहदेवेन वन्दितो हेमाचार्यो धर्मलाभं प्रोक्तवान् । तथा भूपेन धर्मलाभस्यार्थः पृष्टः सूरिराह—

"दीर्घायुर्भव धार्मिको भव भव प्रौढप्रतापोद्धतो
विद्या-विक्रम वृत्त-वित्त-विनयालङ्कारयुक्तो भव ।
इत्याद्याः स्फुरदाशिषः श्रुतिसुखाः सत्या भवन्ति ध्रुवं
यस्माद् विस्मयकारणं स भवतु श्रीधर्मलाभः श्रिये ॥ १ ॥—शार्दूल०
दुर्वारा वारणेन्द्रा जितपवनजवा वाजिनः स्यन्दनौघा
लीलावत्यो युवत्यः प्रकटितचमरैर्भूषिता राज्यलक्ष्मीः ।
तुङ्गं श्वेतातपत्रं चतुरदधितटीसङ्कटा मेदिनी च
प्राप्यन्ते यत्प्रभावात् त्रिभुवनविजयी सोऽस्तु वो धर्मलाभः ॥ २ ॥—स्रग्०
सकलकुशलवल्लीपुष्करावर्तमेघो
दुरिततिमिरभानुः कल्पवृक्षोपमानः ।
भवजलनिधिपोतः सर्वसम्पत्तिहेतुः
स भवतु सततं वः श्रेयसे धर्मलाभः ॥ ३ ॥—मालिनी
कल्पद्रुचिन्तामणिकामधेनु—सुस्वामिमुख्याः सुखहेतवोऽमी ।
श्रयन्ति यस्य प्रतिहस्तकत्वं, धर्मः स वो यच्छतु वाञ्छितानि ॥ ४ ॥—उप०
लक्ष्मीर्वेश्मनि भारती च वदने शौर्यं च दोष्णोर्युगे
त्यागः पाणितले सुधीश्च हृदये सौभाग्यशोभा तनौ ।
कीर्तिर्दिक्षु सपक्षता गुरुजने यस्माद् भवेदङ्गिनां
सोऽयं सिद्धिफलप्रदाननिपुणः श्रीधर्मलाभोऽस्तु वः ॥ ५ ॥—शार्दूल०
पुण्डरीको ददौ पूर्वं, चक्रिणे भरतादये(य यम् ?) ।
गौतमः श्रेणिकस्यापि, धर्मलाभः स वः श्रिये ॥ ६ ॥—अनु०
धर्मकल्पद्रुमः श्रीमान्, स वो यच्छतु वाञ्छितम् ।
जागर्ति यस्य सेकाय, सत्कर्मश्रेणिसारणिः ॥ ७ ॥"—अनु०

ततः पुनर्भूपेन श्रीहेमाचार्यः प्रोक्तः—भवद्भिर्व्यवहारिसभाया साम्प्रतं कस्य व्याख्यानं क्रियते ? । सूरिणोक्तम्—सरसनवरसचित्रं श्रीस्थूलभद्रयतीन्द्रचरित्रं कर्मलवित्रं पवित्रं व्याख्यायते येन पूर्वं द्वादश वर्षाणि कोशा वेश्या विलसिता । पश्चाद् व्रतमादाय गुर्वाज्ञया तस्या एव

१ 'सभ्या' इति ख-पाठ ।

तथा चेटकराजस्य सप्त पुत्र्यः—ज्येष्ठा 'क्षत्रियकुण्डन'पुरे महावीरभ्रातृनन्दी(न्दि?)वर्धनस्य पत्नी १, सुज्येष्ठा वीरजिनहस्ते व्रतिनी जाता यस्यां पेढालविद्याधरेण भ्रमररूपेण निक्षिप्तवीर्यजातः सत्यकिविद्याधरो लोके महादेव उच्यते २, मृगावती 'कौशाम्बी'पुरे शतानीकनृपस्य पत्नी यस्या उदयननाम्ना पुत्रेण चण्डप्रद्योतनपुत्री वासवदत्ताऽपहृता, मृगावती सा वीरपार्श्वे दीक्षां गृहीतवतीति ३, प्रभावती 'वीतभय'पत्तने श्रीउदयननृपस्य पत्नी यया हासाप्रहासापतिविद्युन्मालिकृतजीवत्स्वामिप्रतिमा पूजिता निजगृहे उदयनराजर्षिस्तु 'गोकले' रोगवशात् भक्षितविषमिश्रितदधिः स्वर्गं गतवान् ४, चेलणा 'राजगृहे श्रेणिकनृपपत्नी ५, पद्मावती 'चम्पा'नगर्यां दधिवाहननृपस्य पत्नी ६, शिवादेवी 'उज्जयिन्यां' चण्डप्रद्योतनस्य पत्नी ७, इति सप्तापि चेटकपुत्र्यः शीलयुक्ताः । तथा सकलतीर्थङ्करमातरः शीलवत्यः ॥

सवैया इकतीसा (दिक्पट ८४ बोलेति नाम्नि ग्रन्थे स० ४५)—

पुंण्यके कचोल रंग रोलके निचोल सोल शीलथैं अडोल याकी जातिमैं महासती
यामै जगतातनकी मात अवदात गात नमैं जाकुं इंद जात नित्तही महीपती ।
दानके स्वभाव साचे तपके प्रभाव जाकै रांचै नहीं भाव काचे माचे साधुसंगती
धर्मकी अवलंबिनी जो दोषकी विलंबिनी नितंबिनी है ऐसी ताकूं क्यूं न पंचमी गती? ॥१॥

इति निश्चयतो भावनया पालितं शीलं मोक्षाय भवति । परं व्यवहारतो लज्जयाऽपि पालितं शीलं वरम् । यतः—

"स्त्रिया कयाचिद् रतये हि कश्चि–दाकारितो मङ्क्ष्वधिचन्द्रशालम् ।
भाण्डस्य भग्नादपराच मे ह्री–रित्युक्तितः सोऽपि ततो निवृत्तः ॥१॥–उप०

नो सेव्योऽन्यनरस्त्वया मयि गते देशान्तरे चेद् भृशं
कामोद्दीपनता तदा भँज ह्रिया युक्तं गदित्वेत्यगात् ।

---

१ तात्पर्यम्—
पुण्यस्य कच्चोलकस्य (पात्रविशेषस्य) रङ्गस्य निष्कर्परूपेण षोडश शीलेन अकम्प्रा यस्यां जातौ महासत्यः
यस्यां जगत्तातस्य मातरः अवदातगात्रा नमन्ति यस्यै इन्द्रजातिर्नित्यं महीपतयः ।
दानस्य स्वभावः सत्यः (यस्याः) तपसः प्रभावः यस्यै रोचते न अपक्वभावेन रक्ता साधुसङ्गतौ
धर्मस्य अवलम्बिनी या दोषस्य विलम्बिनी नितम्बिनी अस्ति ईदृशी तस्याः कथं न पञ्चमी गतिः ? ॥

२ 'नहि भाव काचे नाचे माचे साधु०' इति प्रकरणरत्नाकरे प्रथमे विभागे ।

३ शिरोगृहम् । ४ 'भज ह्रिया' इति पदेऽत्र संयुक्तत्वात् छन्दोभङ्गो दृश्यते, परन्तु श्रीहेमचन्द्राचार्यैर्हकाररकारादिसंयुक्ते वर्णे छन्दोभङ्गो न कथितः । यतः प्रोक्तं तैः छन्दोऽनुशासने प्रथमे संज्ञाध्याये 'ᳵकᳵ पविसर्गानुस्वारव्यञ्जनाह्रादिसंयोगे' इति सूत्रस्य स्वोपज्ञवृत्तौ—'जिह्वामूलीये उपध्मानीये विसर्जनीयेऽनुस्वारे व्यञ्जने ह्रादिवर्जिते संयोगे च परे ह्रस्वोऽपि गो भवति वक्रश्च । अह्रादीति समस्तव्यस्तसङ्ग्रहात् ह्रेसंयोगे हसंयोगे रसंयोगे च न गुरुः । आदिशब्दात् यथादर्शनम्' । ह्रादिसंयोगे च यथा–"स्पृष्टं त्वयेत्यपह्रियः खलु कीर्तयन्ति ।"

कालोऽयं जलदागमस्तदपि यः कामं जिगायादरात्
तं वन्दे युवतिप्रबोधकुशलं श्रीस्थूलभद्रं मुनिम् ॥ ४ ॥–शार्दूल०

'रे काम! वामनयना तव मुख्यमस्त्रं
वीरा वसन्त पिक-पञ्चम-चन्द्रमुख्याः ।
त्वत्सेवका हरि-विरञ्चि-महेश्वराद्या
हा हा हताश! मुनिनाऽपि कथं हतस्त्वम्? ॥ ५ ॥–वसन्त०

श्रीनन्दिषेण-रथनेमिमुनीश्वरा-ऽऽर्द्र-
बुद्ध्या त्वया मदन! रे मुनिरेष दृष्टः ।
ज्ञातं न नेमि-मुनिजम्बु सुदर्शनाना
तुर्यो भविष्यति निहत्य रणाङ्गणे माम् ॥ ६ ॥–वसन्त०

इति लेशमात्रस्थूलभद्रकथानकम् ॥ तथा अभयाह्वया राज्या भोगार्थं याचितोऽचलितं उपसर्गितो राज्ञा शूलिकायामारोपितो रत्नसिंहासनं जातं सुदर्शनश्रेष्ठिनः । इति पञ्चत्रिंशत्तमवृत्तार्थः ॥ ३५ ॥

* * * *

सूत्रम्—

ब्राह्म्यादिका विमलशीलविभूषणाढ्याः
सत्यो हि सन्ति बहवो भवितार एव ।
तासां तु नामजपनेन जिनेश! पूतो
जातो निकेतनमहं मथिताश! यानाम् ॥ ३६ ॥

व्याख्या–ब्राह्म्यादिका इत्यादि । हि–निश्चितं हे जिनेश! ब्राह्म्यादिकाः सत्यः बहवः सन्ति । पुनः सत्यः बहवो भवितारः–भविष्यन्त्येव । कथंभूताः सत्यः? विमलशीलमेव भूषणं तेन आढ्याः–संयुक्ताः । हे जिनेश! हे 'मथिताश!' मथिता–हता आशा–अभिलाषो येन, हे निरभिलाष!। तुः अवधारणे। अहं भरतः तासां सतीनां नामजपनेन पूतः–पवित्रो जातः। कथंभूतोऽहं? यानां–लक्ष्मीनां निकेतनं गृहम्। "लक्ष्मीः पद्मा रमा या मा" इत्यादि हैमः (का० २, श्लो० १४०)। यतः (श्रीधर्मसूरिकृते मङ्गलस्तोत्रे श्लो० १३)—

"ब्राह्मी चन्दनबालिका भगवती राजीमती द्रौपदी
कौशल्या च मृगावती च सुलसा सीता सुभद्रा शिवा ।
कुन्ती शीलवती नलस्य दयिता चूला प्रभावत्यपि
पद्मावत्यपि सुन्दरी दिनमुखे कुर्वन्तु वो मङ्गलम् ॥ १ ॥

---

१ 'जलदानिलस्तदपि' इति पाठः श्रीहारालाल हसराजस्यमुद्रिते स्थूलभद्रचरित्रे । २-३ स्थूलभद्रचरित्रे (दे ला पु ग्रं) ५५८-५५९ तमे पद्ये ।

कथंभूताः पदार्थाः ? 'प्रोद्यत्प्रबन्धगतयः' प्रोद्यत्सु–उत्कटेषु प्रबन्धेषु–वीररसादिमयेषु गतिः–गमनं येषां ते इति । ते के पदार्थाः ? तानाह–सीताहृतिः रावणेन सीतायाः हरणं कृतम्, तदनन्तरं रामचन्द्रेण जलधिलङ्घनं कृतम्, ततश्च रावणेन सह आहवः–सङ्ग्रामः कृतः, ततो रणेन रक्षसः–रावणस्य वधः कृतः–जातः। रक्षःशब्दो नपुंसकः हसान्तः। ततः प्रतिहृ(कृ?)तिः–सीता गृहं नीता। ततो लोकापवादात् सीता अटव्यां मोचिता। ततः सीतायाः दिव्यं दत्तम्। तेन सीतया ज्वलनप्रवेशः कृतः। ततो विमलशीलतया सीता पुण्या–पवित्रा जाता। अत्रापि पुण्यशब्दो योज्य इति। सीताशब्दो दन्ततालव्य इति ॥ अत्र लेशतः सम्बन्धमाह—

'अयोध्या'यां दशरथपुत्रौ राम-लक्ष्मणौ स्तः। [1]एकेन जनकनृपपुत्री जानकी परिणीता। कैकेयीराज्ञीवरव्यतिकरात् सीतया सह राम-लक्ष्मणौ वनं गतौ। सौमित्रिणा वंशजालान्तरस्थितो विद्यां साधयन् शम्बूकनामा सूर्पणखापुत्रो हतः क्रीडताऽज्ञानतः। तत्रागतया सूर्पणखया दृष्टो रामः। रूपरञ्जितया कामातुरया भोगार्थं याचितः। तेन तिरस्कृता। इतश्च शम्बूकनिमित्तं लक्ष्मणस्य रामेण सह सिंहनादो मया सङ्कटे विधेय इति कृतसङ्केतस्य शम्बूकपक्षीयविद्याधरैः सह युद्धं लग्नं वर्तते स। तया चन्द्रणखया गत्वा रावणाग्रे सीतारूपं वर्णितम्। तस्य मनश्चलितम्। यतः—

"द्विजराजमुखी मृगराजकटिः, तरुराजविराजितजङ्घतटी।
यदि सा वनिता हृदये वसिता, क्व तपः क्व जपः क्व समाधिविधिः ॥१॥"–तोटकम्

अथ बालभारते (आदिपर्वणि स० १, श्लो० २६) अपि—

"अभ्यस्य शश्वज्जघने घनेऽस्याः, सौभाग्यसिन्धोः पुलिने पुलिन्दः।
वेध्यं शराणां कुरुते न कस्य, चलं च सूक्ष्मं च मनो मनोभूः ? ॥ १ ॥"–उप०

स पौलस्त्यस्तत्र गत्वा मन्त्रविद्याविज्ञाततत्सिंहनादसङ्केतः स्वयं सिंहनादकरणच्छलेन तदनुकृतगमने [2]रामे मुनिप्रतिबोधितं जातिस्मरणवन्तं सीतासमीपस्थं रक्षार्थं युध्यमानं जटायुनामानं पक्षिणं हत्वा गृहीत्वा सीतां 'लङ्का' समाययौ। लौकिकास्तु—

"न भूतपूर्व(र्वो) न च केन दृष्टो, हैमः (हेम्नः ?) कुरङ्गो न कदापि वार्ता।
तथापि तृष्णा रघुनन्दनस्य, विनाशकाले विपरीतबुद्धिः ॥ १ ॥"–उपेन्द्रवज्रा

इति सौवर्णमृगच्छलं कथयन्ति। ततो ज्ञातव्यतिकरौ राम-लक्ष्मणौ पुण्यवशाद् वानरविद्याधरैः सुग्रीवादिभिर्मिलितैः समुद्र-सेतुनामानौ नृपौ रावणसेवकौ सागरोपकण्ठं जित्वा बद्ध्वा कारर ...लेन 'लङ्का'समीपमाजग्मतुः। अत्र लौकिकाः–सागरमध्ये पाषाणैर्बद्धपालिः वानराः गांनुस्वार...व। यतः—
ह्रादिवर्जिते

च न गुरुः।

...चन्द्रेण। २ तमनु–लक्षीकृत्य कृतं गमनं येन स तस्मिन्।

तज्जात हि तथा स्त्रियाऽऽर्हतनरे पृष्टेऽपहर्षे कथ
त्रुट्यद्भाण्डविवेकतो धृतह्रिया शीलश्रिये तेत् स्थितम् ॥ २ ॥–शार्दूल०

जन्तूनां विधिवशादन्यथाऽपि जायते । यतः—

"हत्वा नृप पतिमवेक्ष्य भुजङ्गदष्ट
देशान्तरे विधिवशाद् गणिकां च जाता ।
पुत्र पतिं समधिगम्य चिता प्रविष्टा
शोचामि गोपगृहिणी कथमद्य तक्रम् ? ॥ १ ॥"–वसन्त०

इति ।

"कोकिलाना स्वरो रूप, नारी रूपं पतिव्रतम् ।
विद्या रूप कुरूपाणा, क्षमा रूप तपस्विनाम् ॥ १ ॥"–अनु०

अतो महानिशीथे प्रोक्तम् । धन्यः पुण्यः स यः शील पालयति । इति षट्त्रिंशत्तमवृत्तार्थः ॥३६॥

* * * *

सूत्रम्—

सीताहृतिर्जलधिलङ्घनमाहवश्च
रक्षोवधः प्रतिहृ(कृ ?)तिर्ज्वलनप्रवेशः ।
पुण्या यतो विमलशीलतया पदार्थाः
प्रोद्यत्प्रबन्धगतय कथमन्यथैते ? ॥ ३७ ॥

व्याख्या–सीतेति । हे प्रभो ! यतः कारणात् एते पदार्थाः विमलशीलतया–निर्मलशीलत्वेन करणेन पुण्याः–पवित्राः वर्तन्ते, श्रोतॄणामपि धर्मप्राप्तये भवन्तीत्यर्थः । अन्यथा शील विना एते पदार्थाः कथ पुण्याः ? यतो लौकिकरामायणादीनि शास्त्राणि शृण्वतामपि पापाय भवन्ति ।

तथा—

तव ह्रियाऽपह्रियो मम ह्रीरमूच्छशिमहेऽपि द्रुत म एवा तत ।
बहलभ्रामरमेचकतामस मम प्रिये ! क समेष्यति तत् पुर ?' ॥"

काव्यकल्पलताया प्रथमे प्रतानेऽपि—

"स्वरो दीर्घा विसगान्त सानुस्वारो द्विमात्रक ।
भहृादिसयुते वर्णे, व्यञ्जने चाग्रगे लगुरु ॥
तीव्रप्रयत्नोच्चारेण, ह्रादावपि लघुगुरु ।
पर्हमारेषु केशान् वा, सुसमीन इव ह्रद ॥

१ आकारिते पुरुषे । २ तस्मात् कारणात् ।

३ 'काऽसि' इति सुभाषितरत्नभाण्डागारे (पृ० ३७८) । ४ अत्र पाठपात प्रतिद्वये ।

"[1]चैत्रमास्यां पूर्णमास्यां, मासान्ते केवलं ततः ।
प्रथमं पुण्डरीकस्य, श्रमणानां ततोऽभवत् ॥ १ ॥"–अनु०
शुक्लध्यानाधिरोहेण, क्षीणेष्वखिलकर्मसु ।
प्रापत् तपस्विकोटीभिः, पुण्डरीकः परं पदम् ॥ २ ॥–अनु०
स्वर्गादागत्य गीर्वाणा, निर्वाणाप्तिमहोत्सवम् ।
क्षणात् तेषां महर्षीणां, मरुदेव्या इव व्यधुः ॥ ३ ॥–अनु०
तीर्थकृत् प्रथमः स्वामी, यथा श्रीवृषभस्तथा ।
तदानीं प्रथमं तीर्थं, जज्ञे 'शत्रुञ्जयो' गिरिः ॥ ४ ॥–अनु०
सिद्धो महर्षिरेकोऽपि, तीर्थतां स्थानमानयेत् ।
महर्षिकोटयो यत्र, किं पुनः सिद्धिमव्रजन् ? ॥ ५ ॥–अनु०
'शत्रुञ्जयो'ऽद्रिषु सिद्धि—क्षेत्रत्वान्मुकुटं स्फुटम् ।
[2]नामारूपमयं चक्र—वर्ती चैत्यमकारयत् ॥ ६ ॥–अनु०
प्रभुविम्वं पुण्डरीक—युक्तं कृतं तदन्तरा ।
आत्मानमिव विश्रान्त—रात्मानं च[3] चि(स्थि)रं व्यधात् ॥ ७ ॥"–अनु०

इति पद्मानन्दमहाकाव्ये (स० १८, श्लो०१७३–१७९) वेणिकृपाणनामाऽमरचन्द्रः । इति भरतचक्री सङ्घपतितिलकधारकः चैत्यकारकः सङ्घवात्सल्यनिर्मापकः पुण्यवान् कथितः । इत्येवंविधोऽपि यो भवति स मुक्तिगामी भवतीति स्थितम् । इति चतुर्स्त्रिंशत्तमवृत्तार्थः ॥ ३४ ॥

* * * *

अथ शीलमाश्रित्याह—

सूत्रम्—

शीलं कलङ्कतिमिरावलिहेलिकेलि
विस्तीर्णविश्ववलये कृतकीर्तिखेलम् ।
मर्त्यो दधाति हृदि यः प्रवरस्य तस्य
किं वा विपद्विषधरी सविधं समेति? ॥ ३५ ॥

व्याख्या—(शीलमिति) । यो मर्त्यो–मनुष्यः हृदि–हृदये शीलं–मैथुनपरिहाररूपं सद्ब्रह्मचर्यं दधाति–धरति । किंविशिष्टं शीलम्? 'कलङ्कतिमिरावलिहेलिकेलि' कलङ्का एव तिमिराणि–अन्धकाराणि तेषां आवलिः–श्रेणिः तस्यां हेलेः–सूर्यस्य केलिरिव केलिर्यस्य तत्, तद्विनाशकत्वात् । पुनः किंविशिष्टम्? विस्तीर्णे–विपुले विश्ववलये–भुवनमण्डले 'कृतकीर्तिखेलं' कृता कीर्त्याः खेला–क्रीडा येन तत् । वा पक्षान्तरे । विपद् एव विषधरी–सर्पिणी तस्य प्रवरस्य पुरुषस्य सविधं–समीपं किं समेति–आगच्छति? । अपि तु न आगच्छति ।

---

१ 'चैत्रे मासि पूर्णि०', २ 'नानारत्नमयम्', ३ 'च स्थिरं' इति पाठान्तराणि पद्मा० ।

> तैरात्मा सुपवित्रितो निजकुल तैर्निर्मल निर्मित
> तै ससारमहान्धकूपपतता हस्तावलम्बो ददे ।
> लब्ध जन्मफल कृत च कुगतेर्द्वारैकसरोधन
> ये 'शत्रुञ्जय'मुख्यतीर्थनिनहे यात्रासु कृतोद्यमा ॥ ३ ॥–शार्दूल०
> तैश्चन्द्रे लिखित स्वनाम विशद धात्री पवित्रीकृता
> ते वन्द्याः कृतिनः सता सुकृतिनो वशस्य ते भूषणम् ।
> ते जीवन्ति जयन्ति भूरिविभवास्ते श्रेयसा मन्दिर
> सर्वाङ्गैरपि कुर्वते विधिपरा ये तीर्थयात्रामिमाम् ॥ ४ ॥–शार्दूल०
> कल्पद्रुमस्तस्य गृहेऽवतीर्ण–श्चिन्तामणिस्तस्य करे लुलोठ ।
> त्रैलोक्यलक्ष्मीरपि त वृणीते, गेहाङ्गण यस्य पुनाति सङ्घः ॥ ५ ॥"–इन्द्र०

अत्र प्रथम भरतस्यैव कथानकम् । यत'—

पूर्वं वृषभजिनमुखात् सकलधर्मकार्यं श्रुत्वा पुनः निजनिश्चयार्थं स्वमुखेन भरतः प्रभोरग्रे कथयामास इति सर्वत्र ज्ञेयम् । एकदा भरतचक्री 'अष्टापदे' श्रीऋषभ प्रणम्याग्रे स्थितवान् । देशनाऽन्तेऽष्टानवतिभ्रातॄन् निभाल्य चिन्तितम्–अहो ! महाव्रतधरा एते । मया दुष्ट कृतम्, यत एते भोगात् त्याजिता' । ततो भरतो भोगाय न्यमन्त्रयत भक्तिवशत', तदा भगवान् ब्रूते स्म तम्–भो भरत ! तव भ्रातरस्त्यक्तान् भोगान् पुनर्मुखश्लेष्मवत् न गृह्णन्ति, तदा भरत आहारार्थं तान् निमन्त्रयामास । तदापि प्रभुणा निषिद्ध'—राजपिण्डादिर्मुनीना न कल्पते तदा स विषादवान् । तत इन्द्रपृच्छापूर्वक पञ्चप्रकारावग्रहकथने स्वस्थीभूतो भरतो भगवन्त बभाषे–आनीतेन भक्तपानेन मयाऽधुना किं क्रियते ? भगवता (शक्रेण ?) अभाणि–श्राद्धेभ्यो देय तत् । गृहमागत्य तथैव चक्री कृतवान् । श्राद्धेभ्य उक्तम्–भवन्तो भोजन कृत्वा मम गृहाग्रे स्थिताः "जितो भवान् भय भूरि, ततो मा हन मा हन" (पद्मा० स० १८, श्लो० ११०) इति पदद्वय वारवार पठनीयमिति । तन्निशम्य चक्री रह'स्थितश्चिन्तयति स—

> "जित कैरहमी ज्ञात, कषायैर्मे कुतो भयम् ? ।
> एतेभ्य एव तदह, मा हन्यां देहधारिण ॥ १ ॥–अनु०
> धिग् धिङ् मे धर्मवैमुख्य, हा हा ससारसक्तता ।
> ही ही प्रमादभित्त्व, ह ह हा विषयाग्रह' ॥ २ ॥" अनु०
>
> —(पद्मा० स० १८, श्लो० ११२, ११४)

तदा श्राद्धाना पठनार्थं भरतेन जिनस्तुतियतिश्राद्धधर्मकर्माधिकारमया आर्या वेदा· कृता । एकदा प्रभु 'शत्रुञ्जय'गिरिमाययौ । पुण्डरीकाय प्रोक्तम्–त्व यतिकोटीयुतोऽत्रैव तिष्ठ, 'सिद्धक्षेत्र'प्रभावात् तव केवलज्ञान भविष्यति । तेन तथैव कृतम् । सिद्ध' पुण्डरीको यतिकोटीभि सह । श्लोक —

---

१ मा इति वारणे ।
जैन० स्तो० १४

गृहे चित्रशालायां षड्रससरसभोजनकः सद्ब्रह्मचर्यधारकः कामविकारनिवारकः स्थितवान् मुनिः सः। एतन्निशम्य कश्चिद् विप्रः आह—

"विश्वामित्र-पराशरप्रभृतयो [1]ये चाम्बुपत्राशना-
स्तेऽपि स्त्रीमुखपङ्कजं सुललितं दृष्ट्वैव मोहं गताः।
[2]आहारं सघृतं पयोदधियुतं [3]भुञ्जन्ति ये मानवा-
स्तेषामिन्द्रियनिग्रहः कथमहो दम्भः समालोक्यताम् ॥१॥"—शार्दूल०

सूरिराह—

"सिंहो बली द्विरदशूकरमांसभोजी
संवत्सरेण रतिमेति किलैकवारम्।
पारावतः खरशिलाकणभोजनोऽपि
कामी भवत्यनुदिनं वद कोऽत्र हेतुः? ॥ १ ॥—वसन्त०

इति।

स स्थूलभद्रोऽखण्डशीललीलः तां कोशां प्रबोध्य गुरुसमीपमागतः सन् गुरुभिर्दुष्करकारक इति सङ्घसमक्षं प्रोचे। [5]तद्वचसः पूर्वं समागताः सिंहगुहा-बिल-कूपकाष्ठस्थायिनो मुनयस्त्रयः। तेषु सिंहगुहावासी मुनिर्मत्सरेण गुरुणा निवार्यमाणोऽपि द्वितीयचतुर्मास्यां कोशागृहे गतः। दृष्ट्वा च तां दिव्यरूपां चलचित्ततया 'नेपाल'देशानायितरत्नकम्बलं क्षाले क्षिप्त्वा प्रतिबोधितः सन् आगत उवाच—युक्तं दुष्करदुष्करकारक इति। गुरुभिरुक्तम्—

यतः—

"सर सिंहगुहागेहं, दृष्टिर्दृष्टिविषाहिभूः।
चित्रशाला कूपपट्टः, कोशायास्त्रिष्वसौ स्थितः ॥ १ ॥—अनु०
[6]गिरौ गुहायां विजने वनान्तरे, वासं श्रयन्तो वशिनः सहस्रशः।
हर्म्येऽतिरम्ये युवतीजनान्तिके, वशी स एकः शकडालनन्दनः ॥२॥—इन्द्रवंशा
[7]योऽग्नौ प्रविष्टोऽपि हि नैव दग्ध—श्छिन्नो न खड्गाग्रग(कृ?)तप्रचारः।
कृष्णाहिरन्ध्रेऽप्युषितो न दष्टो, नाक्तोऽञ्जनागारनिवासहो यः ॥३॥—इन्द्रवज्रा
[8]वेश्या रागवती सदा तदनुगा षड्भी रसैर्भोजनं
शुभ्रं धाम मनोहरं वपुरहो नव्यो वयःसङ्गमः।

---

१ 'वाताम्बु०', २ 'शाल्यन्नं स०', ३ 'ये भुञ्जते मानवा'—, ४ 'प्रहो यदि भवेद् विन्ध्यस्तरेत् सागरे' इति पाठभिन्नता सुभाषित० (पृ० २६४)। ५ 'तद्वचसा च पूर्वं' इति ख-पाठः। ६–८ श्रीजयानन्दसूरिकृते स्थूलभद्रचरित्रे ५५०तमादि५५२तमपर्यन्तानि पद्यानि (दे. ला. जै.)।

अत्र दृष्टान्तः—

स्त्रिया कृतोपसर्गरणझणत्प्रविष्टनूपुरपादोपलसितसाधुवत् पालनीयमिति । तथा चतसृभिः स्त्रीभिर्यामिनीयामचतुष्कमुपसर्गितोऽपि मुनिर्न चलितः । ततस्ताः स्त्रियोऽपि प्रभाते गृहीतशीला अभवन् इति । तथा एकदा सभास्थितेन श्रीसिद्धराजजयसिंहदेवेन वन्दितो हेमाचार्यो धर्मलाभं प्रोक्तवान् । तथा भूपेन धर्मलाभस्यार्थः पृष्टः सूरिराह—

"दीर्घायुर्भव धार्मिको भव भव प्रौढप्रतापोद्धतो
  विद्या-विक्रम वृत्त-वित्त विनयालङ्कारयुक्तो भव ।
इत्याद्याः स्फुरदाशिषः श्रुतिसुखाः सत्या भवन्ति ध्रुवं
  यस्माद् विस्मयकारणं स भवतु श्रीधर्मलाभः श्रिये ॥ १ ॥–शार्दूल०
दुर्वारा वारणेन्द्रा जितपवनजवा वाजिनः स्यन्दनौघा
  लीलावत्यो युवत्यः प्रकटितचमरैर्भूषिता राज्यलक्ष्मीः ।
तुङ्गं श्वेतातपत्रं चतुरुदधितटीसङ्कटा मेदिनी च
  प्राप्यन्ते यत्प्रभावात् त्रिभुवनविजयी सोऽस्तु वो धर्मलाभः ॥ २ ॥–स्रग्०
सकलकुशलवल्लीपुष्करावर्तमेघो
  दुरिततिमिरभानुः कल्पवृक्षोपमानः ।
भवजलनिधिपोतः सर्वसम्पत्तिहेतुः
  स भवतु सततं वः श्रेयसे धर्मलाभः ॥ ३ ॥–मालिनी
कल्पद्रुचिन्तामणिकामधेनु–सुस्वामिमुख्याः सुखहेतवोऽमी ।
श्रयन्ति यस्य प्रतिहस्तकत्वं, धर्मः स वो यच्छतु वाञ्छितानि ॥ ४ ॥–उप०
लक्ष्मीर्वेश्मनि भारती च वदने शौर्यं च दोष्णोर्युगे
  त्यागं पाणितले सुधीश्च हृदये सौभाग्यशोभा तनौ ।
कीर्तिर्दिक्षु सपक्षता गुरुजने यस्माद् भवेदङ्गिनां
  सोऽयं सिद्धिफलप्रदाननिपुणः श्रीधर्मलाभोऽस्तु वः ॥ ५ ॥–शार्दूल०
पुण्डरीको ददौ पूर्वं, चक्रिणे भरतादये(य यम् ?) ।
गौतमः श्रेणिकस्यापि, धर्मलाभः स वः श्रिये ॥ ६ ॥–अनु०
धर्मकल्पद्रुमः श्रीमान्, स वो यच्छतु वाञ्छितम् ।
जागर्ति यस्य सेकाय, सत्कर्मश्रेणिसारणिः ॥ ७ ॥"–अनु०

ततः पुनर्भूपेन श्रीहेमाचार्यः प्रोक्तः–भवद्भिर्व्यवहारिसभायां साम्प्रतं कस्य व्याख्यानं क्रियते ? । सूरिणोक्तम्–सरसनवरसचित्रं श्रीस्थूलभद्रयतीन्द्रचरित्रं कर्मलवित्रं पवित्रं व्याख्यायते येन पूर्वं द्वादश वर्षाणि कोशा वेश्या विलसिता । पश्चाद् व्रतमादाय गुर्वाज्ञया तस्या एव

१ 'सम्पा' इति ख–पाठ ।

तथा चेटकराजस्य सप्त पुत्र्यः—ज्येष्ठा 'क्षत्रियकुण्डन'पुरे महावीरभ्रातृनन्दी(न्दि?)वर्धनस्य पत्नी १, सुज्येष्ठा वीरजिनहस्ते व्रतिनी जाता यस्यां पेढालविद्याधरेण भ्रमररूपेण निक्षिप्तवीर्यजातः सत्यकिविद्याधरो लोके महादेव उच्यते २, मृगावती 'कौशाम्बी'पुरे शतानीकनृपस्य पत्नी यस्या उदयननाम्ना पुत्रेण चण्डप्रद्योतनपुत्री वासवदत्ताऽपहृता, मृगावती सा वीरपार्श्वे दीक्षां गृहीतवतीति ३, प्रभावती 'वीतभय'पत्तने श्रीउदयननृपस्य पत्नी यया हासाप्रहासापतिविद्युन्मालिकृतजीवत्स्वामिप्रतिमा पूजिता निजगृहे उदयनराजर्षिस्तु 'गोकले' रोगवशात् भक्षितविषमिश्रितदधिः स्वर्गं गतवान् ४, चेलणा 'राजगृहे श्रेणिकनृपपत्नी ५, पद्मावती 'चम्पा'नगर्यां दधिवाहननृपस्य पत्नी ६, शिवादेवी 'उज्जयिन्यां' चण्डप्रद्योतनस्य पत्नी ७, इति सप्तापि चेटकपुत्र्यः शीलयुक्ताः। तथा सकलतीर्थङ्करमातरः शीलवत्यः ॥

सवैया इकतीसा (दिक्पट ८४ बोलेति नाम्नि ग्रन्थे स० ४५)—

पुंण्यके कचोल रंग रोलके निचोल सोल शीलथै अडोल याकी जातिमैं महासती
यामै जगतातनकी मात अवदात गात नमैं जाकुं इंद जात नित्तही महीपती।
दानके स्वभाव साचे तपके प्रभाव जाकै रांचै नहीं भाव काचे माचे साधुसंगती
धर्मकी अवलंबिनी जो दोपकी विलंबिनी नितंबिनी है ऐसी ताकूं क्यूं न पंचमी गती? ॥१॥

इति निश्चयतो भावनया पालितं शीलं मोक्षाय भवति। परं व्यवहारतो लज्जयाऽपि पालितं शीलं वरम्। यतः—

"स्त्रिया कयाचिद् रतये हि कश्चि–दाकारितो मङ्क्ष्वधिचँन्द्रशालम्।
भाण्डस्य भयादपराच मे ह्री–रित्युक्तितः सोऽपि ततो निवृत्तः ॥१॥–उप०

नो सेव्योऽन्यनरस्त्वया मयि गते देशान्तरे चेद् भृशं
कामोद्दीपनता तदा भँज ह्रिया युक्तं गदित्वेत्यगात्।

---

१ तात्पर्यम्—
पुण्यस्य कच्चोलकस्य (पात्रविशेषस्य) रङ्गस्य निष्कर्परूपेण षोडश शीलेन अकम्प्रा यस्यां जातौ महासत्यः
यस्यां जगत्तातस्य मातरः अवदातगात्रा नमन्ति यस्यै इन्द्रजातिर्नित्यं महीपतयः।
दानस्य स्वभावः सत्यः (यस्याः) तपसः प्रभावः यस्यै रोचते न अपक्वभावेन रक्ता साधुसङ्गतौ
धर्मस्य अवलम्बिनी या दोषस्य विलम्बिनी नितम्बिनी अस्ति ईदृशी तस्याः कथं न पञ्चमी गतिः? ॥

२ 'नहि भाव काचै नाचे माचे साधु०' इति प्रकरणरत्नाकरे प्रथमे विभागे।

३ शिरोगृहम्। ४ 'भज ह्रिया' इति पदेऽत्र संयुक्तत्वात् छन्दोभङ्गो दृश्यते, परन्तु श्रीहेमचन्द्राचार्यैर्हकाररकारादिसंयुक्ते वर्णे छन्दोभङ्गो न कथितः। यतः प्रोक्तं तैः छन्दोऽनुशासने प्रथमे संज्ञाध्याये 'ᳵकᳵ पविसर्गानुस्वारव्यञ्जनाह्रादिसंयोगे' इति सूत्रस्य स्वोपज्ञवृत्तौ—'जिह्वामूलीये उपध्मानीये विसर्जनीयेऽनुस्वारे व्यञ्जने ह्रादिवर्जिते संयोगे च परे ह्रस्वोऽपि गो भवति वक्रश्च। अह्रादीति समस्तव्यस्तसङ्ग्रहात् ह्रसंयोगे हसंयोगे रसंयोगे च न गुरुः। आदिशब्दात् यथादर्शनम्'। ह्रादिसंयोगे च यथा—"स्पृष्टं त्वयेत्यपह्रियः खलु कीर्तयन्ति।"

कालोऽथ जलदागमस्तदपि यः काम जिगायादरात्
त वन्दे युवतिप्रबोधकुशल श्रीस्थूलभद्र मुनिम् ॥ ४ ॥–शार्दूल०
रे काम ! वामनयना तव मुख्यमस्त्र
वीरा वसन्त पिक–पञ्चम चन्द्रमुख्याः ।
त्वत्सेनका हरि–विरञ्चि–महे–शराद्या
हा हा हताश ! मुनिनाऽपि कथ हतस्त्वम् ? ॥ ५ ॥–वसन्त०
श्रीनन्दिषेण–रथनेमिमुनीश्वरा–ऽऽर्द्र–
बुद्ध्या त्वया मदन ! रे मुनिरेष दृष्टः ।
ज्ञात न नेमि–मुनिजम्बु सुदर्शनाना
तुर्यो भविष्यति निहत्य रणाङ्गणे माम् ॥ ६ ॥–वसन्त०

इति लेशमात्रस्थूलभद्रकथानकम् ॥ तथा अभयाह्वया राज्या भोगार्थं याचितोऽचलित उपसर्गितो राज्ञा शूलिकायामारोपितो रत्नसिंहासन जात सुदर्शनश्रेष्ठिनः । इति पञ्चत्रिंशत्तमवृत्तार्थः ॥ ३५ ॥

* * * *

वृत्तम्—

ब्राह्म्यादिका विमलशीलविभूषणाढ्याः
सत्यो हि सन्ति बहवो भवितार एव ।
तासां तु नामजपनेन जिनेश ! पूतो
जातो निकेतनमहं मथिताश ! यानाम् ॥ ३६ ॥

व्याख्या–ब्राह्म्यादिका इत्यादि । हि–निश्चित हे जिनेश ! ब्राह्म्यादिकाः सत्यः बहवः सन्ति । पुनः सत्यः बहवो भवितारः–भविष्यन्त्येव । कथभूताः सत्यः ? विमलशीलमेव भूषण तेन आढ्याः–सयुक्ता । हे जिनेश ! हे 'मथिताश !' मथिता–हता आशा–अभिलाषो येन, हे निरभिलाष ! । तु' अवधारणे । अह भरतः तासा सतीना नामजपनेन पूत –पवित्रो जातः । कथभूतोऽह ? याना–लक्ष्मीना निकेतन गृहम् । "लक्ष्मीः पद्मा रमा या मा" इत्यादि हैमः (का० २, श्लो० १४०)। यत (श्रीधर्मसूरिकृते मङ्गलस्तोत्रे श्लो० १३)—

"ब्राह्मी चन्दनबालिका भगवती राजीमती द्रौपदी
कौशल्या च मृगावती च सुलसा सीता सुभद्रा शिवा ।
कुन्ती शीलवती नलस्य दयिता चूला प्रभावत्यपि
पद्मावत्यपि सुन्दरी दिनमुखे कुर्वन्तु वो मङ्गलम् ॥ १ ॥

---

१ 'जलदागमस्तदपि' इति पाठ श्रीहारालाल हसराजोपमिमुद्रिते स्थूलभद्रचरित्रे । २–३ स्थूलभद्र चरित्रे (दे ला पु जै) ५५८–५५९ तमे पद्य ।

कथंभूताः पदार्थाः ? 'प्रोद्यत्प्रबन्धगतयः' प्रोद्यत्सु—उत्कटेषु प्रबन्धेषु—वीररसादिमयेषु गतिः—गमनं येषां ते इति । ते के पदार्थाः ? तानाह—सीताहृतिः रावणेन सीतायाः हरणं कृतम्, तदनन्तरं रामचन्द्रेण जलधिलङ्घनं कृतम्, ततश्च रावणेन सह आहवः—सङ्ग्रामः कृतः, ततो रणेन रक्षसः—रावणस्य वधः कृतः—जातः। रक्षःशब्दो नपुंसकः हसान्तः। ततः प्रतिहृ(कृ?)तिः—सीता गृहं नीता । ततो लोकापवादात् सीता अटव्यां मोचिता । ततः सीतायाः दिव्यं दत्तम्। तेन सीतया ज्वलनप्रवेशः कृतः। ततो विमलशीलतया सीता पुण्या—पवित्रा जाता। अत्रापि पुण्यशब्दो योज्य इति । सीताशब्दो दन्ततालव्य इति ॥ अत्र लेशतः सम्बन्धमाह—

'अयोध्या'यां दशरथपुत्रौ राम-लक्ष्मणौ स्तः। पद्मेन[1] जनकनृपपुत्री जानकी परिणीता। कैकेयीराज्ञीवरव्यतिकरात् सीतया सह राम-लक्ष्मणौ वनं गतौ । सौमित्रिणा वंशजालान्तरस्थितो विद्यां साधयन् शम्बूकनामा सूर्पणखापुत्रो हतः क्रीडताऽज्ञानतः। तत्रागतया सूर्पणखया दृष्टो रामः। रूपरञ्जितया कामातुरया भोगार्थं याचितः। तेन तिरस्कृता। इतश्च शम्बूकनिमित्तं लक्ष्मणस्य रामेण सह सिंहनादो मया सङ्कटे विधेय इति कृतसङ्केतस्य शम्बूकपक्षीयविद्याधरैः सह युद्धं लग्नं वर्तते स्म । तया चन्द्रणखया गत्वा रावणाग्रे सीतारूपं वर्णितम्। तस्य मनश्चलितम्। यतः—

"द्विजराजमुखी मृगराजकटिः, तरुराजविराजितजङ्घतटी ।
यदि सा वनिता हृदये वसिता, क्व तपः क्व जपः क्व समाधिविधिः ॥१॥"—तोटकम्

अथ बालभारते (आदिपर्वणि स० १, श्लो० ३६) अपि—

"अभ्यस्य शश्वज्जघने घनेऽस्याः, सौभाग्यसिन्धोः पुलिने पुलिन्दः ।
वेध्यं शराणां कुरुते न कस्य, चलं च सूक्ष्मं च मनो मनोभूः ? ॥ १ ॥"—उप०

स पौलस्त्यस्तत्र गत्वा मन्त्रविद्याविज्ञाततत्सिंहनादसङ्केतः स्वयं सिंहनादकरणच्छलेन तदनुकृतगमने[2] रामे मुनिप्रतिबोधितं जातिस्मरणवन्तं सीतासमीपस्थं रक्षार्थं युध्यमानं जटायुनामानं पक्षिणं हत्वा गृहीत्वा सीतां 'लङ्कां' समाययौ। लौकिकास्तु—

"न भूतपूर्व(र्वो) न च केन दृष्टो, हैमः (हेम्नः ?) कुरङ्गो न कदापि वार्ता ।
तथापि तृष्णा रघुनन्दनस्य, विनाशकाले विपरीतबुद्धिः ॥ १ ॥"—उपेन्द्रवज्रा

इति सौवर्णमृगच्छलं कथयन्ति। ततो ज्ञातव्यतिकरौ राम-लक्ष्मणौ पुण्यवशाद् वानरविद्याधरैः सुग्रीवादिभिर्मिलितैः समुद्र-सेतुनामानौ नृपौ रावणसेवकौ सागरोपकण्ठं जित्वा बद्ध्वा विद्याबलेन 'लङ्का'समीपमाजग्मतुः । अत्र लौकिकाः—सागरमध्ये पाषाणैर्बद्धपालिः वानराः पशव एव। यतः—

---

१ रामचन्द्रेण। २ तमनु—लक्षीकृत्य कृतं गमनं येन स तस्मिन्।

तज्जातं हि तथा स्त्रियाऽऽहुतनरे पृष्टेऽपहर्षे कथं
शुष्यद्भाण्डविवेकतो धृतह्रिया शीलश्रिये वेत् स्थितम् ॥ २ ॥–शार्दूल०

जन्तूनां विधिवशादन्यथाऽपि जायते । यतः—

"हत्वा नृप पतिमवेक्ष्य भुजङ्गदष्ट
देशान्तरे विधिवशाद् गणिका च जाता ।
पुत्र पतिं समधिगम्य चिता प्रविष्टा
शोचामि गोपगृहिणी कथमद्य तक्रम् ? ॥ १ ॥"–वसन्त०

इति ।

"कोकिलाना स्वरो रूप, नारी रूप पतिव्रतम् ।
विद्या रूप कुरूपाणा, क्षमा रूप तपस्विनाम् ॥ १ ॥"–अनु०

अतो महानिशीथे प्रोक्तम् । धन्यः पुण्यः स यः शीलं पालयति । इति षट्त्रिंशत्तमवृत्तार्थः ॥३६॥

* * * *

वृत्तम्—

सीताहृतिर्जलधिलङ्घनमाहवश्च
रक्षोवध. प्रतिहृ(कृ ?)तिर्ज्वलनप्रवेश. ।
पुण्या यतो विमलशीलतया पदार्था.
प्रोद्यत्प्रबन्धगतय. कथमन्यथैते ? ॥ ३७ ॥

व्याख्या–सीतेति । हे प्रभो ! यतः कारणात् एते पदार्थाः विमलशीलतया–निर्मलशीलत्वेन करणेन पुण्याः–पवित्राः वर्तन्ते, श्रोतॄणामपि धर्मप्राप्तये भवन्तीत्यर्थः । अन्यथा शील विना एते पदार्थाः कथ पुण्याः ? यतो लौकिकरामायणादीनि शास्त्राणि शृण्वतामपि पापाय भवन्ति ।

यथा—

तव ह्रियाऽपह्रियो मम ह्रीरभूच्छशिग्रहेऽपि द्रुत न धृता ततः ।
बहलश्यामरमेचकतामस मम प्रिये ! क्व समेष्यति तव पुन ?' ॥"

काव्यकल्पलतायाः प्रथमे प्रतानेऽपि—

"एकको दीर्घो विसर्गान्त सानुस्वारो द्विमात्रक ।
संयुक्ताद्यसयुते वर्णे, व्यञ्जने चाग्रगो लघु ॥
तीव्रप्रयत्नोच्चारेण, ह्रादावपि लघुगुरु ।
वर्हभारेषु केदारान् वा, सुखमीन इव ह्रद ॥

१ आकारिते पुरुषे । २ तस्मात् कारणात् ।
३ 'का कि' इति सुभाषितरत्नभाण्डागारे (पृ० ३७८) । ४ अत्र पाठप्रपात प्रतिहृये ।

विभीषण आह—

"मनुष्यौ न मनुष्यौ तौ, वानरास्ते न वानराः ।
व्याजेन किमपि छन्नं, देव! दुर्दैवमेव ते ॥ २ ॥"—अनु०

तदियं मुच्यतां निशाचरकुलकालरात्रिर्मैथिली इति वचसा रुष्टेन रावणेन निष्कासितो विभीषणो रामाय मिलित इति । अथ रावणं प्रति अङ्गद आह—

"समं प्रतिज्ञया येन, तीर्त्वा दुस्तरमर्णवम् ।
वनद्रुमाः सुवेलस्य, भज्यन्ते त्वद्भुजा इव ॥ १ ॥—अनु०

तदा साटोपं रावण आह—

"पारावतैः किमयमम्बुनिधिर्न तीर्णः
क्रान्ताः कथं न कपिभिः क्वचनापि शैलाः ।
तद् वेद्मि दोर्बलमसौ यदि शौर्यरेखा-
माविष्करोति करवालकषोपले मे ॥ १ ॥"—वसन्त०

इति दूताङ्गदनाटके (पृ० १०, श्लो० ३४) लौकिकाः पठन्ति—

अथैकविंशतिदिवसानन्तरं हनुमता राममुद्रिकां समर्प्य सीताया भोजनं कारापितम् । ततो मिथो युद्धं जातम् । प्रान्ते रावणेन शक्त्या वक्षसि ताडितो लक्ष्मणो मूर्च्छया पतितः । ततो रात्रावेव हनुमत्प्रमुखैर्विद्याधरैः कन्यासहस्रयुता विशल्या नाम्नी कन्याऽऽनीता । पूर्वकृत पुण्यातिशायिन्या तया स्पर्शितः (स्पृष्टः १) लक्ष्मणः सज्ञो जातः । पर्यणायि ताभिः सह लौकिकास्तु 'विशल्यां' औषधीं पठन्तीति । प्रभाते युद्धे लग्ने हतो लक्ष्मणेन रावणश्चतुर्थ्यां गतः । ततः सीतां लात्वा 'अयोध्यां' गतौ राम-लक्ष्मणौ । यतः सीता महासती राज्य-शृङ्गारार्पणप्रलोभिताऽपि रावणेन न शीलाद् भ्रष्टा ।

एकदा नष्टचर्यागतेन रामेण गान्छिकवचनं श्रुत्वा त्यक्ता । यतः—

"न राज्ञा सह मित्रत्वं, न सर्पो निर्विषः क्वचित् ।
न कुलं निर्मलं तत्र, स्त्रीजनो यत्र जीवति ॥ १ ॥—अनु०

पश्चात् पुत्र-लवाङ्कुशप्रयोगेण सीता आनीता । रामेणोक्तम्—वैदेहि! एहि, दिव्यं विधेहि, कलङ्कं पिधेहि । अथात्र दिव्याधिकारः—

"दिव्यं सप्तविधं प्रोक्तं, यथायोग्यं तथा बुधैः ।
दिव्याधिवासनापूर्वं, कर्तव्यं देवसन्निधौ ॥ १ ॥—अनु०

---

१ नरकभूमौ इति ज्ञेयम् ।

"ये मंजन्ति निमज्जयन्ति नितरां ते प्रस्तरा दुस्तरा
वार्धौ वीर! तरन्ति वानरभटानुत्तारयन्तेऽपि च।
नैते ग्रावगुणा न वारिधिगुणा नो वानराणां गुणाः
सोऽयं दाशरथेः प्रतापमहिमा सर्वः समुज्जृम्भते ॥ १ ॥"–शार्दूल०

इत्यादि।

"विजेतव्या लङ्का चरणतरणीयो जलनिधि-
र्विपक्षः पौलस्त्यो रणभुवि सहायाश्च कपयः।
तथाप्येको रामः सकलमवधीद् राक्षसकुलं
क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महतां नोपकरणे ॥ १ ॥"–शिखरिणी

अथ दूताङ्गदनाटके (पृ० ५६) मन्दोदरी रावणं प्रत्याह—

"पि(पे)क्ख पि(पे)क्ख अच्छ(च्च)रियं। [गाहा—]
विलसिअ(द)सरोसवाण(न)र–वरूहिणीकलयलस्स कल्लोला।
इह तुह विलासवासम्मि वीर! विरयंति पडिसद्दा(द्द) ॥ १ ॥
अज्जवि न को वि दोसो, रहुपहुणो देव! देहि वियदेहिं (वेदेहीं)।
मन्दोदरीइ(अ) मडनमखण्डभाव समब्भेउ(दु) ॥ २ ॥

सोपहासं रावण आह—

"एकं तावदकृत्यमेतदतुलं यन्मैथिलीयं हृता
द्वैतीयीकमिदं विमृश्य यदसौ तस्मै तदा नार्पिता।
तार्तीयीकमदश्च(मिदं तु) यत् कपिभटैर्बद्धेऽपि(ऽ) वारानिधौ
सन्धानं दशकन्धरो रचयति क्ष्मानन्दिनीमर्पयन् ॥ १ ॥"–शार्दूल०

---

१ समस्ति पद्यमिदं सुभाषितरत्नभाण्डागारे (पृ० १२४), परन्तु तृतीयं चरणं विहाय सर्वत्र पाठभेदा, यतः प्रथम-द्वितीय-तुरीयपादा अनुक्रमेण यथा—

ये मज्जन्ति निमज्जयन्ति च परांस्ते प्रस्तरा दुस्तरे, वार्धौ वीर! तरन्ति वानरभटान् संतारयन्तेऽपि च, श्रीमद् दाशरथेः प्रतापमहिमा सोऽयं समुज्जृम्भते।

२ इदं नाटकं श्रीसुभटकविना प्रणायि। काव्यमालायां २८तमगुच्छकरूपेण मुद्रितं निर्णयसागराख्य यन्त्रालये।

३–४ छाया—

प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व आश्चर्यम्। गाथा—

विलसितसरोषवानरवरूथिनीकलकलस्य कल्लोलाः।
इह तव विलासवासे वीर! विरचयन्ति प्रतिशब्दान् (म्) ॥
अद्यापि न कोऽपि दोषो रघुप्रभोर्देव! देहि वैदेहीम्।
मन्दोदर्या मण्डनमखण्डभावं समभ्येतु ॥

देवेन केनचिदहं दहने निरस्ता
निस्तारिता च भवतैव हृदि स्थितेन ॥ ४ ॥"—वसन्त०

रामो मूर्च्छा गतः। सीता तु तदैव जयभूषणकेवलिपार्श्वे दीक्षां लात्वा तपस्तप्त्वा मृत्वाऽच्युतेन्द्रो जातः। यदा 'विदेह'क्षेत्रे रावणजीवस्तीर्थङ्करो भविष्यति तदा सीताजीवोऽस्य गणधरो भूत्वा मोक्षमेष्यति। अथ कालान्तरेण रामोऽपि व्रतं गृहीत्वा केवली भूत्वा मुक्तिं ययौ। इति सम्बन्धलेशः सीतायाः सम्पूर्णः। इति सप्तत्रिंशत्तमवृत्तार्थः ॥ ३७ ॥

* * * *

सूत्रम्—

आबालगाङ्गसलिलामलशीललीले!
हे भग्नि! सुन्दरि! पुरा चरणे निषिद्धा।
प्रोद्यत्तपाः प्रकुरु ते शुचिचित्तवृत्त्या
यस्मात् क्रियाः प्रतिफलन्ति न भावशून्याः ॥ ३८ ॥

व्याख्या—आबालेति। हे सुन्दरि! हे भग्नि!—सहजे! आबालगाङ्गसलिलामलशीललीले! बालं अभिव्याप्य इति आबालं गङ्गाया इदं गाङ्गं सलिलं तद्वद् अमला शीललीला यस्याः सा तस्याः सम्बोधनं इति। त्वं तत् चरणं[1] कुरु। कया? शुचिचित्तवृत्त्या—निर्मलचित्तव्यापारेण कृत्वा। कथंभूता त्वं? पुरा—पूर्वं मया—भरतेन चरणे—चारित्रे निषिद्धा। (पुनः) कथंभूता त्वम्? 'प्रोद्यत्तपाः' प्रोद्यत्—उत्कटं तपो यस्याः सा, षष्टिसहस्राणि कृताचाम्लतपाः। यस्मात्—यतः क्रियाः भावशून्याः न फलन्ति। 'भग्नी भगिनी' इति शब्दप्रभेदे (श्लो० ४१)। अत्र लेशतः सम्बन्धः—

भरतः षट्खण्डं साधयित्वा 'अयोध्यां' समागतोऽभिषेकोत्सवप्रान्ते सम्भालनार्थं नियुक्तनरैर्निजान् आकारयामास। यतः—

"षष्टिवर्षसहस्राणि, विरहोत्कण्ठिताशयान्।
राजा निजान्निरैक्षिष्ट, नियुक्तनरयोजितान् ॥ १ ॥"—अनु०

ततः दुर्बलां बाहुबलिनः सोदरीं हेमन्तम्लाननलिनीमिव निःश्रीकरूपां सुन्दरीं वीक्ष्य क्रोधाध्मातश्चक्री तान् ब्रूते स—रे रे नियुक्ताः! किं मदीयेऽपि गृहे न सूदाः सन्ति? ओदनानि न सन्ति? अथवाऽसौ किमपि नाश्नाति? किं वाऽस्याः किं रोगोऽस्ति? तर्हि किं वैद्या न सन्ति? भूर्वन्ध्या वर्तते? ओषधीर्न प्रसौति? वा किमसौ यतो दरिद्रपुत्रीवत् कृशामेनां दृष्ट्वाऽहं दुःखितो जातः। तदा तैरधिकारिनरैः प्रोक्तम्—युष्माकं गृहे सर्वमस्ति। परं यद्दिनादारभ्य यूयं देशसाध-

१ चारित्रम्। २ 'भगिनीमपि भग्नीं च' इति पाठान्तरम्।

फाल जलं घट चैव, विष कोपश्च पञ्चमः ।
षष्ठ च चापि (?) तुला दिव्य, सप्तम तसमापकम् ॥ २ ॥–अनु०
आज्ञाभङ्गो नृपवधः, स्त्रीवधो वर्णसङ्करः ।
परस्त्रीगमन चौर्यं, गर्भं चैव पतिं विना ॥ ३ ॥–अनु०
बाह्वैवदण्डपारुष्य, गर्भपातनमेव च ।
अपराधा दश प्रोक्ता, नीतिशास्त्रविशारदैः ॥ ४ ॥"–अनु०

पाठान्तरम्—

"जल१मग्नि२र्घट ३ कोशो ४, विष ५ माषाश्च ६ तन्दुलाः ७ ।
काल८स्तुला ९ सुतस्पर्शो, १० दिव्याना दशक जगुः ॥ ५ ॥"–अनु०

इति दिव्याधिकारः । तेषु अग्निदिव्यमत्र रामेण दत्तम् । तदा पञ्चाशद्धनुर्मितचारिकायां खादिराङ्गारपूरिताया तत्र सीता महासती सत्यश्रावणा यथा—

"मनसि वचसि काये जागरे स्वप्नमार्गे
यदि मम पतिभावो राघवादन्यपुंसि ।
तदिह दह शरीर मामक पावकेद
विकृतसुकृतभाजा येन साक्षी त्वमेव ॥ १ ॥"–मालिनी

इत्युक्ते—

"हाकारगर्भितमुखेषु वलीमुखेषु
वैमानिकेषु नयनोदकमुत्सृजत्सु ।
व्योमाङ्गणाक्रमणकौतुकदत्तफाला
ज्वालाकलापविकटाऽनलमाविवेश ॥ २ ॥"–वसन्त०

देवैः पुष्पवृष्टिर्विहिता । वह्निर्जलम् । यतः—

"सीतया दुरपवादभीतया, पावके स्वतनुराहुतिः कृता ।
पावकोऽपि जलता जगाम यत्, तत्र शीलमहिमा विजृम्भितः ॥ ३ ॥"–रथोद्धता

तत्र जलपूरप्लाव्यमाना लोकाः हे सीते! महासति! रक्ष रक्ष अस्मानिति कथ्यमाना[1] । तदा सीतया मण्डलाकारहस्तचालनेन स्तम्भित जलम् । मण्डलाकारकुण्डजलाशयो जातः । तत्क-मलस्था कमला इव स्वयं जलाशयान्निर्गता सीता राम त्रपाश्यामघुरस दृष्ट्वा प्राह—

"मा गा विषादभवन भुवनैकवीर!
निष्कारण विगणिता किमिय मयेव ।

---

१ 'चालनेन' इति घ-पाठ ।

इत्युक्त्वा मुष्टिमुत्पाट्य चक्रयुतं भवन्तं चूर्णयामि इति ब्रुवन् भरतस्य पार्श्वे गतोऽथो दध्यौ। काव्यम् (पद्मा० स० १७, श्लो० ३६१–३६३)—

"राज्यस्य लोभादमुनेव धिग् धिङ्, मयाऽप्यदो भ्रातृवधो विधेयः।
न तेन राज्येन ममास्ति कार्य–[1]मित्थं मयाऽदः क्रियते यदर्थम् ॥ १ ॥–उप०
लोभेन कोपेन विनिर्जितेऽस्मिन्, जितेऽपि को मे प्रमदो मदो वा।
याभ्यां जितोऽसावहमप्यहो चेत्, ताभ्यां जितोऽस्मात् किमु गौरवं तत्? ॥२॥–उप०
राज्येऽपि लोभं भरतेऽपि कोपं, त्यक्त्वा ततस्तातपथं प्रपद्ये।
चेद् राज्यलक्ष्मीः परिणामरम्या, तत्याज तातोऽपि कुतस्तदेताम्? ॥ ३ ॥–इन्द्रवज्रा

इदं गदित्वा बाहुबलिः पूर्वोत्पाटितमुष्टिना शिरःकेशान् समूलमुन्मूलयति स्म। आत्तव्रतस्य तस्योपरि देवैः पुष्पवृष्टिश्चक्रे। कथं लघुबान्धवान् नमामि?। तत उत्पादितकेवलस्तातपादान्तं गमिष्यामि। तत्रैव प्रतिमां प्रपन्नः भरतस्तं प्रणम्य स्वस्थानं जगाम। स राजर्षिः प्रावृट्कालेऽपि निष्कम्प आसीत्। काव्यम् (पद्मा० स० १७, श्लो० ३९३,३९४,३९२)—

"तस्य वल्लिकुलकुञ्जनिकाये–ऽभूत् खगैः [2]कृतकुलायनिकाये।
वैरिणोर्विहगयोरविरोध–श्छायया दलततेरविरोधः ॥ १ ॥–स्वागता
तत्र वल्लिवलयेन सङ्कुले, खेलनं खगकुलस्य रक्षया।
बिभ्रतां फणभृतां फणव्रजैः, पल्लवद्विगुणता व्यतन्यत ॥ २ ॥–रथो०
पावित्र्यं परमर्द्धिबाहुबलिनः साधोः समाराधये
यस्यांह्रिद्वयसेवया ध्रुवमभूद् दर्भेऽद्भुता पूतता।
किं ब्रूमो जगतोऽपि हि व्यवहृतौ तेनार्हतामप्यसौ
प्राक् पीठे स्नपनेऽप्यपावनकृतिभ्रष्टः प्रतिष्ठास्वभूत् ॥ ३ ॥"–शार्दूल०

इत्येवं वर्षान्ते श्रीऋषभजिनेन प्रेरिताभ्यां ब्राह्मी-सुन्दरीभ्यां तत्रागत्य वने कायोत्सर्गस्थो बाहुबलिरिति प्रोक्तः—गजारोहणं त्यज, तदा तव केवलज्ञानं भवष्यति ऋषभस्वामिना प्रोक्तमस्तीति स्वस्थानं गते ते। अथ बाहुबलिश्चिन्तयति स्म—ज्ञातं मया, मान एव गजः। अधुनाऽनेन सृतम्। सर्वान् लघूनपि प्रव्रज्यावृद्धान् वन्दे। एवं चित्ततोऽभिमानं मुक्त्वा यावत् पादमुदक्षिपत तावत् त्रुटितघनघातिकर्मा केवलज्ञानं प्राप। अथ साधुवेषं देव्या दत्तं प्राप्य केवलज्ञानी इत्येव ऋषिमण्डलवृत्तौ प्रोक्तमस्तीति समवसरणे गत्वा प्रदक्षिणां दत्त्वा तीर्थाय नमः कृत्वा स मुनिः केवलिसभां भेजे। क्रमेण श्रीवृषभेण सम'मष्टापद'गिरौ मुक्तिं जगाम। इति बाहुबलिसम्बन्धः। इति एकोनचत्वारिंशत्तमवृत्तार्थः ॥ ३९ ॥

---

१ पद्मा० ३६१तमे पद्ये तु 'मकार्यमित्थं क्रियते' इति पाठः। २ विहितनीडमन्दिरे।

नार्थं चचाल तत्प्रभृति नित्यश इय आचाम्लानि करोति । तथा स्वामिना प्रव्रजन्ती असौ निवारिता तत्प्रभृति भावसाध्वी जाताऽसौ संसारच्छेदनाय । तदा भरतेन सुन्दरी सम्भाषिता । तदा सुन्दर्या प्रोक्तम्-एवमेव । तदा चक्री प्राह स-हे सुन्दरि ! हे महासत्त्वे ! साधु साधु तव तत्त्वे मतिर्निर्मला रमते, त्वं प्रव्रज्या प्रपद्यमाना प्रमादतो मया तदा निवारिता । ततो दीक्षामहोत्सवेन चक्रिणा कृतेन सुन्दरी 'अष्टापद'गिरौ समवसृतस्य श्रीऋषभदेवस्वामिन' समीपे व्रत गृहीत्वा निर्मलं चारित्रं पालयामास । इति पूर्णः अस्याः सम्बन्धस्तपोऽधिकारेऽपि वाच्यः । यत.—

"दातव्य धन्यवद् दान, शील सीतेव निर्मलम् ।
सुन्दरीवत् तपः कार्य, भावना भरतेशवत् ॥ १ ॥"–अनु०

इत्यष्टत्रिंशत्तमवृत्तार्थः ॥ ३८ ॥

卐 卐 卐 卐

अथ तप आश्रित्याह—

सूत्रम्—

ब्राह्मी सुसुन्दरिकया सह तं वनस्थ
वल्ल्यावृताङ्गवरबाहुबलिं बभाषे ।
गर्जाश्रय जहिहि कर्मलयं लभस्व
दुःखाङ्कुरोद्दलनतत्परतां विधेहि ॥ ३९ ॥

व्याख्या-(ब्राह्मीति ।) सुसुन्दरिकया सुभगिन्या साध्व्या सह ब्राह्मी तं वल्ल्यावृताङ्गवरबाहुबलिं बभाषे-जगाद । वल्लिभि आवृत-आच्छादित अङ्ग यस्य स, वरश्चासौ बाहुबलिश्च तम् । कथंभूत तम् ? वनस्थ-वनवासिनमिति । हे भ्रात[1] ! त्व गर्जाश्रय जहिहि-त्यज । गर्जे-गजे आश्रयो-निवास (यस्य) त, गजारोहणमित्यर्थः । "गर्ज. गज" इति शब्दप्रभेद (?) । त्व कर्मलय लभस्व-कर्मनाश प्राप्नुहि । अत एव त्व दुःखाङ्कुरोद्दलनतत्परता विधेहि-दु खाङ्कुरस्य उद्दलने-उत्पाटने तत्परता-आदरत्व विधेहि-कुरु । कायोत्सर्गस्तपोमध्ये कथितोऽस्ति-"पायच्छित्त विणओ" इत्यादि (अतिचारगाथाया सप्तमी) गाथा । अत्र सम्बन्धः—

---

१ त्वया भरतेन । २ वैजयन्तीकोशे भूमिकाण्डे (श्लो० ६०) "सामेरमो गर्जो गजः इति पाठ् ।
३ सम्पूर्णा गाथा तच्छाया चैवम्—

"पायच्छित्त विणओ, वेयावच्च तहेव सज्झाओ ।
झाण उस्सग्गो वि अ, अब्भितरओ तवो होइ ॥"
[प्रायश्चित्त विनयो वैयावृत्त्य तथैव स्वाध्याय ।
ध्यानमुत्सर्गोऽपि च अभ्यन्तर तपो भवति ॥]

सूत्रम्—

शुद्धात्मदर्शसदनं भरतस्य जज्ञे
शुद्धात्मदर्शनमहो शुभभावयोगात् ।
इत्युक्तिलेशकथकस्य ममैधि नाथ !
स्वामी त्वमेव भुवनेऽत्र भवान्तरेऽपि ॥ ४२ ॥

व्याख्या—शुद्धेति । शुद्धात्मदर्शसदनं–निर्मलदर्पणगृहं कर्तृपदम् । अहो इति आश्चर्ये । भरतस्य चक्रिणः शुद्धात्मदर्शनं जज्ञे–जातम् । शुद्धस्य–निर्मलस्य आत्मनो दर्शनं–विलोकनं यस्मिन् तत्, विगलितघनघातित्वेन केवलज्ञानं जातमित्यर्थः । कस्मात् ? शुभभावयोगात् । अथ सम्पूर्णाधिकारत्वात् स्तवनकारः स्वगतं कथयति । हे नाथ ! अत्र भुवने भवान्तरेऽपि मम त्वं स्वामी एधि–भूयाः । अस्तेः एधि रूपम् । कथंभूतस्य मे ? इति–अमुना प्रकारेण उक्तिलेश-कथकस्य जैनधर्मवाक्यलेशप्रभाषकस्येत्यर्थः । अत्र सम्बन्धः—

श्रीऋषभमुक्तिगमनानन्तरं श्रीभरतेन 'सिंहनिषद्या'ख्यं प्रासादं मणिमयमेकयोजनायामं त्रिगव्यूतसमुच्छ्रयं चतुर्द्वारं षोडशरत्ननिर्मितप्रतिद्वारतोरणं द्वारेषु मण्डपप्रेक्षामण्डपाद्यखिलाङ्कितं वर्धकिरत्नेन निर्मापितम् । चतुर्विंशत्यर्हन्मानवर्णादिसहितप्रतिमायुतमिति । पुनः चैत्याद् बहिरेकोनशतं भ्रातृणां स्तूपान् कारयामास चक्री दैवैः प्रतिबोधितः । यतः बालभारते (प० ११, स० १, श्लो० २५–२६)—

"मृतयो[1] हि भवानुचारिका[2], बत जन्तुं भवनित्यबालकम् ।
गमयत्यमुमङ्कमङ्कतः, कुरुते तन्मयतां मुधा जनः ॥ १ ॥
अजनि स्वजनो न कस्य को, न भविष्यत्यथ वा भवभ्रमे ।
जगदेककुटुम्बिनो जनाः, क्व विपन्ने जनयन्तु तच्छुचम् ॥ २ ॥"

यदुक्तं रघुवंशे (स० ८, श्लो० ८७)—

"मरणं प्रकृतिः शरीरिणां, विकृतिर्जीवितमुच्यते बुधैः ।
क्षणमप्यवतिष्ठते श्वसन्, यदि जन्तुर्न तु लाभवानसौ ॥ १ ॥"

मुक्तिं गतः प्रभोः शोकं विहाय चक्री भोगान् बुभुजे । ततः स्वामिनिर्वाणवासरात् पञ्चपूर्व-लक्षेषु गतेषु रत्नदर्पणधाम्नि स्थितश्चक्री तत्र सर्वाङ्गप्रतिबिम्बितः, केवलिनो ज्ञाने यथोर्ध्वपुरुषा-कृतिलोकः । तदा मुद्रिका करात् पतिता । ततो भूपः स्वरूपं दर्पणभित्तौ निभालयन् पतित-मुद्रां निःश्रीकां तामङ्गुलीं ददर्श । अहो सधवानां मध्ये विधवामिव गतशोभां विमृश्य सर्वान-लङ्कारान् मुमोच चक्री । ततो निःश्रीकं स्वशरीरं समीक्ष्य सर्वमसारतां भावयन् अपूर्वकरणक्रमात् प्राप्तक्षपकश्रेणिः केवलज्ञानं प्राप सः । आसनकम्पेन शीघ्रमिन्द्रस्तत्रायया‍ौ । तेनोक्तः–स्वामिन् !

---

१ मरणानि । २ संसारदासिकाः ।

अथ दानादित्रयाणामुपसहारेण भरतः स्वगतमाह—

सूत्रम्—

यत् साधवे वितरणं न कृतं च शीलं
व्याघ्रादिभीतिभिदुर न तपोऽपि तप्तम् ।
यत् क्रूरकर्मभिदतो जिन ! तैर्विभावै-
र्वध्योऽस्मि चेद् भुवनपावन ! हा हतोऽस्मि ॥ ४० ॥

व्याख्या—यदिति । यत्–यतः मया–भरतेन साधवे वितरणं न कृतं, तस्मिन् काले राजपिण्डस्य साधूनामग्राह्यत्वात् । च–पुनः मया शील तथाविध न कृत–न पालितम् । अपि–पुनः मया तपो न तप्तम् । कथभूत तपः ? व्याघ्रादिभीतिभिदुर–व्याघ्र-व्याल ज्वलनादिभयनाशनशीलम् । पुनः यत् मया क्रूरकर्मभित्–क्रूरकर्मभेदक अनुष्ठान–निश्चलतया सामायिकादिव्रत न कृतम् । अतो हेतोः हे जिन ! अह तैः–प्रसिद्धैः विभावैः–प्रमाद कषायादिभिः वध्योऽस्मि–मारणीयोऽस्मि चेत् । हे भुवनपावन ! हा इति खेदे । अह हतोऽस्मि । तेन पूर्वं मा हन मा हन इति ब्रुवन्तो द्वारि स्थिताः शिक्षिताः श्रावकाः सन्ति स्म । इति चत्वारिंशत्तमवृत्तार्थः ॥ ४० ॥

* * * *

अथ भावमाश्रित्याह—

सूत्रम्—

रम्येऽत्र दर्पणगृहे वृषभाङ्गजन्मा
स्वीयोर्मिकापतनतः परपुद्गलेन ।
शोभां विभाव्य वदतीत्यव देव ! रागात्
सीदन्तमद्य भयदव्यसनाम्बुराशेः ॥ ४१ ॥

व्याख्या—रम्ये इति । रम्ये–मनोहरे अत्र–अस्मिन् दर्पणगृहे वृषभाङ्गजन्मा–भरतचक्री इति वदति । किं कृत्वा ? परपुद्गलेन शोभां विभाव्य । कस्मात् ? स्वीयोर्मिकापतनतः–निजमुद्रिकापतनात् । इति किम् ? । हे देव !–हे जिन ! अद्य–साम्प्रत त्व मां अव–पाहि । कथभूत माम् ? सीदन्त–विषीदन्तम् । कस्मात् ? रागात्–ससाराभिष्वङ्गात् । कथंभूताद् रागात् ? 'भयदव्यसनाम्बुराशेः' भीतिप्रदकष्टानां समुद्रस्तस्मात् । "व्यसनं निष्फलोद्यमे ॥ दैवानिष्टफले शु(स)क्तौ स्त्री-पान-मृगयादिषु । पापे विपत्तावशुभे" इति हैमानेकार्थः (का० ३, श्लो० १००७–१००८) । इत्येकचत्वारिंशत्तमवृत्तार्थः ॥ ४१ ॥

* * * *

सूत्रम्—

राकागणेश्वरनिभास्तेजःपुञ्जैरतीव पुण्याढ्याः ।
तेऽनन्तसुखसमेता अचिरान्मोक्षं प्रपद्यन्ते ॥ ४४ ॥ युग्मम्

—आर्याच्छन्दः

ते भव्याः पुरुषाः अचिरात्—स्तोककालेन मोक्षं—अचलस्थानं प्रपद्यन्ते—प्राप्नुवन्ति तदनुक्रमणिकामाह—कथंभूताः ते ? राका—पूर्णचन्द्रोपलक्षिता तिथिः—पूर्णिमा, अत्र अधिकारात् चैत्रपूर्णिमा तया उपलक्षितो गणेश्वरः—चैत्रपूर्णिमायां लब्धकेवलज्ञानपुण्डरीकगणपतिः तेन निभाः—सदृशाः। कैः ? तेजःपुञ्जैः । अत्र श्लेषपदत्वात् राकागणेश्वरैः श्रीपूर्णिमागच्छपतिभिः श्रीसुधर्मस्वामिपरम्परागतपट्टाम्बुजप्रभापतिभिर्निभा इति । पुनः कथंभूताः ? अतीव पुण्याढ्याः—भृशं सुकृतभृतः, प्राप्तदेवभवा इत्यर्थः । ततोऽनन्तरं पुनः कथं० ? अनन्तसुखसमेताः—अनन्तचतुष्टयसमेताः इति । अत्र ये संस्तवं रचयन्तीति पूर्वकाव्योक्तं तस्यायमर्थः—व्यवहारतो जिनशरीरादिवर्णनम् । यतः—

"सुवर्णवर्णं गजराजगामिनं, प्रलम्बबाहुं सुविशाललोचनम् ।
नरामरेन्द्रैः स्तुतपादपङ्कजं, नमामि भक्त्या वृषभं जिनोत्तमम् ॥ १ ॥"—वंशस्थम्

इति । अथ यत्र ज्ञानदर्शनगुणवर्णना क्रियते सा निश्चयनयस्तुतिः ।

"स्वयंभुवं भूतसहस्रनेत्रमनेक—मेकाक्षरभावलिङ्गम् ।
अव्यक्तमव्याहतविश्वलोक—मनादिमध्यान्तमपुण्यपापम् ॥ १ ॥"—उप०

इत्यादि सिद्धसेनकृतद्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिकायाम् । पुनर्यतः—

"ज्ञानविष्णुः सदा प्रोक्त—श्चारित्रब्रह्म उच्यते ।
सम्यक्त्वं तु शिवः प्रोक्तो—ऽप्यर्हन्मूर्तिस्त्रयात्मिका ॥ १ ॥—अनु०
क्षिति-जल-पवन-हुताशन—यजमाना-ऽऽकाश-सोम-सूर्याख्याः ।
इत्येतेऽष्टौ भगवति, वीतरागे गुणा मताः ॥ २ ॥—आर्या
क्षितिरित्युच्यते क्षान्ति—र्जलं ज्योतिः प्रसन्नता ।
निःसङ्गता भवेद् वायु—र्हुताशो योग उच्यते ॥ ३ ॥—अनु०
यजमानो भवेदात्मा, तपोदानदयादिभिः ।
अलेपत्वात् तदाकाश—सङ्काशः सोऽभिधीयते ॥ ४ ॥—अनु०
सौम्यमूर्तिरुचिश्चन्द्रो, वीतरागः समीक्ष्यते ।
ज्ञानप्रकाशकत्वेन, आदित्यः सोऽभिधीयते ॥ ५ ॥—अनु०
पुण्यपापविनिर्मुक्तो, रागद्वेषविवर्जितः ।
श्रीअर्हद्भ्यो नमस्कारः, कर्तव्यः शिवमिच्छता ॥ ६ ॥—अनु०

१ अत्रत्यश्छन्दोभङ्गश्चिन्त्यः। २-२ 'या च', 'अलेपकत्वादाकाशः' इति पाठान्तरे तत्त्वनिर्णयप्रासादे (पृ. ७५)।

द्रव्यलिङ्गं गृहाण । तदा केवलश्रीगृहे भरतः केशलोचं चकार । रजोहरणमुख्योपकरणं व्रतलक्षणं समीपदेवतादत्तं जग्राह ।

यतः—

"आत्तदीक्षो नमश्चक्रे, शक्रेण भरतस्ततः ।
सम्प्राप्तकेवलोऽपि स्या-न्न नमस्यो ह्यदीक्षितः ॥ १ ॥"—अनु०

दशसहस्रमितैर्भूपैस्तमनु दीक्षा गृहीता । इन्द्रेण भरतपुत्र आदित्ययशा राज्येऽलङ्कृतः । अथ भरतो यतिदीक्षाकालात् पूर्वलक्षं भुवि भव्यान् प्रबोधयन् परिवारयुतो विजहार । 'अष्टापदे' गत्वा चतुर्विधाहारत्यागेनैकमासान्ते भरतकेवली सिद्धिं ययौ, सिद्धानन्तचतुष्टयं इति । कौमारे सप्ततिः पूर्वलक्षा अतिवाहिताः भरतेन । वृषभध्वजे राज्यं कुर्वति सति मण्डलिकत्वे भरतो वर्षाणामेकं सहस्रमत्यवाहयत् । व्रजस्थे प्रभुर्यथा वर्षैकसहस्रोनानि षट्पूर्वलक्षाणि चक्रित्वेऽय व्यतिक्रामति स । जातकेवलः पूर्वलक्षमेकं विजह्रे—

इत्यायुश्चतुरशीति-पूर्वलक्षाः प्रपाल्य सः ।
सिद्धिं ययौ सुरास्तस्य, निर्वाणमहिमा व्यधुः ॥ १ ॥—अनु०

इति भरतचक्रिसम्बन्धः पूर्णः । इति द्वाचत्वारिंशत्तमवृत्तार्थः ॥ ४२ ॥

* * * *

अथ स्तवनसमाप्तिमङ्गलमाचरन् स्तुतिकारकाणां फलं दर्शयति—

वृत्तम्—

त्रैलोक्यरूपविषये सुपरीक्षणेऽत्र
विम्बं त्वदीयमतुलं नयनामृताभम् ।
कर्मापहारि हृदयाम्बुरुहे निधाय
ये सत्स्तवं तव विभो! रचयन्ति भव्याः ॥ ४३ ॥

व्याख्या—त्रैलोक्य इति राका इति युग्मम् । हे विभो! हे जिन! ये पुरुषाः तव सत्स्तवनं रचयन्ति-कुर्वन्ति । किं कृत्वा? त्वदीय-तव इदं विम्ब-प्रतिविम्बं स्वरूपं वा हृदयाम्बुरुहे-हृत्कमले निधाय-धृत्वा । कथंभूतं त्वदीयं विम्बम्? अत्र त्रैलोक्यरूपविषये-त्रिभुवनस्वरूपवस्तुनि परीक्षणे-परीक्षाकरणे अतुल-उपमानरहितम् । पुनः किंविशिष्टं विम्बम्? नयनामृताम-लोचनेषु सुधातुल्यम् । पुनः किं० विम्बम्? कर्मापहारि-अष्टकर्मनिर्नाशकम् । (इति) त्रिचत्वारिंशत्तमवृत्तार्थः ॥ ४३ ॥

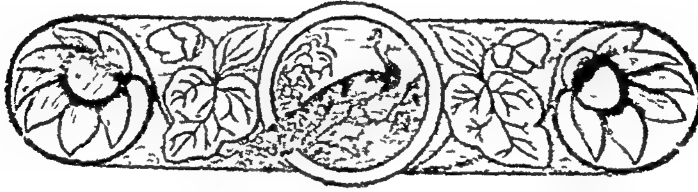
* * * *

अकारेण भवेद् विष्णू, रेफे ब्रह्मा व्यवस्थितः ।
हकारेण हरः प्रोक्त-स्तस्यान्ते परम पदम् ॥ ७ ॥–अनु०
अकार आदिधर्मस्य, आदिमोक्षप्रदेशकः ।
स्वरूपे परम ज्ञान, अकारस्तेन उच्यते ॥ ८ ॥–अनु०
रूप(पि?)द्रव्यस्वरूप वा, दृष्ट्वा ज्ञानेन चक्षुषा ।
दृष्ट्वा लोकमलोकान्त, रकारस्तेन उच्यते ॥ ९ ॥–अनु०
हता रागाश्च द्वेषाश्च, हता मोहपरिग्रहाः ।
हतानि येन कर्माणि, हकारस्तेन उच्यते ॥ १० ॥–अनु०

अम्बरमम्बुनि पत्रमरातिः, पीतमहीनगणस्य ददाह ।
यस्य वधूस्तनयं गृहमब्जा, पातु स वो हरलोचनवह्निः ॥ १ ॥

अस्यार्थः—स देवः कृष्णः वः—युष्मान् पातु—रक्षतु । स कः ? यस्य—देवस्य अम्बरं—वस्त्रं पीतं वर्तते । यस्य गृहं अम्बुनि—जले समुद्रे वर्तते । पुनः यस्य अहीनगणस्य—सर्पराजसमूहस्य अरातिः—शत्रुः गरुडः पत्रं—वाहनं वर्तते । यस्य वधूः अब्जा—समुद्रजा—कमला वर्तते । पुनः हरलोचनवह्निः यस्य तनयं—पुत्रं कन्दर्पं ददाह । इति सम्पूर्णोऽर्थः । अस्मिन् काव्ये व्यस्तालङ्कारोऽस्ति ॥

इति सूक्तं सम्पूर्णं शिष्याणां पठनाय श्रीकल्याणमस्तु ॥

१ सुभाषितरत्नभाण्डागारे (पृ० १९७, श्लो० ५८) प्रेक्ष्यमाणं इदं काव्यं प्रक्षिप्तमिति प्रतिभाति, परन्तु प्रतियुगले विद्यमानत्वात् अत्रोपस्थितम् ।

अथास्य काव्यक्रमेण वीजकं लिख्यते

॥ इति पार्श्वजिनपर्वसम्बन्ध पूर्णो मेरगो बीजकं समाप्तम् ॥

"(शून्ये विन्दौ सुखे खस्तु, सूर्ये) गौरुदके दृशि ॥
स्वर्गे दिशि पशौ रश्मौ, वज्रे भूमाविषौ गिरि ॥ १ ॥"

इति हैमानेकार्थसूत्रे (का० १, श्लो० ६)।

'धुगमिभ्यां डोः' (सिद्ध० उणादि० ८६७) इति सूत्रेण गमेर्डौ प्रत्यये डित्वाट्टिलोपे गच्छतीति गौः दशस्वर्थेषु स्त्रीपुंसयोः। अन्ये तु आचार्याः "वागादौ स्त्रियां स्वर्गादौ पुंसि पशौ द्वयोः जलाक्ष्णोः क्लीबे" इत्याहुः। उदके यथा—"गावो वहन्ति विमलाः शरदि स्रवन्त्याम्" इत्यादि। इति हैमानेकार्थस्य कैरवाकरकौमुद्यां टीकायाम् ॥ ७ ॥

"स्वर्गे रश्मौ च वज्रे च, वलीवर्दे च गौः पुमान्।
स्त्री-बाण-रोहिणी-नेत्र-दिग्-वाग्-भूप्स्वप्सु भूम्नि च ॥ १ ॥"

"हेमसूरयोऽमुं सर्वेष्वर्थेषु पुंस्त्रीलिङ्गमाहुः" इति धातुरत्नाकरे श्रीसाधुसुन्दरोपाध्यायाः ॥७॥

"गौर्वज्रे सुद्वपे धेनौ वाचि दिग्-बाणयोर्गिरि ॥
भू-मयूख-सुख-स्वर्ग-सत्य-वह्न्य-ऽक्षि-मातृषु ॥ १ ॥"

'ला आदाने' "ल इन्द्रे चलने मृते लिः लावे ली श्लेपककणेव ॥" इति महीपकोपे ॥ ७ ॥

"बाणे चापि पशौ भूमौ, दिशि रश्मिजले दृशि।
स्वर्गे मातरि वज्रेऽग्नौ, सुखे सत्त्वे च गोध्वनि ॥ १ ॥"

इति अनेकार्थध्वनिमञ्जर्याम् ॥ ७ ॥

"ल इन्द्रे चलनेऽपि च" इति अमरानेकाक्षर्या (काव्यकल्पलतायां प्र० ३, स्त० ५, पृ० १११) ॥ ७ ॥

अथ मङ्गलाचरणविचारणायां प्रथमतः श्रीनाभिराजाङ्गजश्रीऋषभदेवगतमङ्गलमाह— गौः—वृषभः 'सर्वं वाक्यं सावधारणं भवति' इति न्यायात् तेन वृषभलाञ्छनेन उपलक्षितः अः—अर्हन्। 'असिआउसानमः' इति वचनात् 'विशेषणशक्त्या विशेष्यः प्रतीयते' तेन श्रीनाभेय-जिनः तस्य धूलिका (धूलौ भवा धूलिका)—धूलिक्रीडा गोधूलिका सुखाय भवत्वित्यन्वयः। अत्र 'एदोतोऽतः' (सा० सू० ५१) इति सूत्रेणाकारलोपः। एवमग्रेऽपि यथास्थानं ज्ञातव्यम् ॥ १ ॥

अथवा गौः—स्वर्गः आधारे आधेयोपचारात् तन्निवासिनो देवाः तैः सह अः तस्य धूलिका—धूलिक्रीडा गोधूलिका। शेषं पूर्ववत् ॥ २ ॥

अथ सकलतीर्थङ्करादिगतमङ्गलमाह—

गोभिः—ज्ञानैः अन्योन्याविनाभावात् ज्ञान-दर्शन-चारित्रैर्निजोचितगुणस्थानान्वितैः कृत्वा उपलक्षिताः वा, न विद्यन्ते धूलयः—अघरजांसि येषां ते तीर्थङ्कराः गणधराः साधवश्च तेभ्यः

श्रीभावप्रभसूरिसूत्रितः

॥ गुंहलिकापरपर्यायगोधूलिकार्थः ॥

श्रीमहिमाप्रभसूरिसद्गुरुभ्यो नमः ॥ ऐं नमः ॥

नत्वा पार्श्वजिनेन्द्राय महिमाप्रभसद्मने ।
ब्रवीमि गुहलीकार्थं सूरिर्भावप्रभाह्वयः ॥ १ ॥

श्रीमति जिनशासने देवगुरुप्रमुखपुरतो भक्तिहेतोर्माङ्गल्यहेतोः सिद्धान्तविनयहेतोः लोकेऽपि च सुखभक्षिकाभाजनसमीपभूमण्डले तदक्षयहेतो' स्वस्तिकरचना क्रियते । अत्र केचित् तु गुरुकुलभ्रष्टा ज्ञानविकलास्ता नाङ्गीकुर्वन्ति तेऽनन्तससारिणो ज्ञेयाः । यतः साधुस्तान्य-र्चनादीनि मनसाऽपि न प्रार्थयेत् । पर श्रावकैस्तु गुरुभक्त्या तानि कर्तव्यान्येव । अन्यथा तत्रैव पञ्चत्रिंशोत्तराध्ययने प्रोक्ताना क्रियमाणानां च वन्दनादीनामप्यकर्तव्यापत्तेः । यतस्तत्र (अष्टादशी) गाथा—

"अच्चण रयण चेव, वदण पूअणं तहा ।
इड्ढीसक्कारसम्माण, मणसा वि न पत्थए ॥ १ ॥"[1]

अत्र रयण रञ्जन इत्यस्यार्थो 'गुहली' इति कथित इति । स्वस्तिकरचनाया नाम गोधूलिका इत्यादि सस्कृते । प्राकृतभाषाया तु गुहुलिका गुहुली इत्यादि नामान्तराणि कथ्यन्ते । तेषा काव्यव्युत्पत्तिरत्रोच्यते । प्रथमत उपयोगार्थं कोशा लिख्यते—

"गीर्वाणी-त्राण भू-रश्मि-वज्र-स्वर्गोऽक्षि-वारिषु ।
दिशि धेनौ श्रुतेश्वर्यो, गणेशे चापि गौः स्मृतः ॥ १ ॥" (सुधा०, श्लो० १३)
तथा च—"हः शूलिनि करे नीरे, क्रोधे गर्भप्रमापणे। निवासे च" इति (सुधा०, श्लो० ४५)
इति एकाक्षरनिघण्टौ ॥ ७ ॥[2-3]

"गीर्वज्र गौः प्रभा भूमि-र्वाणी तोयं त्रिविष्टपम् ।
धेनुर्वस्तो घृणो दिग् गौ-र्नेत्र लज्जा गुरू रमा ॥ १ ॥
इन्द्रिय श्रीरुमा च" इति
"हो हर्षो हिरण्याक्षोऽथ तस्करः ॥"
इति सौभरिनामकोषे ॥ ७ ॥

---

1 छाया—
अर्चन रञ्जन चैव वन्दन पूजन तथा ।
ऋद्धिसत्कारसम्मान मनसाऽपि न प्रार्थयेत् ॥

२-३ श्रीसुधाकलशप्रणीतायां एकाक्षरनाममालिकायामिति ।
धेन० श्लो० १७

अथवा । गौः–पृथिवी "भूस्तु भूमिरिव क्षितौ ॥ स्थाने च" इति हैमानेकार्थवचनात् (का० १, श्लो० ९–१०) । अत्र गोशब्दः स्थानवाची । तेन पट्टकाद्युचितस्थाने प्रधाना धूली यस्यां रचनायां सा । शेषं पूर्ववत् ॥ ११ ॥

अथवा । गवा–वाण्या वचनपर्यायमय्या उपलक्षणत्वात् सधवमहिलामञ्जुलगीतध्वन्युपलक्षिता प्रधानधूली–कुङ्कुमादिः यस्यां रचनायां सा गोधूली ॥ १२ ॥

अथवा । गौः–गुरुः हिताहितोपदेशकः तस्याग्रे प्रधानधूली–कुङ्कुमादिः यस्यां रचनायां सा गोधूली ॥ १३ ॥

अथवा । गौः–गुरुः धर्मोपदेशकः तेन उपलक्षणत्वात् तच्चरणन्यासेन प्रधाना धूलिः–रजो यस्यां वसतौ उपाश्रये तत्र वा गोधूलिका । कप्रत्ययः । प्रत्ययाणितो वा भवन्ति कर्णाटक-कार्णाटक इत्यादिवत् वृद्धिविकल्पत्वम् । वृद्धौ सत्यामपि गोधूलिका । प्राकृते ह्स्वत्वं समानम् ॥ १४ ॥

अथवा । गोखुरैरुत्खातधूलिसमये जातं गोधूलिकं अंशकलग्नमिति यावत् ज्योतिःशास्त्र-प्रसिद्धं तद्वत् । गवा–वाण्या अर्थात् गुरुणा शास्त्रार्थकथनेन निषिध्यमानधूलिसमये निवार्यमाण-पापरजोऽवसरे भवा–सधवाभिः कृता गोधूलिका उपचारत्वेन (प्र)सिद्धा ॥ १५ ॥

अथवा । गावः–वृषभाः सिद्धान्तभाषया गीतार्थाः तेषामग्रे प्रधानधूल्या भवा गोधूलिका ॥ १६ ॥

अथाध्यात्मदशायां गोधूलिकार्थो लिख्यते—

गावः–इन्द्रियाणि गुणगुणिनोरभेदात् तद्विषयाः शब्दादयः पञ्च ते धूलयः–रजांसि इव यस्याम् अध्यात्मदशायां सा गोधूलिका अध्यात्मस्वरूपमयी ॥ १७ ॥

अथवा । गवा–ज्ञानेन न विद्यते धूलिः–पापरजो यस्यां अध्या० सा गोऽधूलिका ॥ १८ ॥

अथवा । गौः–स्वर्गः श्रीः रमा च एते पदार्थाः धूलयः–रजांसि इव यस्यां अध्या० सा गोधूलिका अध्यात्मदशा ॥ १९ ॥

अथवा । गावः–सुखानि इन्द्रियजन्यसुखानि आ–समस्ता(त्) धूलयः–रजांसि एव यस्यां अध्या० सा गोधूलिका । अत्र 'एदोतोतः' (सा० सू० ५१) इति सूत्रेण क्वचिदाकारस्यापि लोपः ॥२०॥

अथवा । गौः–चित्तभूमिः तस्यां न विद्यन्ते धूलयः–अघरजांसि यस्यां अध्या० सा० गोधूलिका अध्यात्मदशा ॥ २१ ॥

अथवा । गवा–वह्निना तपसा न धूलयः–अघरजांसि यस्यां अध्या० सा गोधूलिका अध्यात्मदशा ॥ २२ ॥

अथवा । गावः–जलानि शमजलानि तैः न धूलयः–अघरजांसि यस्यां० सा गोऽधूलिका अध्यात्मदशा ॥ २३ ॥

अथवा । गौः–नेत्रं ज्ञाननेत्रं तेन न धूलयः–पापरजांसि यस्यां० सा गोऽधूलिका अध्यात्मदशा ॥ २४ ॥

कानि–सुखानि यस्या प्रणतौ सा गोधूलिका तीर्थङ्करादिसुखकृत्प्रणतिरस्तु । "क सुखे शीर्षे जले च" (   ) प्रसिद्धम् ॥ ३ ॥

अथ मरुदेवागतमङ्गलमाह—

गौः–वृषभः तेन वृषभलाञ्छनेन उपलक्षित: अः–अर्हन् तस्य धूलिः अर्थात् शरीरलग्नधूलिः तस्याः सकाशात् अर्थात् आलिङ्गनात् कानि–सुखानि यस्याः सा गोधूलिका भगवज्जननी मरुदेवा सुखायास्तु । यतः (पद्मानन्दमहाकाव्ये स० ८, श्लो० ५२)—

"धूलिधूसरमसुं मरुदेवाऽऽश्लिष्य मीलितनयना स्वयमासीत् ।
अन्तरे वपुरिदं सुखपूरैः, पूरितं कियदितीव दिदृक्षुः ॥ ४ ॥" (स्वागता)

अथ गुरुगतमङ्गलमाह—

गौः–गुरुः तस्य धूलिः अर्थात् चरणकमलरजः तस्याः कानि–सुखानि यस्या प्रणतौ सा गोधूलिका । गुरुचरणकमलरजःस्पर्शसुखप्रणतिः सुखायास्तु ॥ ५ ॥

अथ सरस्वतीगतमङ्गलमाह—

गोभिः–जलैः धूल्या च उपलक्षितः कः–आत्मा रूपं यस्याः सा गोधूलिका–सरस्वती ज्ञानवृद्धयेऽस्तु । "को ब्रह्मण्यात्मनि रवौ" इति कोषे (हैमेऽनेकार्थसङ्ग्रहे का० १, श्लो० ५)। अत्र श्लिष्टार्थत्वात् गौः–श्रुतदेवीबीजं गकारं विनाऽपि अरपि बीजम् । यतः—

"अस्त्यैर्वोऽपि सरस्वती मनुगतो जाड्याम्बुविच्छित्तये
गोशब्दो गिरि वर्तते स नियतं योगं विना सिद्धिदः ॥"

इति लघुस्तवे । सरस्वत्या हि जलानि धूल्याविलानि भवन्तीति युक्तोऽयमर्थः ॥ ६ ॥ इति मङ्गलाचरणार्थः ॥

अथ प्रस्तुतमाह—

गौः–पृथिव्याः प्रधाना धूली–कुङ्कुमादिः यस्या रचनाया सा गोधूली, मध्यपदलोपत्वात् गोधूली एव गोधूलिका चेति । धूलिशब्दो ह्रस्वो दीर्घश्च ईव्विधानविकल्पात् गोधूली इत्यत्र सम्बन्धमानत्वात् केसरखटिकाद्युचितद्रव्यपरिग्रहः ॥ ७ ॥

(गौः–धूली) अथवा । गौः–अग्निः तद्वत् तद्वर्णसमाना धूली–कुङ्कुमादिः यस्या रचनाया सा । शेषं पूर्ववत् ॥ ८ ॥

गोभिः–जलैः द्रवीकृता प्रधानधूली–कुङ्कुमादिरसो यस्या रचनाया सा । शेषं पूर्ववत् ॥ ९ ॥

अथवा । गवि–पृथिव्या प्रधानधूलि –कुङ्कुमादि: यस्या रचनाया सा । शेषं पूर्ववत् ॥ १० ॥

---

१ "क सुखे वारि शीर्षे च" इति पाठो विश्वलोचने (श्लो० ३)।

२ अयं लघुस्तवनाम्नः सारस्वतीस्तोत्रस्य पञ्चमपद्यस्य उत्तरार्धं । पूर्वार्धस्तु यथा—

"यद् सद्यो वचसां प्रवृत्तिकरणे दृष्टप्रभावं बुधैः—
स्तार्तीयं तदहं नमामि मनसा त्वद्बीजमिन्दुप्रभम्"

अथवा । गौः–सुखं प्रभा उद्द्योतश्च ताभ्यां उपलक्षितः हः–निवासः जीवाजीवाधारक्षेत्रं जगत् यस्मात् स जिनजन्ममहोत्सवसमयः तस्मिन् समये कनकगिरिशिखरे लाः–इन्द्राण्यः लाः–इन्द्राश्च सरूपाणामेकशेषे द्वन्द्वे पूर्वपदस्य लोपत्वात् तेभ्यो लेभ्यो भवा गोहलिका । अत्र तन्दुलमय्यामष्टमङ्गल्यां वाल्पापि गोहलिकारचना प्रोक्ता ॥ ४० ॥

अथवा । गोः–सुखं प्रभा च ताभ्यां उपलक्षितं अहः–दिवसः यस्मात् जिनजन्मसमयात् सः, शेषं तथैव । यतः–"नारका[1] अप्यमोदन्त" इति "उद्द्योतस्त्रिजगत्यासीत्" इति प्रसिद्धं जिनजन्मावसरे । अत्राहःशब्दोऽकारान्तः समासप्रत्ययत्वात् । एवमत्र प्राकृते ह्रस्वत्वं मकारागमश्च । तेन गुहलिका गुहली शेषं स्वभावतः सिद्धम् ॥ ४१ ॥

इत्येवं सर्वत्र शुभस्थाने मङ्गलार्थं गोहलिकारचनाविषयः प्रोक्तः । अत्र काव्यानि—

इत्थं क्व क्व न विद्यते शुचिपदे गोधूलिकागोचरो
यस्तूपप्लवहृत्प्रधानवनितागानोत्सवैः पूर्वकम् ।
नीतः श्रीजिनदेशनान्तविषयं सच्छालिशालिर्बलि-
स्तच्छायाऽनुभवोऽनुभावभवनं तद्वत् प्रसिद्धोऽप्ययम् ॥ १ ॥"–शार्दूल०

श्रीतीर्थङ्करशासनोन्नतिकरी व्याख्यासमालङ्कृतिः
साधुभ्यो विनयं नयं च ददती प्रत्यूहविध्वंसिनी ।
सन्मुक्ताक्षतपूरिताक्षयगुणाकल्पाकृतिः कौङ्कुमी
माङ्गल्यैकमयी व्ययीकृततमा गोधूलिका गीयते ॥ २ ॥–,,

भो भो धर्मधनाः! सरोजवदनाः! पीनस्तनाः! पावनाः!
शीलालङ्कृतभूघनाः । स्वपघना[2]! गावोल्लसच्चन्दनाः! ।
लब्ध्वा मर्त्यभवं तथा सुधवतां सौभाग्यमारोग्यतां
धद्ध्वं तत्फललब्धये गुरुपुरो गोधूलिकागौरवम् ॥ ३ ॥–,,

स्वगुरुपदकृपातो ज्ञातकिञ्चिद्रहस्यः
शिवपथकथकार्हच्छासने भव्यभक्तिः ।
समयरुचजनार्थं सूरिभावप्रभाख्यो
गदति गलितपापं स्पष्टगोधूलिकार्थम् ॥ ४ ॥–मालिनी

इति श्रीभावप्रभसूरीणामियं कृतिः शिष्यादीनां बुद्धिलतापल्लवनार्थं सम्पूर्णा । संवत् १९५८ ।

---

१ वीतरागस्तोत्रे दशमे प्रकाशे सप्तमस्य पद्यस्येदमाद्यं चरणम् । सम्पूर्णं तत् पद्यं तु यथा—
"नारका अप्यमोदन्त, यस्य कल्याणपर्वसु ।
पवित्रं तस्य चारित्रं, को वा वर्णयितुं क्षमः ? ॥"

२ सु–सुष्ठु अपघनः–देहो यासां ताः ।

अथवा । गाँ'-लज्जा चारित्रधर्मरक्षणलज्जा तया न धू०-पा० यस्यां सा गोऽधूलिका ॥२५॥
अथवा । गावः-बाणाः उपयोगलक्षणाः तैर्न धू०-पा० य० सा गोऽधूलिका ॥ २६ ॥
अथवा । गावः-मातरः अष्टप्रवचनमातरः ताभिः न धू०-पा० य० सा गोऽधूलिका ॥२७॥
अथवा । गाँ.-वाणी जिनवाणी तया न धू०-पा० य० सा गोऽधूलिका ॥ २८ ॥

इति अध्यात्मदशाया गोधूलिकाशब्दार्थः ॥

अथ लोकेऽपि गोधूलिकाशब्दोऽस्ति ।

यतः गाँः-पृथिवी तज्जातित्वात् मृत्तिका खटिका वर्णिका उपलक्षणत्वात् गोमयमपि, एतेषां लेपनेन न धूलिः-रजो यस्यां भूमौ सा गोधूलिका मृत्तिका गोमयादिभिरञ्चितभूमिमण्डलानि गुहलीचतुष्क इत्यादीनि दीयन्ते क्रियन्ते च लोके प्रसिद्धम् । उक्तं च अर्धशीर्षकपीडानिवारणमन्त्रकथाया 'ॐ नमो अउङ्खावली' इत्यादिपदपङ्क्तौ 'गुहुली करइ माडलांघइ' इत्यादि । संस्कृते गोधूलिकाशब्दः गोधूलिका गोधूलिः गोधूली प्राकृते तु गुहुली गुंहुलिया गुंहुलिका इत्यत्र मकारागमश्च मनत्यलाक्षणिक इति ॥ २९ ॥

अथ द्वितीयं पदं गोहली गुहली इति कोऽर्थः ? उच्यते—गवि-पृथिव्यां हलवत् हलकर्षणोपचारो यस्याः स्वस्तिकरचनायाः साः गोहलिका ॥ ३० ॥

अथवा । हलिः इति महद्धल धातुरत्नाकरोक्त तदुपचारो यस्या सा गोहलिः ॥ ३१ ॥

अथवा । गुः-कान्तिः हः-हर्षः अनयोः ली-श्लेषो यस्यां सा गुहली ॥ ३२ ॥

अथवा । गु-कान्तिः हः-हर्षः अनयोः ला-आदानं यस्या सा गुहलिका । अत्र 'गुः' इति पदेन सधववा सुनेपथ्या सुरूपा चोक्ता । 'हर्ष'पदेन चित्तप्रसन्नता चोक्ता ॥ ३३ ॥

अथवा । गां.-ज्ञानं वाणी प्रभा कान्तिश्च एतेषां हः-निवासः आधारः आचार्यः "ओयंसि तेयंसि वयंसि" (   ) इत्यादिवचनात् तेषां अग्रे ला-इन्द्राण्य इव लाः-सधवाः श्राविका' ताभ्य' सकाशात् भवा गोहलिका ॥ ३४ ॥

अथवा । गाँ'-ज्ञानं तेन न हः-क्रोधो यस्याः सा एवंविधा सधवा ला-इन्द्राणीव तस्याः भवा गोऽहलिका ॥ ३५ ॥

अथवा । गाँ.-श्रीः रमा या तया उपलक्षितो हः-हर्षो यासां ताः सधवाः लाः-इन्द्राण्य इव ताभ्यो भवा गोहलिका ॥ ३६ ॥

अथवा । गवां-श्रीणां शोभाना प्रभाणां च हः-निवासः आधारः अर्थात् सकलशोभामिलितपञ्चपात्रलिकोदित दीपावलिकापर्व तस्मिन् लसतीति ला गोहला । गोहला एव गोहलिका ॥३७॥

अथवा । गया-श्रिया केवलज्ञानलक्ष्म्या उपलक्षित' अः-अर्हन् तस्य हः-निवासः चैत्यः तत्र लसति-शोभते या सा ला । क्विप्प्रत्यये सिद्धम् । गोहलिका स्वार्थे कः आम्र काप्यत (?) इति सिद्धम् ॥ ३८ ॥

अथवा । गाँ -श्रीः' प्रभाः ताभ्यां उपलक्षितो हः-निवासः जिनप्रासादः तत्र लसतीति ल -जिनः तस्य इव मूर्तिः ली तस्याः अग्रे भवा गोहलिका ॥ ३९ ॥

जो सेवीजे चूंपस्युं त्रिकरणशुद्धिइं सार ।
[१३]श्रीसुपार्श्व जिन सातमा पामीजे भवपार ॥ १३ ॥
निज निर्मल ज्ञाने करी निरखे लोकालोक ।
[१४]विमल जिनेश्वर मनि वस्यो जिम दिनकरस्युं कोक ॥ १४ ॥
आदर कीजइ तेहस्युं जे पहुंचाडइ आश ।
[१५]चन्द्रप्रभ जिन आठमा टाले गर्भावास ॥ १५ ॥
लंछन जेहनइं केशरी वीरमांहिं जे वीर ।
त्रिशलानन्दन वंदइं [१६]महावीर गिरिधीर ॥ १६ ॥
[१७]जिनभवन छइं जेतलां त्रिभुवन मांहि सार ।
शाश्वतां नइं अशाश्वतां प्रणमीजइ निरधार ॥ १७ ॥
चउ गति छेदे चउ दया आपइ अविचल ठाम ।
[१८]अनंतनाथ आराहिइं त्रिभुवनना जे स्वामि(?म) ॥ १८ ॥
वांधो वरवीटांगणां [१९]पुस्तक भक्ति अपार ।
ज्ञान वधइं जगिं जेहथी लहिइं अरथ विचार ॥ १९ ॥
चरणइं लंछन काछवो काजलकांति सुहाय ।
[२०]मुनिसुव्रत जिन प्रणमिइं आनंद अंग न माय ॥ २० ॥
त्रिभुवन सांहिं जेह छइ स्वर्ग मर्त्य पातालिं ।
[२१]प्रतिमा पूजुं प्रेमस्युं लोपइ ते जगि वाल ॥ २१ ॥
धर्म शब्द सघलइं अछइ पण अणलहिते मर्म ।
[२२]धर्म जिणेसर पनरमा पूज्यें जाइं कर्म ॥ २२ ॥
पंच महाव्रत पालता शमता रस भृंगार ।
[२३]साधुशिरोमणि वंदिइं गिरुआ गुण आधार ॥ २३ ॥
मनवंछित आपइ सदा जंगम सुरतरु जेह ।
[२४]पार्श्वनाथ प्रभुता घणी सेवो धरि सुसिनेह ॥ २४ ॥
आदि अंत जिनवर तणी थई [२५]साधवी जेह ।
पंचमहाव्रत धारिणी प्रणमीजइ जगि तेह ॥ २५ ॥
जन्मसमइं जिनराजनइं शान्ति थई सवि देश ।
[२६]शान्ति जिणेसर सोलमा नमिइं जाइ किलेस ॥ २६ ॥
श्रेयांस प्रमुख [२७]श्रावक भला शंख शतक पर्यंत ।
दीपावक जिनधर्मना श्रावक! सुण शोभंत ॥ २७ ॥

श्रीभावप्रभसूरिकृतः

॥ सभाचमत्कारः ॥

(गूर्जरगिरा गुम्फितः)

मरुदेवीनो लाडलो नाभि राय कुलचद ।
शत्रुजय शिखरे नमो भावे ऋषभ जिणद ॥ १ ॥
परमार्हत आदी भली सुलसा रेवति जेह ।
जिनशासन अनुरागिणी सर्व श्राविका एह ॥ २ ॥
गमने गजपति हारिओ गज लछन जस पाय ।
बीजो जिनवर वदिये अजित नाम कहाय ॥ ३ ॥
देवी माता जनमीओ अर नामे अरिहत ।
स्मरण करता जेहनु सुन्दर काम सरत ॥ ४ ॥
सुरनरनायक जेहस्यु धारइ छइ अति प्रीत ।
सामलि सुन्दर! ताहरे संभव जिन छे चित्त ॥ ५ ॥
चार अतिशय जन्मना केवल तणा अग्यार ।
ओगणीश देवतणा कर्या श्रीश्रेयांस उदार ॥ ६ ॥
चचल मन जीत्यु इणि इम चितवि कपिराय ।
लछनमसि आवी रह्यो अभिनन्दन जिनराय ॥ ७ ॥
दीपे जेहनी देहडी मेघघटा अनुमान ।
राजिमती जीवनजडी नेमनाथ भगवान् ॥ ८ ॥
दुरमति मनथी मुकइ आणो सुमति सभाव ।
सुमति जिणेसर सेविइ भवजल तारण नाव ॥ ९ ॥
भेंसो लछन जेहने राती जेहनी काय ।
वासुपूज्य जिन प्रणमिइ आनद अग न माय ॥ १० ॥
चित आरती दूरे करें पूरें वछित काम ।
छट्ठो जिनवर सेविइ पद्मप्रभ ए नाम ॥ ११ ॥
लोक रीत छें एहवी जे वाहला कहिवाय ।
अतरग जे राखिइ मल्लिप्रभु सुखदाय ॥ १२ ॥

(१)

अ	ऋषभ	अजित	संभव	अभिनंदन
	सुमति	पद्मप्रभ	सुपार्श्व	चंद्रप्रभ
	जिनभवन	पुस्तक	प्रतिमा	साधु
	साध्वी	श्रावक	सुविधि	शीतल

(२)

सि	श्राविका	अजित	श्रेयांस	अभिनंदन
	वासुपूज्य	पद्मप्रभ	विमल	चंद्रप्रभ
	अनंत	पुस्तक	साधु	धर्म
	शान्ति	श्रावक	कुंथु	शीतल

(४)

आ	अर	संभव	श्रेयांस	अभिनंदन
	मल्लि	विमल	चंद्रप्रभ	मुनिसुव्रत
	प्रतिमा	साधु	धर्म	नमि
	सुविधि	कुंथु	सुपार्श्व	शीतल

(८)

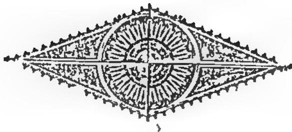
उ	नेमि	सुमति	पद्मप्रभ	पार्श्व
	वासुपूज्य	मल्ली	सुपार्श्व	विमल
	चंद्रप्रभ	साध्वी	शान्ति	श्रावक
	नमि	सुविधि	कुंथु	शीतल

(१६)

सा	महावीर	जिनभवन	अनन्त	पुस्तक
	मुनिसुव्रत	प्रतिमा	धर्म	साधु
	पार्श्व	सुविधि	शान्ति	श्रावक
	नेमि	साध्वी	कुंथु	शीतल

कनकवरण काया भली मुखटको श्रीकार ।
श्रीनेमिजिन इकवीसमा सेवकजन आधार ॥ २८ ॥
रामानंदन सुविधि दिल (रुच्यो) राख्यो न रहे छुपाय ।
पूरण चद्रनी ज्योत्स्ना हारी जेहनी काय ॥ २९ ॥
आठ कर्म टालि करी सुगति पहोता देव ।
कुंथु जिणद कलानिधि करिइ तेहनी सेव ॥ ३० ॥
शीतल उपवन वायरो शीतल गग कल्लोल ।
शीतल जिणेसर सेवता निशिदिन हुइ रगरोल ॥ ३१ ॥
चउवीस जिणवर नाम सुदर सात क्षेत्र सोहामणा
ए कतूहल एम कीधो मन हरखे परखद तणा ।
श्रीमहिमाप्रभसूरीश तेहना विनेयी 'भावे' कह्यो
एक एकथी करी दुगुणा हेमचंद्र हेतइं लह्यउ ॥ ३२ ॥

॥ इति सभाचमत्कार संपूर्ण ॥ सुरचद लिखित ॥

'च'-'उ'सद्दा पुण एत्थं अत्थविसेसप्पयासणे णेया ।
गाहाए चरिमद्धं सव्वेसु वि तुल्लमत्थेसुं ॥ ७ ॥
['च'-'उ'शब्दौ पुनः अत्र अर्थविशेषप्रकाशने ज्ञेयौ ।
गाथायाः चरमार्द्धं सर्वेषु अपि तुल्यमर्थेषु ॥ ७ ॥]

तृतीया परिपाटी–शत्रुञ्जयतीर्थवन्दनम्—

'चत्तारि'पयं पुव्वं व अट्ठ दस चउविभत्तवीस त्ति ।
पंचजुआ तेवीसं सत्तुंजयसिहरए वंदे ॥ ८ ॥
['चत्तारि'पदं पूर्ववत् अष्ट दश चतुर्विभक्तविंशतिः इति ।
पञ्चयुतां त्रयोविंशतिं शत्रुञ्जयशिखरे वन्दे ॥ ८ ॥]
दोय त्ति हुंति इंदा दो–सग्गा तस्स पालगा तेण ।
दोएहिं वंदिया दोयवंदिया हुंति जिणचंदा ॥ ९ ॥
['दोय' इति भवन्ति इन्द्रा द्यौः–स्वर्गः तस्य पालकाः तेन ।
द्योपैर्वन्दिता 'दोयवंदिया' भवन्ति जिनचन्द्राः ॥ ९ ॥]

चतुर्थी परिपाटी–नन्दीश्वरद्वीपचैत्यवन्दनम्—

चउ अडगुण बत्तीसं दो दस वीस त्ति मिलिय बावन्ना ।
नंदीसरे चउसद्दा मयंतरे वीस चेइए वंदे ॥ १० ॥
[चत्वारोऽष्टगुणा द्वात्रिंशत् द्वौ दश विंशतिरिति मिलिता द्विपञ्चाशत् ।
नन्दीश्वरे च-उशब्दौ मतान्तरे विंशतिं चैत्यान् वन्दे ॥ १० ॥]

पञ्चमी परिपाटी–विहरमानजिनवन्दनम्—

चत्तारि जंबुदीवे धायइसंडेऽट्ठ पुक्खरवरद्धे ।
दोरहिआ दस अट्ठ उ वीसं वंदे विहरमाणे ॥ ११ ॥
[चतुरो जम्बूद्वीपे धातकीखण्डेऽष्ट पुष्करवरार्धे ।
द्विरहिता दश अष्ट तु विंशतिं वन्दे विहरमानान् ॥ ११ ॥]

षष्ठी परिपाटी–विंशतिजाततीर्थङ्करवन्दनम्—

जंबूदीवे चउरो दु दु अरिहा पुव्वपच्छिमविदेहे ।
अड अड धायइ पुक्खर उक्कोसं वीसं जम्मओ वंदे ॥ १२ ॥
[जम्बूद्वीपे चतुरः द्वौ द्वौ अर्हन्तौ पूर्वपश्चिमविदेहयोः ।
अष्ट अष्ट धातक्यां पुष्कर उत्कृष्टतो विंशतिं जन्मतो वन्दे ॥ १२ ॥]

सप्तमी परिपाटी–भरत-ऐरवततीर्थवन्दनम्—

अट्ठ त्ति अट्ठ कम्मा चत्तारिअट्ठ कम्मरिउरहिआ ।
दो अत्ति दोहिं भेएहिं जम्मणओ विहरमाणा वा ॥ १३ ॥

उपाध्यायश्रीविनयविजयगणिगुम्फितं

॥ परिपाटीचतुर्दशकम् ॥

नमिऊण वद्धमाणं थुणामि जिणचेइए विविहरूवे ।
'चत्तारि अट्ठ दस दो अ' इमाएँ गाहाएँ संगहिए ॥ १ ॥
[नत्वा वर्धमानं स्तौमि जिनचैत्यानि विविधरूपाणि ।
'चत्तारि अट्ठ दस दो य' अस्या गाथाया सङ्गृहीतानि ॥ १ ॥]

प्रथमा परिपाटी–अष्टापदतीर्थवन्दनम्–

चत्तारि अट्ठ दस दो य वंदिया जिणवरा चउवीसं ।
परमट्ठनिट्ठिअट्ठा सिद्धा सिद्धिं मम दिसंतु ॥ २ ॥
[चत्वारः अष्ट दश द्वौ च वन्दिता जिनवराः चतुर्विंशतिः ।
परमार्थनिष्ठितार्थाः सिद्धाः सिद्धिं मम दिशन्तु ॥ २ ॥]
चत्तारि दक्खिणाए पच्छिमओ अट्ठ उत्तरदिसाए ।
दस पुव्वाए दो अट्ठावयम्मि वंदे चउव्वीसं ॥ ३ ॥
[चत्वारो दक्षिणाया पश्चिमाया अष्ट उत्तरदिशायाम् ।
दश पूर्वाया द्वौ अष्टापदे वन्दे चतुर्विंशतिम् ॥ ३ ॥]
पुव्वाए उसभमजिअं दक्खिणओ संभवाइचत्तारि ।
अड पच्छिमे सुपासाइ धम्माई दस उ उत्तरओ ॥ ४ ॥
[पूर्वस्या ऋषभमजितं दक्षिणतः सम्भवादिचत्वारः ।
अष्ट पश्चिमे सुपार्श्वादयः धर्मादयः दश तु उत्तरतः ॥ ४ ॥]
वण्णतणुमाणलंछणपमुहेहिं अलंकिया नियनिएहिं ।
भरहेसरनिम्मविया अट्ठावय जिणवरा एए ॥ ५ ॥
[वर्णतनुमानलाञ्छनप्रमुखैः अलङ्कृता निजनिजैः ।
भरतेश्वरनिर्मापिता अष्टापदे जिनवरा एते ॥ ५ ॥]

द्वितीया परिपाटी–सम्मेतशिखरतीर्थवन्दनम्—

चत्तारिउ अरिमुक्का अट्ठ दस दो य जिणवरा एव ।
सम्मेयसेलसिहरे वीस परिनिव्वुए वंदे ॥ ६ ॥
[त्यक्तरिपवः अरिमुक्ता अष्ट दश द्वौ च जिनवरा एवम् ।
सम्मेतशैलशिखरे विंशतिं परिनिर्वृतान् वन्दे ॥ ६ ॥]

---

१ इयं तु पूर्वोक्ता गाथा । २ 'चमुर उदरे गुरुवा' इत्यपि आति ।

चउ अट्ठगुणा बत्तीसगा य दस दुगुण हुंति वीसा य ।
एवं जिणबावन्नं वंदे नंदीसरे दीवे ॥ ३ ॥

चउहिं अट्ठ गुणिआ ३२ दोहिं दस २० मेलिआ ५२ नंदीसरे जिणाययणा वंदिज्जंति । यशब्दान्मतान्तरेण वीसं । अहवा चउहिं रहिआ वीसं १६ एवं नंदीसरे, सोहम्मीसाणिंदग्गमहिसीरायहाणीसु संति । मयंतरेण पुण चउव्वीसं । परमट्ठेति परमट्ठसहिआ ३२, एवं नंदीसरे ५२,२० वा; रायहाणीसु १६,३२ वा । परमट्ठेण–न वर्णनमात्रेण निट्ठिआ–निष्ठां प्राप्ता आस्था–रचना येषां ते तथा । सिद्धा–नित्याः, अपर्यवसानस्थितिकत्वात् ॥ ३ ॥

चत्ता अरओ जेहिं 'चत्तारि'पयस्स होइ अत्थो अ ।
अट्ठ दस दो अ मिलिआ समेअसिहरम्मि वंदामि ॥ ४ ॥

चत्ता अरओ जेहिं अट्ठ दस दो अ एवं वीसं । चउशब्दो विशेषद्योतकः एए संमेयपव्वए वंदिआ । परमट्ठेण, न उवयारेण 'निट्ठिअट्ठा'–समाप्तप्रयोजनाः सिद्धाः–शिवं गताः । 'षिधु गत्याम्' (सिद्ध० धा०) ॥ ४ ॥

चत्ता अरओ जेहिं 'चत्तारि'पयस्स होइ अत्थो अ ।
अट्ठ दस दो अ मिलिआ जहन्नपय वीस वंदामि ॥ ५ ॥

चत्ता अरओ जेहिं । "कज्जमाणे कडे" (भगवत्यां) इति वचनात् केऽरीऽऽट्ठ कम्माणि । कैः चत्तारी ? दसदोहिं भेएहिं हुंति । जहन्नजम्मपय ? भरहेरवयदसगविहरमाणएगेगजिणभेएहिं ।

---

१ छाया—
चत्वारोऽष्टगुणा द्वात्रिंशत् च दश द्विगुणा भवन्ति विंशतिश्च ।
एवं जिनद्विपञ्चाशतं वन्दे नन्दीश्वरे द्वीपे ॥

२ चतुर्भिरष्ट गुणिता द्वात्रिंशत् द्वाभ्यां दश २० मिलितानि ५२ नन्दीश्वरे जिनायतनानि वन्द्यन्ते । 'य'शब्दात् मतान्तरे विंशतिम् । अथवा चतुर्भिः रहिता विंशतिः १६ । एवं नन्दीश्वरे । सौधर्मैशानेन्द्राग्रमहिषीराजधानीषु सन्ति । मतान्तरेण पुनः चतुर्विंशतिम् । परमट्ठेति परमार्थसहितान् ३२ । एवं नन्दीश्वरे ५२, २० वा । राजधानीषु १६, ३२ वा । परमार्थेन

३ त्यक्ता अरयो यैः 'चत्तारि'पदस्य भवति अर्थश्च ।
अष्ट दश द्वौ च मिलितान् (२०) सम्मेतशिखरे वन्दे ॥

४ त्यक्ता अरयो यैः अष्ट दश द्वौ च एवं विंशतिम् । 'चउ'शब्दो० एते सम्मेतपर्वते वन्दिताः । परमार्थेन–न उपचारेण । 'निष्ठितार्थाः' ।

५ त्यक्ता अरयो यैः 'चत्तारि'पदस्य भवति अर्थश्च ।
अष्ट दश द्वौ च मिलितान् जघन्यपदे विंशतिं वन्दे ॥

६ त्यक्ता अरयो यैः 'क्रियमाणे कृते' इति वचनात् केऽरयः ? अष्ट कर्माणि । कैः 'त्यक्तारयः' दशद्विभेदैर्भवन्ति । जघन्यजन्मपदभरतैरावतदशकविहरमानैकैकजिनभेदैः ।

[अष्टेति अष्ट कर्माणि 'चत्तारि अट्ठ' कर्मरिपुरहिता ।
'दो अ' इति द्वाभ्या भेदाभ्या अमतो विहरमानाद् या ॥ १३ ॥]

भरहेरवएसु दस जहन्नओ जिणवरा नमिज्जंति ।
उव्वी–पुहवी तस्स य ईसा–पहुणो भुवणबंधू ॥ १४ ॥

[भरतैरावतेषु दश जघन्यतो जिनवरा नम्यन्ते ।
उर्वी पृथ्वी तस्य च ईशा प्रभवो भुवनबन्धव ॥ १४ ॥]

अष्टमी परिपाटी–१६०जिनवन्दनम्—

अरिचत्ता अड दसगुण असीइ गुणिया य दोहि सट्ठिसयं ।
सव्वेसु विजएसु वंदामि जिणे विहरमाणा ॥ १५ ॥

[अरित्यक्ता अष्ट दशगुणा अशीति गुणिता च द्वाभ्या षष्टिशतम् ।
सर्वेषु विजयेषु वन्दे जिनान् विहरमाणान् ॥ १५ ॥]

नवमी परिपाटी–१७०जिनवन्दनम्—

अट्ठ चि एगसेसे अट्ठहि गुणिआ य अट्ठ चउसट्ठी ।
दस दसगुणिआ य सय चत्तारि अ दो अ मेलविआ ॥ १६ ॥

[अष्टेति एकशेषे अष्टभिर्गुणिता च अष्ट चतुःषष्टि ।
दश दशगुणिता च शत चत्वार च द्वौ च मिश्रिता ॥ १६ ॥]

सित्तरिसय जिणिंदा एए पन्नरससु कम्मभूमीसु ।
वंदामि विहरमाणा जह समए अजिअसामिस्स ॥ १७ ॥

[सप्ततिशत जिनेन्द्रान् एतान् पञ्चदशसु कर्मभूमिषु ।
वन्दे विहरमाणान् यथा समये अजितस्वामिन ॥ १७ ॥]

दशमी परपाटी–चतुर्विंशतित्रितयवन्दनम्–

अट्ठदस चउहि गुणिआ बावत्तरि हुंति भरहवासंमि ।
तिण्णि वि चउवीसीओ तित्थयराण पणिवयामि ॥ १८ ॥

[अष्टादश चतुर्भिर्गुणिता द्विसप्ततिर्भवन्ति भरतवर्षे ।
तिस्रो वा चतुर्विंशतीः तीर्थङ्कराणा प्रणिपतामि ॥ १८ ॥]

एकादशी परिपाटी–पञ्चचतुर्विंशतिवन्दनम्—

चत्तारि अट्ठ बारस ते दसगुणिआ सय च वीसहियं ।
पच वि चउवीसीओ पचसु भरहेसु वंदामि ॥ १९ ॥

[चत्वारः अष्ट द्वादश ते दशगुणिता शत च विंशत्यधिकम् ।
पञ्चापि चतुर्विंशतीः पञ्चसु भरतेषु वन्दे ॥ १९ ॥]

लद्धा पंच, ते १८ मेलिता २३, [1]एए सेत्तुंजे वंदिज्जंति। परा-प्रकृष्टा मा-लक्ष्मीः समवसरणादिका तत्र स्थिताः समवसृता इत्यर्थः। निट्ठिअट्ठा-सम्पन्नफलाः, केवलास्या, सिद्धाः शास्तारोऽभूवन् मङ्गलभूताश्च। 'षिधौ शास्त्रमाङ्गल्ययोः'। 'तेवीसंति' [2]'सिरिनेमिनाहवज्जं जत्थ' इति (शत्रुञ्जयकल्पे) उक्तत्वात्॥ ९॥

[3]चउ उड्ढलोअपडिमाऽणुत्तर १ गेविज्ज २ कप्प ३ जोइसए।
अट्ठेव वंतरेसुं ८ दस पडिमा भवणवासीसुं १०॥ १०॥
धरणियलंमि दुन्नि अ सासयरूवा असासया ते ऊ।
इअ चउव्वीसं पडिमा वंदे तिअलोअमज्झंमि॥ ११॥

[4]अणुत्तरेसु १ गेविज्जेसु २ कप्पेसु ३ जोइसिएसु ४ एवं उड्ढं चत्तारि भेआ। अहो अ वंतरेसु अट्ठ भेआ ८। दसभेएसु भवणवासीसु १०। महिअलि सासय-असासयभेदा दो २। एवं तिहुयणजिणाययणेसुं चउवीसं जिणा वंदिज्जंति।

जहा पुण जंबूद्दीवे कुलगिरि ६, कुरु २, मेरु १६, चूला १, गजदंत ४, वक्षस्कार १६, दिग्गज ८, द्रह १६, कञ्चनगिरि २००, महानदी १४, वैताढ्य ३४, वृत्तवैताढ्य ४, कुण्ड १६, यमक ४, तरु २३४; सर्वमीलने ६३५। धातक्यां ते द्विगुणाः इषुकार २ युताः १२७२। पुष्करार्धे १२७६ मानुष्योत्तरस्थ ४ क्षेपात्। [5]मणुअलोगबाहिं नन्दीश्वरे ५२, राजधानी ३२, कुण्डल ४, रुचक ४; एवं सर्व ९२। एवं तिर्यग्लोके ६३५, १२७२, १२७६, ९२; सर्वमीलने ३२७५। यदि च राजधानीषु १६ विवक्ष्यन्ते तदा तिर्यग्लोके ३२५९ स्युः।

'संसारतारयाणं०' इति स्तवने तु तिर्यग्लोके ४६३ एवोक्ताः सन्ति, तथाहि-नन्दीश्वरे ५२, कुण्डल ४, रुचक ४, मनुष्योत्तरे ४, इषुकार ४, मेरुषु ८५, गजदन्त २०, कुरुद्रह १०, वर्षधर ३०, वक्षस्कार ८०, वैताढ्य १७०; एवं ४६३। तथा च अधः ७७२०००००, ऊर्ध्वं ८४९७०२३, तिर्यग् ३२५९; मीलने सङ्ख्या ८५७००२८२ स्यात्। यदि च ४६३ गण्यन्ते तदा ८५६९७४८५। इयं त्रैलोक्ये जिनभवनसङ्ख्या स्यात्। अथ च [6]ताइं सयमेव तहा तहा नियनियसंखाए आणिऊण वंदियव्वाइं। एवं अणेगहा इत्थ अहिगारे जिणा वंदिज्जंति।

---

१ एते शत्रुञ्जये वन्द्यन्ते।

२ श्रीनेमिनाथवर्ज्यं यत्र।

३ चतस्रः ऊर्ध्वलोकप्रतिमा अनुत्तरग्रैवेयककल्पज्योतिष्केषु।
अष्टैव व्यन्तरेषु दश प्रतिमा भवनवासिषु॥
धरणीतले द्वे च शाश्वतरूपाऽशाश्वता ते तु।
इति चतुर्विंशतिं प्रतिमा वन्दे त्रिलोकमध्ये॥

४ अनुत्तरेषु ग्रैवेयकेषु कल्पेषु ज्योतिष्केषु एवमूर्ध्वं चत्वारो भेदाः। अधश्च व्यन्तरेषु अष्टौ भेदाः। दशभेदेषु भवनवासिषु। महीतले शाश्वताशाश्वतौ भेदौ द्वौ। एवं त्रिभुवनजिनायतनेषु चतुर्विंशतिर्जिना वन्द्यन्ते। यथा पुनर्जम्बूद्वीपे......।

५ मनुष्यलोकबहिः।

६ तानि स्वतमेव तथा तथा निजनिजसङ्ख्यया आनीय वन्दितव्यानि। एवमनेकधाऽत्र अधिकारे जिना वन्द्यन्ते।

चः पूरणे । उर्वीशाः-नृपाः । शेष प्राग्वत् । [1]चत्तारि जम्बूदीवे, अट्ठ धायईसंडे, दस नवर दोरहिआ पुक्खरद्धे, एवं २० जिणा संपइ जहन्नओ विहरमाणा वंदिज्जंति । ज संपइ उक्कोसओ वा । चउशब्दो प्राग्वत् । 'परमट्ठनिट्ठिअट्ठा' भूतवद् भाविन्युपचारात् सिद्धाः-प्रख्याताः भव्यैरुपलब्धगुणसन्दोहत्वात् । गाथार्थस्तु स्पष्ट एव ॥ ५ ॥

[2]चत्तारि जहापुव्वि दस अट्ठगुणा असी हवइ एवं ।
पुण वि असी दोगुणिआ सट्ठिसय नमह विजएसु ॥ ६ ॥

[3]अट्ठ दसहि गुणिआ ८०, सा दोहि गुणिआ १६० सट्ठिसयं, सेसं पुव्व व । एघ सव्वविजयविहरमाण जिणा वंदिज्जंति ॥ ६ ॥

[4]चउअट्ठ भवे बारस ते दसगुणिआ सय भवे वीस ।
ते दोहि गुणिज्जंता दुन्नि सया हुंति चालीसा ॥ ७ ॥
भरहेरवएसु जिणा चउद्दसवीसी उ वट्टमाणा उ ।
मणवयकाएण तिहा तेसि पणमामि भत्तीए ॥ ८ ॥

[5]चत्तारि अट्ठमेलिया १२, ते दसगुणिआ १२०, ते दोगुणिआ २४०, एआ दस चउवीसीओ दससु भरहेरवएसु ५-५-वंदिज्जंति ॥ ७-८ ॥

[6]चत्तारि जहापुव्वि अट्ठ दस (य) दो हवंति अट्ठार ।
वीसस्स य चउभागो तेवीस विमलगिरि वंदे ॥ ९ ॥

[7]त्यक्तारयः अट्ठ दसमेलिताः १८, दोअत्ति द्योपाः-इन्द्रास्तैर्वन्दिताः । चउहि वीस भइआ

---

१ छाया—

चत्वारो जम्बूद्वीपे अष्टौ धातकीखण्डे दश नवर द्विरहिता पुष्करार्धे । एव विंशतिर्जिना सम्प्रति जघन्यतो विहरन्तो वन्द्यन्ते । यत् सम्प्रति उत्कृष्टतो वा ।

२ त्यक्तारयो यथापूर्वं दश अष्टगुणा अशीतिर्भवत्येवम् ।
पुनरपि अशीतिर्द्विगुणिता षष्टिशत नमत विजयेषु ॥

३ अष्ट दशभिर्गुणिता अशीति सा द्वाभ्यां गुणिता षष्टिशतम्, शेष पूर्वमिव । एव सर्वविजयविहरज्जिना वन्द्यन्ते ।

४ चत्वार अष्ट भवेयुर्द्वादश ते दशगुणिता शताधिका भवेद् विंशति ।
सा द्वाभ्यां गुण्यमाना द्वे शते भवत चत्वारिंशत् ॥
भरतैरावतेषु जिना चतुर्दशविंशतय एव वर्तमानास्तु ।
मनोवचःकायै त्रिधा तान् प्रणमामि भक्त्या ॥

५ चत्वारोऽष्टमिलिता १२, ते दशगुणिता १२०, ते द्विगुणिता २४०, एता दश चतुर्विंशतयो दशसु भरतैरावतेषु वन्द्यन्ते ।

६ त्यक्तारयो यथापूर्वं अष्ट दश यतो भवन्ति अष्टादश ।
विंशतेश्च चतुर्भागस्त्रयोविंशतिं विमलगिरौ वन्दे ॥

७ अष्ट दशमिलिता १८, 'दो अ' इति । चतुर्भिः विंशतिर्भक्ता लब्धा पञ्च ।

[1]पंचसु भरहेसु कालतिगेण पनरचउवीसीसु ३६०, ते सव्वे ७२,१२०,३६०; दोहिं गुणिआ १४४,२४०,७२० चउवीसी किज्जंति।

जाया ६,१०,३० चउवीसीओ। ताओ कमसो भणियत्थेण समगं भरहेरवएसु वंदिज्जंति। इत्याद्यर्थाः सर्वेऽपि स्वस्वबुद्धिप्रकर्षफलस्याः सङ्गृहीताः ॥ १५ ॥

पूर्वविदेहोत्तरार्द्धे पूर्वलवणाब्धिसमीपे ८ पुष्कलावतीनामविजये श्रीसीमन्धरः १, अपरविदेहोत्तरार्द्धे पश्चिमसमुद्रसमीपे २५ वप्रविजये युगन्धरः २, एवं पूर्वापरविदेहदक्षिणार्धयोः ९ वत्स २४ नलिनवतीविजययोः बाहुस्वामि ३ सुबाहु ४ नामानौ ॥

धातकीखण्डे पूर्वदिग्विदेहे पूर्वानुक्रमेण सुजात १ स्वयम्प्रभ २ ऋषभानन ३ अनन्तवीर्याः ४ ॥ ८ ॥

पश्चिमदिक्स्थितविदेहे सूरप्रभ १ विशालस्वामि २ वज्रधर ३ चन्द्राननाः ४=१२ ॥

पुष्करार्धे तथैव बाहु १ भुजग २, ईश्वर ३, नेमिप्रभ ४ नामानः ४=१६। विश्वसेन १ महाभद्र २ देवयशो ३ ऽजितवीर्य ४ नामानश्च ४=२०। तत्र स्थितसकललोकानां प्रतिबोधं विदधाना विजयन्ते। तेषां लाञ्छनानि, यथा—

"[2]वसह १ गय २ हरिण ३ मक्कड ४ रवि ५ चंद ६ मियारि ७ हत्थि ८ तह चंदे ९।
सूरे १० संखे ११ वसहे १२ पउमे १३ पउमे १४ अ ससि १५ सूरा १६ ॥
वसहो १७ हत्थी १८ चंदे १९ सूरे २० (एए) ऊरूसु लंछणया।
इय विहरमाणजिणवरवीसा सयमेव नायवा ॥"

इति विहरमाणसीमन्धरादि २० लाञ्छननामानि।

एवं चत्तारि अट्ठदसेतिगाथाविवरणभावना कार्येति ॥

भट्टारकपुरन्दर-पूज्याराध्य-श्रीरत्नमण्डनसूरिशिष्य-विद्वत्सभामण्डनपूज्यपं०आगममण्डनगणिशिष्याणुसत्यमण्डनेन लिखितम्। 'वा(श?)मी'ग्रामे। सोमवासरे। शुभं भवन्तु(तु) ॥

---

१ पञ्चसु भरतेषु कालत्रिकेण पञ्चदशचतुर्विंशतिषु ३६०, ते सर्वे ७२, १२०, ३६०; द्वाभ्यां गुणिताः १४४, २४०, ७२० चतुर्विंशतयः क्रियन्ते।

जाताः ६, १०, ३० चतुर्विंशतयः। ताः क्रमशो भणितार्थेन समकं भरतैरावतेषु वन्द्यन्ते।

२ वृषभो गजो हरिणो मर्कटो रविश्चन्द्रो मृगारिर्हस्ती तथा चन्द्रः।
सूर्यः शङ्खो वृषभः पद्मं पद्मं च शशी सूर्यः ॥
वृषभो हस्ती चन्द्रः सूर्यः ऊरुषु लाञ्छनकाः।
इति विहरजिनवरविंशतिः स्वयमेव ज्ञातव्या ॥

चत्तारि अट्ठगुणा ३२, ते दसगुणिया ३२०, ते दोहिं गुणिआ ६४०, वीस चउहिं भइआ लद्धा ५, तेहिं रहिआ ६३५, एए जम्बूद्दीवे। एव अग्रतोऽपि ॥ १०-११ ॥

अट्ठ दस दो वि अट्ठार १८ चउग्गुणा ते बहुत्तरी होइ।
भूअभविस्सा सपइ तिअ चउवीसीण वदामि ॥ १२ ॥

अट्ठ दसमेलिया १८, चउहिं गुणिया ७२, एएहिं तिण्णि चउवीसीओ भरहेऽतीणागयवट्ट-माणातिगरूवा वदिज्जति ॥ १२ ॥

चत्तारि ४ य पढमपए अट्ठट्ठगुणा य हुंति चउसट्ठी ६४।
दस दसगुणिया य सय १०० दो जुअ सवेवि सत्तरिसय १७०॥१३
उक्किट्ठकालसमए भरहेरवयमहाविदेहेसुं।
पन्नरसकम्मभूमिसु समकालुप्पण्ण वदामि ॥ १४ ॥

अट्ठ अट्ठहिं गुणिया ६४, दस दसहिं गुणिआ १००, तओ चत्तारि ४ दो २ अ सवे मिलिया १७० सत्तरिसयं, एए पन्नरसकम्मभूमिसु उक्कोसओ विहरमाणा वंदिज्जति ॥१३॥१४॥

जो एव तिकाल वदइ देविंदवदिअजिणिंदे।
सो पावइ णिचसुह निवाण जगगुरू विति ॥ १५ ॥

एयमिति पदेन अट्ठ दसगुणिआ ८०, ते चेव दसमेलिआ ९०, चउहिं गुणिआ ३६०, एएण पनरस चउवीसीओ पचसु भरहेसु कालत्तयसभवाओ वदिज्जति। तथा एए चेव तिन्नि (चेव) पगारा जहा एगमि भरहे कालत्तएण चत्तारि अट्ठमेलिया १२, ते दसगुणिआ १२०, एए पच चउवीसीओ ५ भरहेसु वट्टमाणा वदिज्जति।

---

१ चत्वारोऽष्टगुणिता ३२। ते दशगुणिता ३२०, ते द्वाभ्या गुणिता ६४०, विंशतिश्चतुर्भिर्भक्ता लब्धा ५, तै रहिता ६३५। एते जम्बूद्वीपे।

२ अष्ट दश द्वयेऽपि अष्टादश चतुर्गुणास्ते द्वासप्ततिर्भवन्ति। भूतभविष्यत्सम्प्रति(तीना) तिसृ चतुर्विंशतीनां वन्दे।

३ अष्टौ दशमिलिता १८, चतुर्भिर्गुणिता ७२, एतैस्तिस्रश्चतुर्विंशतयो भरतेऽतीतानागतवर्तमानात्रिकरूपा वन्द्यन्ते।

४ चत्वारि च प्रथमपदेऽष्टाष्टगुणाश्च भवन्ति चतु षष्टि।
दश दशगुणिताश्च शत द्वाभ्या युत सर्वेऽपि सप्ततिशतम् ॥
उत्कृष्टकालसमये भरतैरावतमहाविदेहेषु।
पञ्चदशकर्मभूमिषु समकालोत्पन्नान् वन्दे ॥

५ अष्टावष्टभिर्गुणिता ६४, दश दशभिर्गुणिता १००, ततश्चत्वार ४ द्वौ २ च सर्वं मिलिता १७० सप्ततिशतम्। एते पञ्चदशकर्मभूमिषूत्कृष्टतो विहरन्तो वन्द्यन्ते।

य एव त्रिकाल वन्दते देवेन्द्रवन्दितजिनेन्द्रान्।
स प्राप्नोति नित्यसुख निर्वाण जगद्गुरवो ब्रुवन्ति ॥

६ अष्टौ दशगुणिताः ८०, त एव दशमिलिता ९०, चतुर्भिर्गुणिता ३६०। एतेन पञ्चदश चतुर्विंशतयः पञ्चसु भरतेषु कालत्रयसम्भवा वन्द्यन्ते। तथा एत एव त्रय प्रकारा यथैकस्मिन् भरते कालत्रयेण चत्वारोऽष्ट मिलिता १२, ते दशगुणिता १२०, एता पञ्च चतुर्विंशतयः ५ भरतेषु वर्तमाना वन्द्यन्ते।

१ उपदेशतरङ्गिण्यां० पृ० २३४ ।

श्रीजैनधर्मवरस्तोत्रगतसाक्षिभूतसंस्कृतप्राकृतपाठानां वर्णानुक्रमेण सूची।

अ

१ इद पद्य विद्यते उपदेशतरङ्गिण्या (पृ० ११६)।

१ श्राद्धप्रतिक्रमणसूत्रवृत्तौ १७४। २ प्रेक्ष्यतामुपदेशतरङ्गिणी (पृ० २२६)।

१ मरणश्री ध्यानसारस १० [illegible] ।
जैन० स्तो० १०

१ प्रेक्ष्यतां उपदेशतरङ्गिणी (पृ० १९१)। २ समीक्ष्यतां श्राद्ध०वृत्तिः (पृ० ११७)।

१ सानुस्वारो भाव०सूत्रवृत्ति(पृ० १५०)गत पदम् ।

१ श्राद्ध०वृत्तौ पृ० ३५१ ।

१ भार०पूर्वा पृ० १८९। २ उपदेशतरङ्गिण्यां पृ० १०२। ३ उपदेशतरङ्गिण्यां पृ० १०।

य

१ चतुर्थश्चरणोऽयम्, न तु प्रथमः।

ष

ह

ग्रन्थनगरनरन्यायपर्वादिविशिष्टनामसूची

गौर्जरादिगीर्वङ्कसाक्षिभूतपाठाः

१ ન સૂએ નિધન નૈ ધનવન્ત, ન સુએ રાજા રાજ્ય કરત,
ન મૂઆ કૃમિભ ન મૂઆ ચોર ન સૂએ પશુ પરને ચોર.
ન મૂઆ ભઈ નદી અન્નર, ન રહે તે ઘર આપ્યા ટાર
કઈ મુએ રાજ્યકી પૂત, કઈ રહે જોગી અવધૂત.

